

PÁLOSFALVI TAMÁS

Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez

A 15. századi szlavóniai humanisták, Vitéz János, Janus Pannonius, ifjabb Vitéz János, Garázda Péter, Megyericsei János származása és az őket egymáshoz fűző családi kapcsolatok régóta foglalkoztatják a történet- és irodalomtudományt.¹ E kapcsolatok egy része az érintett személyek saját műveiben található kijelentések alapján biztosra vehető,² itt a feladat „csupán” annyi, hogy megtaláljuk és történeti adatokkal megvilágítsuk azokat a pontokat, amelyeken a szóban forgó családok története egymással érintkezett. Látni fogjuk, hogy e munka több esetben megnyugtató eredménnyel jár, más esetekben azonban, sajnos, csak többé-kevésbé valószínű hipotézisek felállításáig tudunk eljutni. A humanisták között feltételezett kapcsolatok egy másik része ugyanakkor nem egykorú információkon alapul, így jobban tesszük, ha eleve eltekintünk a ránk hagyományozott ismeretektől és a forrásokhoz visszatérve csak abból építkezünk, aminek hitelességéhez nem fér kétség. Ilyen kapcsolatnak tekinthető az idősebb és ifjabb Vitéz Jánost állítólag egymáshoz fűző közeli rokoni viszony,³ csakúgy, mint az idősebb Vitéz és a Garázdák közötti rokonság, amely mára történeti toposszá vált.⁴ Az alábbiakban ezért kísérletet teszünk arra, hogy a szlavóniai humanisták családi hátterét a lehetőségekhez képest feltérképezzük, egyben megállapítsuk, milyen valódi kapcsolatok alapján állították magukat egymás rokonainak, illetve

a történeti adatok próbájának vessük alá azon közkeletű megállapításokat, amelyek utólag sorolták őket egyazon rokonság tagjai közé. Hangsúlyozni kell, hogy jelen írás nem tekinti feladatának sem a humanisták egyházi, politikai, sem irodalmi tevékenységének részletes ismertetését; az előbbire csak annyiban térünk ki, amennyire az a családtörténeti rekonstrukció szempontjából elengedhetetlen. Tekintettel arra, hogy Janus Pannonius családjának történetét a közelmúltban Lakatos Bálint példaszerűen rekonstruálta,⁵ célszerűnek látszott a tárgyalást a három másik rokonság (Kamarcai Vitéz, Garázda, Megyericsei) köré szervezni, hiszen látni fogjuk, hogy ezek kapcsán mindazon problémák felmerülnek, amelyek oly hosszú ideje foglalkoztatják a kutatást. Utóbbiak megoldására majd a tanulmány befejező részében teszünk kísérletet.

Kamarcai (Vitéz)

Bár a Kamarcai (Vitéz) család két vicebánt adott Szlavóniának és két prelátust is a magyar egyháznak, eredetének tisztázása szempontjából ez sajnos semmiféle segítséget nem jelent. A gyökök ugyanis abba a korszakba nyúlnak vissza, amelyre vonatkozóan alig rendelkezünk írott forrásokkal. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a nemzetség eredetileg igen gazdag volt, hiszen azonosítható birtokaik a Drávától egészen a Körös megye szívében fekvő Jakószerdahelyig és Orbonáig nyúltak, szétszórva a kamarcai főesperesség csaknem egész területén.⁶ A kétségtelenül igen nagy számú „Kamarcai”-ként

¹ *Fraknói Vilmos*: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp., 1879. 7–8.; *V. Kovács Sándor*: Garázda Péter. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61 (1957) 1–2. sz. 48–62.; *Tóth István*: Janus Pannonius származása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 69 (1965) 5. sz. 603–613.; *Csapodi Csaba*: Janus Pannonius kódexei és címerhasználatának kérdése. *Magyar Könyvszemle*, 119 (2003) 2. sz. 203–205. A további munkákra lásd alább.

² A legismertebb Megyericsei János sírfelirata. Legutóbb *I. Szentmártoni Szabó Géza*: Janus Pannonius szülőhelyéről. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. (Szerk. Jan-kovics József–Császtvay Tünde–Csörsz Rumen István–Szabó G. Zoltán.) Bp., 2007. 226–227.

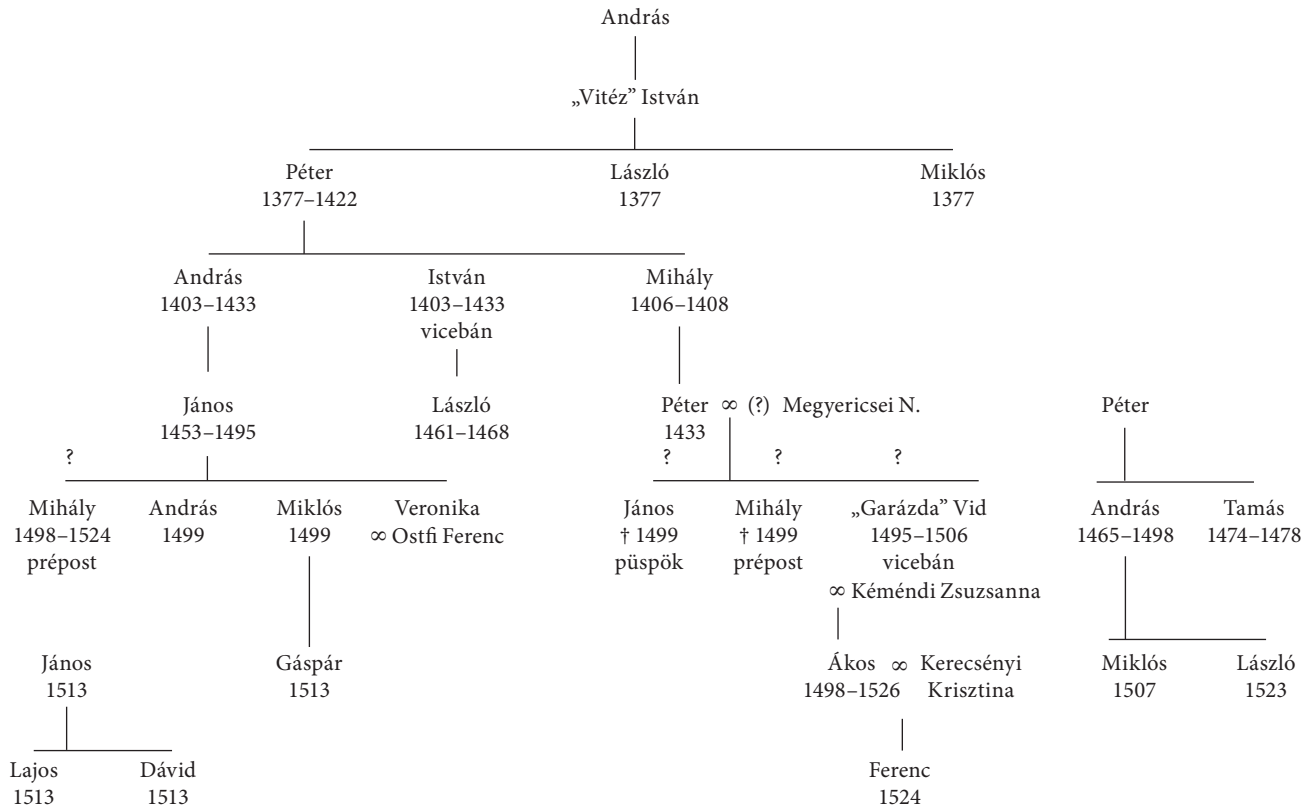
³ *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Bp., 1994. 376. *Sonnevend Gergely*: Ifjabb Vitéz János veszprémi püspök. In: *Veszprém reneszánsza 2008. Veszprém, 2008.* (Szerk. Kilián László és Rainer Pál.) 121.

⁴ *Prokopp Mária*: Vitéz János váradi püspök (1445–1465), királyi főjegyző majd fő- és titkos kancellár európai jelentőségű kulturális és politikai tevékenysége. In: *Erdély reneszánsza I.* (Szerk. Gábor Csilla–Luffy Katalin–Sipos Gábor.) Kolozsvár, 2009. 47.; *Fábián Edit*: Várad reneszánsz püspökei és reneszánsz emlékeik. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*, 30 (2005). 7.

⁵ *Lakatos Bálint*: A Csezmiceiek. Adatok Janus Pannonius családjáról. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére.* (Szerk. Nemerikényi Előd.) Bp., 2009. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei 2.) 181–192.

⁶ Az egyes birtokokra lásd alább. Sajnos, amint az a szlavóniai települések esetében megszokott, nagyon kevés Kamarcai birtokot lehet pontosan lokalizálni. Az bizonyos, hogy maga Kamarca a hasonló nevű folyó mentén feküdt és Prodavizzel volt határos (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. [a továbbiakban: CDCr.] V. 561–566.). Ugyanerre fekszik Molve, amelyet ugyancsak a Kamarcai birtokában említenek a 14. század derekán (CDCr. XIII. k. 553.). A kamarcai főesperesség plébániái között Prodaviz és Szentgyörgy után sorolnak föl egy Szent Márton egyházat, amelyet én az előbb Kernin-, majd Novaszentmártonként említett Kamarcai birtokkal azonosítanék, amelyről a család tagjait alkalmanként nevezték is (*Csánki*

Kamarcai Vitéz család

említett személyt, akik a 13. századi oklevelekben feltűnnek, csak a legritkább esetben lehet egymáshoz kapcsolni, és a legfontosabb kérdésre, hogy ti. „bennszülöttek” vagy bevándorlók voltak-e Szlavóniában, nem tudunk válaszolni. Abból a tényből ugyanakkor, hogy ilyen nagy számban szerepelnek Kamarcaiak a 13. és 14. század folyamán, talán nem alaptalan arra következtetni, hogy megtelepedésük lényegesen korábban történhetett. Már a 13. század közepén elég kiterjedt és ismert volt a rokonság ahhoz, hogy egyszerűen mint „kamarcai nemesek”-et⁷ vagy még egyszerűbben mint „Kamarcaiak”-at⁸ emlegessék őket az oklevelek.

A 13. századi forrásokban felbukkan egy Kamarca *genus*, amelyet Karácsonyi a tótórszági, azaz szlavóniai nemzetségek

között vett számba.⁹ A nemzetségnek mindössze két tagja ismert, és legalább egyikük köthető a későbbi Kamarcai nemeselekhez. Azon Wlchk fia Petko ugyanis, aki 1244-ben és 1254-ben szerepel Körös megyében, azonosnak látszik azzal a Pethk nevű személlyel, aki Márton fiával együtt az 1280-as években szerepel;¹⁰ az utóbbi Márton fia Kamarcai Péter 1304-ben rokonának mondta azon Blagonya fia Jakab ispánt, akivel 1289-ben is egy oklevélben szerepelt.¹¹ 1268-ban egy bizonyos Kamarcai Illés (*Elias*) ispánt említenek,¹² 1277-ben Zaria fia Blagonya Kernin (*Kyrnyn*) nevű öröklött birtokát,¹³ márpedig Kernin később is a Kamarcaiak kezén tűnik fel, ahogy a Blagonya név is ismételtelen előfordul a rokonság körében; érdemes megjegyezni, hogy amiképpen Jakószerdahelyt, úgy Kernint is mondják Kamarcában fekvőnek.¹⁴ Elképzelhető, hogy a fenti Illés ispán fiait kell lát-

Dezső: Körösmegye a XV-ik században. Bp., 1893. 67.). Tekintettel arra, hogy a szomszédos Prodaviz plébániája is Szent Márton tiszteletére volt szentelve, megfontolandó, hogy a kettő valamikor egy birtoktestet alkotott. Plavnicaszentbenedek és Jakószerdahely ezzel szemben távolabb, dél felé, a megye belsejében terült el (ma is megvannak, mint Plavnice és Velike Sredice Bjelovártól északra, ill. délnyugatra); ugyanerre található Koren is (Veliko és Malo Korenovo), amely, mint látni fogjuk, ugyancsak a Kamarcai rokonság birtoka volt. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Jakószerdahelyt az Anjou-korban egy ízben úgy említik, mint amely Kamarcában van, ami talán arra utal, hogy eredetileg az egész vidék ezt a nevet viselte (1349 [CDCr. XI. k. 526]: „ad locum in Kamarcha qui vocatur Jakowzeredahel”). Ezt támasztja alá, hogy Kamarca a zágrábi püspökség egyik főesperességének is nevet adott, korai jelentőségéhez ennek megfelelően nem fér kétség.

⁷ „terram [...] nobilium de Kamarcha”: CDCr. V. k. 230.

⁸ „Kamarcensium, Kamarcensibus”: CDCr. V. k. 563.

⁹ *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900–1904. [Reprint: Bp., 1995. – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom.] 1112.

¹⁰ CDCr. VI. k. 348. Vö. ibid. IV. k. 170.: „Blagona, Acha comitibus, Farkasio de Zagoria et Petk de Camarcha presentibus”

¹¹ Anjou-kori Oklevéltár I–XV., XVII., XIX., XXIII–XXVIII., XXXI. (Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Kőfalvi Tamás–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Tóth Ildikó.) Szeged–Bp., 1990–2010. (a továbbiakban: AOKt.) I. k. 628. CDCr. VI. k. 681. (1289).

¹² CDCr. V. k. 482.

¹³ CDCr. VI. k. 214–215.: „de terra sua hereditaria ipsum ei (I, recte in) Kyrnyn contingenti”

¹⁴ CDCr. X. k. 578–579.

nunk azon Pálban és Gergelyben (*filii Ilya*), akiknek 1279-ben a szintén Kamarcában birtokos Germanus ispán „rokoni szeretetből” (*amore cognacionis*) adott vissza egy zálogos földet.¹⁵ 1269-ben egy további személy, Pribislaus fia Kozma tűnik fel Kamarcai előnévvel;¹⁶ Pribislaus talán azonos azzal az István fia Pribislaus-szal, aki 1246-ban Zdenc földért pereskedett,¹⁷ míg magát Kozmát Tolomerius fia Farkas és Belus fia István társaságában közösiette ki a zágrábi püspök; bár az előbbiről nem sokat tudunk, az utóbbi azonos a Gorbonoki család őseivel, Belos bán utódával. A név alapján feltehető, hogy ugyan-ezen Pribislaus ispán volt az, akinek a Tibold nembeli Kozma fia Alexandert a vejeként (*gener*) említik 1269-ben,¹⁸ és a feltételezést erősíti, hogy 1324-ben az ugyancsak Kamarcán birtokos Blagonya fia Jakab fiai rokonuknak állították Tibold nembeli Mihalc fia Pált.¹⁹ Mindeme adatok, együtt a Kamarcai rokonság több tagjának kijáró ispáni címmel, valamint birtokaik kiterjedésével, elég világosan jelzik, hogy a 13. században Kamarcaiak, vagy legalább egy részük, a szlavóniai nemesség legelőkelőbb rétegéhez tartoztak. A rokonság körében használt nevek egy része vitán felül szláv hangzású, ami alapján bizonyosnak látszik, hogy nem betelepülő magyar vagy jövevény nemzetséggel van dolgunk.

A Kamarcai rokonság története sajnos a 14. század folyamán sem sokkal világosabb, mint korábban. A már említett Blagonya fiai: Jakab és Jako ispánok mellett²⁰ egy sor másik személy is viseli a Kamarcai nevet, akiknek azonosítása leközdetetlen nehézségekbe ütközik. 1366-ban például több mint húsz személyt sorolnak fel mint a rokonság tagjait, és a lista a jelek szerint távolról sem teljes.²¹ Mások mellett nem találjuk közöttük azt az András fia István mestert sem, akitől a jelek szerint a késő középkori Kamarcai Vitéz család le származott. István 1363-ban osztozott meg uterinus fivérével, Pasával, a birtokain.²² István apja talán azonos azzal a Farkas fia András ispánnal, aki közeli rokonságban állt Jakab fia Blagonya mesterral.²³ 1363-ban Jakószerdahely, Ugrunovc (*Ugrunoucz*), Plavnica (*Plawnychy*), Kernin (*Kernyn*), Kamarca és *Pothna* birtokokban bírt részekkel, amelyek ké-

sőbb mind feltűnnek a Kamarcai család birtokában.²⁴ Istvának a jelek szerint három fia volt, Péter, László és Miklós, akiket 1377-ben Jakószerdahelyi Lukács fia László ugrunovci részének megszerzésétől tiltott.²⁵ 1398-ban Kamarcai István fia Pétert helyettes döntőbírónak jelölték a Blagaji István és Zrínyi Pál közötti vitában, bár megjegyzendő, hogy, ellentétben az első helyen megbízott arbiterekkel, a többi helyettes éppenséggel nem tartozott a helyi nemesség élvonalába.²⁶

1403-ban Pétert és két fiát, Andrást és Istvánt, hűtlenség bűnében marasztalták el, amiért Nápolyi Lászlóhoz csatlakoztak,²⁷ és ugyanez a sors várt rokonukra, Blagonya fia Jakóra, amiért János kalocsai érsek kíséretéhez csatlakozott.²⁸ Tudomásom szerint ekkor nevezik először Péter apját, Istvánt, Vitéznek, amely később a Kamarcaiak ezen ágának megkülönböztető nevévé vált. A család balszerencséje azonban távolról sem volt jóvátehető, minden bizonnyal a harmadik testvérnek, Péter fia Mihálynak³⁰ köszönhetően, aki még időben *dominus*-t váltott. Alighanem vele azonosítható ugyanis az a Vitéz Péter fia Mihály, aki 1406–1408 folyamán az Albeni család szolgálatában volt pölöskei és taticai vár-nagy; ebből pedig következik, hogy Mihály Eberhard püspök pártfogásának köszönhetően került ki sértetlenül a zavarokból.³¹ Talán ugyancsak az ő támogatásának volt köszönhető, hogy nem sokkal később a rokonság egy másik tagja bizalmi állásba került a királyi udvarban, igaz, egyházi vonalon: Jakószerdahelyi Bálint fia Dénes bácsi kanonok királyi speciális káplán lett.³² Mi több, egy másik Kamarcai,

¹⁵ CDCr. VI. k. 313–314.

¹⁶ CDCr. V. k. 487.

¹⁷ CDCr. IV. k. 303.: „de quadam terra de Zdenc”.

¹⁸ CDCr. V. k. 485–486. Regesztáját ld. *Zsoldos Attila*: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp., 2008. 32. sz.

¹⁹ AOKlt. VIII. k. 265.

²⁰ CDCr. VIII. k. 424–426.

²¹ CDCr. XIII. k. 552–561. Tekintettel arra, hogy a Kamarcaiakon kívül egyetlen más előkelő rokonság sem fordul elő Szlavóniában, amely akár csak megközelítően ilyen népes lenne, miközben tagjait ugyanarról a településről nevezik, a jelenség mindenképpen valamilyen magyarázatot igényel. Mivel semmi nyoma nincs annak, hogy a nemzetség bármilyen módon kötődött volna a várszervezethez, a legvalószínűbb megoldásnak a magyar hódítást megelőző helyi társadalmi szervezet továbbélése tűnik, jóllehet erre közvetlen bizonyíték nincs és valószínűleg soha nem is lesz.

²² *Borsa Iván*: A Somogy Megyei Levéltár Levéltár Mohács előtti oklevelei. In: *Somogy Megye Múltjából* (Levéltári évkönyv, 14.) (Szerk. Kanyar József.) Kaposvár, 1983. 14–15. Minden bizonnyal ezen Pasa emlékét őrizte meg a Kőrös megyei Pasinc falu, amely a késő középkorban ugyancsak a Kamarcai család birtokában tűnik fel: DF 255587.

²³ AOKlt. XV. k. 133.

²⁴ Ld. a 22. jegyzetben idézett oklevelet.

²⁵ CDCr. XV. k. 336.

²⁶ Zsigmondkori Oklevéltár I–II/2. (1387–1410) (Összeállította Mályusz Elemér.) Bp., 1951–1958., III–VII. k. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. Bp., 1993–2001., VIII–IX. k. (1421–1422) (Szerk. Borsa Iván–C. Tóth Norbert.) Bp., 2003–2004., X. k. (1423) (Szerk. C. Tóth Norbert.) Bp., 2007., XI. k. (1424) (Közzéteszi Neumann Tibor, C. Tóth Norbert.) Bp., 2009. (a továbbiakban: ZsO) I. k. 5308.

²⁷ ZsO. II/1. k. 3657.

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (internetes elérhetősége: <http://mol.arcanum.hu/dldf/>). A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa, [DL-DF 5.1]) 2010. [a továbbiakban: DF]) 230834.

²⁹ 1431-ben még mindig folyt a per, amely a Kamarcai birtokok iktatásánál tett ellentmondás nyomán indult: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (lásd előző jegyzetet, a továbbiakban: DL) 103552.

³⁰ Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije. Svezak V (1395–1420), VI (1421–1440) Skupio i priredio Andrija Lukinović. Zagreb, 1992–1994 (a továbbiakban: Lukinović) V. k. 315. Kamarcai István fia Péter fiai: Mihály, András és István („Petrus filium Stephani de [...] Kamarcha [...] ac Michael, Andream et Stephanum filios eiusdem”).

³¹ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.) Bp., 1996. II. 259. Engel nem tekinti a Kamarcai Vitéz család tagjának.

³² ZsO. IX. k. 992. Hogy ő is a rokonsághoz tartozott, mutatja, hogy a királyi adomány kedvezményezettje Plavnicszentbenedeki János fia István. Az ő uterinus fivére volt Koreni Barnabás fia Mihály; 1462-ben Koreni Antal plavnicszentbenedeki részét bocsátotta zálogba (DF 231462), míg Koreni Tamás még 1521-ben is birtokolt Kamarcán (DF 277175/31–32. 061–063. Tekintve, hogy a protokollum paginációja igen nehezen követhető, a fényképek számozását adom meg. Mivel a forrás hozzáférhető az interneten, utóbbi teszi lehetővé a leggyorsabb visszakeresést.).

Vitéz Mihály fia³³ Vitéz Péter Megyericsi János nővérét vette feleségül,³⁴ aki, mint arról alább még szó lesz, az 1430-as években maga is bejutott az udvarba. Meglehet, ebben már Vitéz Péter fia István pályafutása is szerepet játszott; ő először mint Marcali Dénes szlavón bán adószedője tűnik fel,³⁵ majd a fivérével, Andrással együtt a zágrábi püspök szolgálatába szegődött.³⁶ 1423-ban aztán a régi-új bán, Cillei Herman, egyik vicebánjának tette meg, és e hivatalát – talán némi megszakítással – 1427 elejéig töltötte be.³⁷ A harmadik fivér, András, 1427-ben olyan személyek társaságában vett részt a Zágráb városa és a helyi káptalan közötti viszály elsimításában, mint a knini püspök, Kasztellánfi Péter, Raveni Mihály mester és Szomszédvári Tóth János.³⁸ Három évvel korábban Vitéz András és István Fánics Bertalannal és Dombai Györggyel együtt szerepelt döntőbíróként.³⁹ Az apjuk, Péter, ugyancsak befolyásos tagja maradt a helyi nemesi társadalomnak: ő 1417-ben Rohfi Jánossal és Szencsei Jánossal együtt vett részt arbitrációban,⁴⁰ és valószínű, hogy elkísérte Zsigmondot Konstanzba.⁴¹ Mindebből világosan kitűnik, hogy a 15. század második és harmadik évtizedében a Kamarcai rokonság Vitéz ága a megyei nemesség élvonalába tartozott, befolyásos támogatókkal és udvari kapcsolatokkal rendelkezett, vagyis, más lázadókhöz hasonlóan, sikerült elfelejtetnie a botlás emlékét.

Bár a forrásaink száma jelentősen megnő a 15. század folyamán, az egyes személyek pályafutásának mégoly vázlatos rekonstrukcióját jelentősen megnehezíti, hogy egyszerre több, azonos nevet viselő Kamarcai is felbukkan.⁴² Így a 15. század közepén egyszerre van két Jánosunk, két Andrásunk és két Lászlóunk, mindannyian a Kamarcai/Vitéz rokonság tagjai, de különbséget csak akkor tudunk tenni köztük, ha az apjuk nevét is megtaláljuk a forrásban, márpedig általában nem ez a helyzet; éppen ellenkezőleg, leggyakrabban egyszerűen Vitéz, ill. Vitézfi (*filius Wytez*) alakban tűnnek elénk. A problémát tovább bonyolítja, hogy, mint látni fogjuk, a család tagjai a legkülönbözőbb nevek alatt bukkannak fel,⁴³ ami a középkornak eme késői szakaszában már egyáltalán nem mondható általánosnak, és más szlavóniai családok esetében sem jellemző.

Annyi bizonyosnak látszik, hogy az a Kamarcai Vitéz László, aki 1466 augusztusában a szlavóniai nemesség képviselői között szerepelt,⁴⁴ két évvel később pedig azon négy *probi viri* közé választották, akiknek aztán joguk volt kijelölni

a püspöki tizedszedőket kísérő nemesi küldötteseket,⁴⁵ István vicebán fia volt. Fennmaradt tőle egy saját pecsétje alatt kiállított oklevél 1461-ből,⁴⁶ és legalább alkalmasint megillette a vitézlő cím.⁴⁷ Ezen kívül semmit nem tudunk róla, azt sem, hogy maradtak-e utódai. Ennél nagyobb baj, hogy nem tudjuk apához kötni a rokonság talán legnevezetesebb tagját, az általában ifjabb Vitéz János néven emlegetett váradi prépostot, majd szerémi és veszprémi püspököt.⁴⁸ 1453-ban szerepel egy András fia János,⁴⁹ 1465-ben Péter fia János,⁵⁰ de eldönthetetlen, melyikükben kell keresnünk a későbbi püspököt; ha az utóbbiban, akkor édesanyja, mint láttuk, Megyericsi lány volt. Hogy ő a Kamarcai Vitéz családhoz tartozott, bizonyossá teszi egy 1475. évi oklevél, amely szerint ekkor Forster György szentgyörgyvári várnagy éppen Kamarcai Vitéz János mester váradi prépost felbujtására küldte familiárisait, köztük Vitéz Tamást, Jánost és Andrást, Garignica birtokra.⁵¹ Ugyancsak a Kamarcai Vitéz család tagja volt egy másik egyházi ember, Vitéz Péter fia Mihály, aki Jánoshoz hasonlóan Itáliában tanult és zágrábi prépostként halt meg 1499-ben.⁵² Amennyiben János püspök azonos az 1465-ben előforduló Péter fia Jánossal, akkor elképzelhető, hogy ő és Mihály testvérek voltak.⁵³ Egy másik, viszonylag jelentős értelmiségi pályát befutó családtag volt Kamarcai László fia Miklós. Őt ugyan soha nem nevezik Vitéznek, de kétségtelen, hogy a minket érdeklő Kamarcai rokonsághoz tartozott.⁵⁴ Mivel az apai nagyapját ugyancsak Miklósnak hívták, az apja bizonyosan nem azonos István vicebán fiával; Miklósnak volt egy Mihály nevű testvére, így elképzelhető, hogy az 1411-ben Ders Márton familiárisaként említett Mihály fia Miklós volt a nagyapjuk.⁵⁵ 1464 és

⁴⁵ DF 252047.

⁴⁶ Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei. *Levéltári Közlemények*, 3 (1925), 5 (1927), 6 (1928), 7 (1929), 8 (1930), 9 (1931), 10 (1932), 11 (1933), 12 (1934), 13 (1935) (a továbbiakban: *Levéltári Közlemények*) 6. 143.

⁴⁷ DL 34896.

⁴⁸ Pályafutását *Fraknoi Vilmos* foglalta össze: Mátyás király magyar diplomatai. Nyolcadik közlemény. Ifjabb Vitéz János. *Századok*, 33 (1899) 291–309. Újabban I. *Sonnevend G.*: i.m. 121–182. (Mindketten az idősebb Vitéz unokaöccsének, vagyis a fivére fiának tartják.)

⁴⁹ *Levéltári Közlemények*, 12 (1934) 111.

⁵⁰ DF 255587.

⁵¹ DL 103765: „de consilio et voluntate honorabilis magistri Johannis Wythez de Kamarcza prepositi Waradiensis”

⁵² Köblös J.: i. m. 377. 2. j.

⁵³ Őket kettőjüket János pécsi püspök, vagyis Janus Pannonius testvéreinek tekinti *Hrvoje Petrić* [Was Janus Pannonius (1434–1472) actually born in Komarnica, Podravina? *Podravina*, 1. k. (2002) 1. 75–82.], és ez alapján javasolja, hogy a költőt ezentúl Vitéz néven kellene emlegetni. A feltételezés annyira győnge lábakon áll, hogy nem érdemes sok szót vesztegetni rá. Legyen elég annyit megjegyezni, hogy Janus Mihály nevű bátyja már 1458 előtt meghalt. Volt ugyanakkor egy ugyancsak Mihály nevű unokatestvére, Péter fia, akinek anyját szintén Borbálának hívták, de hogy ez a Borbála nem lehet azonos Janus anyjával, világosan mutatja, hogy ő még 1481-ben is élt, míg a költő anyja már 1463-ban meghalt. Mi több, Csezmicei Péter mindkét fiáról tudjuk, hogy világiak maradtak. Vö. *Lakatos B.*: i. m. 184–189.

⁵⁴ 1487-ben nála van a zágrábi káptalan által kiadott, Jakószerdahely, Pothna, Kernin, Plavnica és Kamarcza nevű birtokokra részre vonatkozó osztálylevél. *Mwsynymelleky*, valamint *Cherneczmelley* és Szentmargit Körös megyei birtokokon is szerzett részeket. DL 34311.

⁵⁵ Mihály fia Miklóst 1411-ben említik Ders Márton familiárisaként. ZsO. III. k. 1083.

³³ DL 103558.

³⁴ Lukinović VI. k. 368.

³⁵ ZsO. VII. k. 2275., 2401–2402.

³⁶ ZsO. VIII. k. 1135.

³⁷ *Engel P.*: i. m. I. k. 20.

³⁸ Lukinović VI. k. 460–461.

³⁹ ZsO. XI. k. 564.

⁴⁰ ZsO. VI. k. 664., 803.

⁴¹ ZsO. V. k. 95.

⁴² Természetesen nem minden, Kamarcai nevet viselő nemes tartozott a rokonság Vitéz ágához, de jól láthatóan ugyanazon birtokokban voltak részeik, így célszerű együtt tárgyalni őket.

⁴³ Kamarcai, Nova-, Kernin-, ill. Plavnicaszentmártoni, (Jakó)szerdahelyi, Kernini, Mindszenti.

⁴⁴ DF 252046.

1481 között gyakran szerepel mint a királyi kúria nótáriusa, 1478-ban pedig a tekintélyes és komoly karriert befutott nádori ítélőmester, Korotnai János helyetteseként (*vicesgerens*) említik.⁵⁶ Ugyancsak feltűnik mint királyi ember és speciális kiküldött Szlavóniában,⁵⁷ és arbitrációkban is résztvett.⁵⁸ 1474 májusában őt is felsorolták a szlavóniai nemesség képviselői között.⁵⁹ 1487-ben az országbíró, Bátori István társaságában találjuk, akkor éppen Erdélyben.⁶⁰

Ami a család többi tagját illeti, a 15. század második felében Vitéz András, Tamás és János tűnik leggyakrabban a szemünk elé, általában mint familiárisok vagy szomszédok. András és Tamás bizonyosan testvérek voltak,⁶¹ de nem tudjuk, ki volt az apjuk; hármukat együtt csak mint Vitéz-fiakat emlegetik, például a szlavóniai nemesség képviselőinek 1478. évi oklevelében.⁶² 1469-ben Novaszentmártoni Vitéz András tűnik fel a szlavóniai nemesség törökök elleni mozgósítása kapcsán,⁶³ míg 1476-ban ugyancsak Novaszentmártoni Vitéz Jánost és Tamást Forster György szentgyörgyvári várnagy familiárisai között említik,⁶⁴ később a jelek szerint mindketten közvetlenül az Ernuszt család szolgálatába álltak, ahogyan távoli rokonuk, Kamarcai János is.⁶⁵ Nagyon valószínű, hogy Tamással azonos az a Vitéz Tamás, aki tőli (Twl) előnévvel tűnik fel 1453-ban, amikor Somogy megyei birtokokat vesz zálogba; rá alább még visszatérünk.⁶⁶ 1481-ben Kamarcai Lászlót említik királyi emberként,⁶⁷ és ugyanebben az évben a zágrábi közgyűlésen Kernini Vitéz János felesége mellett, akit a mindszei plébános szeretőjeként levelesítettek, egy bizonyos Tulovai László is rákerült a bűnelkövetők listájára emberölésért.⁶⁸ Nem tudni, hogy ő azonos-e a fenti Kamarcai Lászlóval, de azt tudjuk, hogy Tulován Kamarcai Jánosnak kastélya állt 1490-ben, amelyet egy az Ernuszt fivére által a Szerdahelyiek kárára elkövetett hatalmaskodás kapcsán említenek.⁶⁹ Elképzelhető, hogy ez a János azonos azzal a Kamarcai János mesterrel, aki 1489-ben mint a királyi kúria nótáriusa tűnik fel,⁷⁰ majd többször említik a báni

székről kiküldött speciális megbízottként.⁷¹ Mindenesetre 1480-ban és 1481-ben néhány báni oklevél, amelyeket a zágrábi ispán pecsétjével erősítettek meg, Tulován kelt, és ezek vagy János mesterhez, vagy a fenti Kamarcai Miklós mesterhez köthetők.⁷² A Mindszentinek is nevezett János Veronika nevű leánya (vagy valamelyik Jánosé, ha a kettő mégsem azonos) egy tekintélyes Vas megyei nemes, Asszonyfalvi Ostfi Ferenc soproni alispán felesége lett, akit 1506-ban II. Ulászló ugyanazon megye ispánjává nevezett ki.⁷³ E kapcsolat első látásra meglepőnek tűnhet, de nem az: az Oslí nem ugyanis az Árpád-kor óta birtokolt Körös megyében, mégpedig úgy tűnik, hogy legalább a herbortyai Ostok és az asszonyfalvi Ostfiak osztatlanul.⁷⁴ Ostfi Ferenc így részt szerzett magának Kerninben,⁷⁵ bár kénytelen volt pereskedni érte Ernuszt Jánossal és Kerhen Mihállyal; az utóbbi azután foglalta el a Kamarcai birtokok egy részét, hogy feleségül vette Vitéz János özvegyét.

Vitéz János fia, Veronika fivére volt Vitéz Mihály, aki egyházi pályára lépett és 1502-ben már veszprémi kanonok és (budai) főesperes volt.⁷⁶ 1504-ben ezer forintért elzálogosította a Kamarcai birtokokban lévő valamennyi részét a nővérének és férjének.⁷⁷ Általában azt gondolják, hogy az ifjabb Vitéz János unokaöccse volt, ami nagyon valószínű;⁷⁸ mindenesetre egyházi pályafutása sokáig követte az ifjabb Vitézét, amennyiben először ő is váradi kanonok volt, majd – nyilván rokonát követve – átkerült Veszprémbe. Budai főesperes, 1512-ben már esztergomi prépost, majd Bakócz érsek kíséretében Rómában, közben évekig magyar gyóntató a római Kúriában. Hazatérve ismét Bakócz érsek szolgálatában találjuk, majd legkésőbb 1524-ben már fehérvári prépost.⁷⁹

1502-ben azok között, akiknek nevében Vitéz Mihály prépost tiltakozott, megtaláljuk Vitéz Péter fia Garázda Videt, a *frater*-ét, aki a századforduló körüli években a család legtekinélyesebb világi tagja volt. 1465-ben két Péter is szerepel egy oklevélben, de az ő fiaikat Jánosnak és Andrásnak hívták;⁸⁰ Vid persze akár ezt követően is születhetett, de Garázda melléknevére, amelyet csak ő, illetve a fia használtak, akkor

⁵⁶ Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 296. (16. j.)

⁵⁷ DL 103789. (1476), DL 103834. (1479).

⁵⁸ Levéltári Közlemények 13 (1935) 238. (1473); DL 100851. (1475).

⁵⁹ DF 252056.

⁶⁰ Borsa I.: i. m. 69.

⁶¹ DF 276827. (1475): „Andrea Wythezfy, Thoma fratre eiusdem, Johanne Wythezfy de Kernyn alias de dicta Jakozerdahel”

⁶² DF 252069: „Andreas et Thomas filii Witez de Kamarcza”

⁶³ DL 17204: „Andreas Vitez de Novazenthmarthon unacum suis peditibus et equitibus”

⁶⁴ DL 103785., DL 103786.

⁶⁵ DF 262134. 1488-ban még mindig az Ernuszt család szolgálatában áll: DF 262151. Novaszentmárton biztosan azonos az 1431-ben említett Kerninszentmártonnal (DL 103552), és ugyanez a birtok tűnik fel mint Plavnicaszentmárton 1524-ben (DF 277175/137–140. 273–275.).

⁶⁶ DL 98000.

⁶⁷ DL 34311.

⁶⁸ Tringli István: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. (Szerk. Csukovits Enikő.) Bp., 1998. 315–316.

⁶⁹ Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban. 1. közlemény. *Somogy Megye Múltjából* (Levéltári évkönyv, 4.) (Szerk. Kanyar József.) Kaposvár, 1973. 51–52. 8. sz.

⁷⁰ A Justh család levéltára 1274–1525. (Közzéteszi Borsa Iván.) Bp., 1991. 370. sz.

⁷¹ DL 68716. (1493), DF 231904. (1495).

⁷² DF 274999, DF 275078.

⁷³ DL 86434.

⁷⁴ Karácsonyi J.: i. m. 863.; Sopron vármegye története. Oklevéltár II. k. 1412–1653. (Szerk. Nagy Imre.) Sopron, 1891. 389–391.

⁷⁵ Josip Adamček–Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb, 1976. 28.

⁷⁶ DL 86427. Az oklevél sérült, így Mihály pontos címét nem lehet kiolvasni, de rekonstruálható a következő jegyzetben idézett oklevélből.

⁷⁷ DL 46668. Az oklevélben mint Wythez de Kamaria szerepel, ami nyilvánvaló tévedés. Volt ugyan Körös megyében egy Kamarjai Vitéz család is, ennek azonban semmi köze nem volt a Kamarcaiakhoz. Az elírás oka minden bizonnyal a két név rendkívüli hasonlósága volt.

⁷⁸ Egy alkalommal Vitéz Veronika férjét, Ostfi Ferencet a *sororius*-ának nevezi: DL 46357.

⁷⁹ Pályafutására l. Köblös J.: i. m. 376–377. (Ő a Zrednai családhoz köti.). Lakatos Bálint: Kálnai Imre főesperesi és királyi titkári kinevezése (1523–1525). Adalékok a pápaság magyar személyi politikájához Mohács előtt. *Századok*, 144 (2010) 415. és 23. j. Mind ifjabb Vitéz János, mind Vitéz Mihály Itáliában tanult, ismert humanista volt, ezirányú tevékenységük ismertetése azonban nem tartozik jelen tanulmány keretei közé.

⁸⁰ DF 255587.

sincs magyarázat. Erre a kérdésre alább még visszatérünk. Az mindenestre figyelemre méltó, hogy 1495-ben a Kamarcai birtokok legnagyobb részét Garázda Vid kezén írták össze.⁸¹ Ráadásul nemcsak a családi vagyon oroszlánrészét szerezte meg ekkorra valamilyen módon, hanem, miután feleségül vette a tekintélyes Győr nembeli nemes, Kéméndi János leányát, legalább tíz Baranya megyei faluban is részt szerzett magának.⁸² Ezzel a birtokvagyonnal már egész biztosan a megyei nemesség élvonalába tartozott.

1495-ben már Ernuszt Zsigmond pécsi püspök vezető familiárisai közé tartozott.⁸³ Minden bizonnyal a püspök átmeneti kegyvesztése után csatlakozott Corvin János hercegehez, akinek rakonoki várnagya volt 1498-ban.⁸⁴ 1502-ben még mindig hercegi szolgálatban lehetett, mert ekkor kétszáz lovas élén szállt meg Lukács zágrábi püspök birtokain.⁸⁵ 1506 elején Both András és Horváth Márk bánok egyik szlavón vicebánujuknak nevezték ki, és szolgálatának néhány hónappal később bekövetkezett halála vetett véget.⁸⁶ Viszonylag fiatalon halt meg, vagy, ami ugyancsak elképzelhető, később nősült (esetleg másodszor), mert fia ekkor mindössze nyolc esztendő volt, és négy lányának mindegyike ennél fiatalabb.⁸⁷ Kamarcai Vitéz Ákost, bár semmiféle hivataláról nem tudunk, ugyancsak vitézlőnek címezték alkalomadtán,⁸⁸ és házassága mutatja, hogy örökölte apja tekintélyét: Kerecsényi György zágrábi püspöki *vicarius* lányát vette feleségül és így sógorságba került Kerecsényi Pál szlavón vicebánnal.⁸⁹ 1526-ban legalább hét faluban bírt részekkel és Podbrezje településen állt nemesi udvarháza.⁹⁰ Ákosnak volt egy Ferenc nevű fia, valamint egy Krisztina nevű leánya, akiről a nevükön kívül semmit nem tudunk. Ákos egyik lánytestvére, Erzsébet, a Somogy megyei Debréki Huszár Kálmán felesége lett.⁹¹

Természetesen a rokonság más tagjai sem tűntek el Körös megyéből a századfordulóra, de róluk – ha lehet – még kevesebbet tudunk. Kamarcai Vitéz János, András és Miklós néha feltűnnek a forrásokban, de semmi érdemlegeset nem tudunk meg róluk;⁹² 1498 előtt Andrást egyházi fenytésnek vetették alá a mindszei plébános kezdeményezésére.⁹³ 1513-ban Vitézfi Jánost említik Lajos és Dávid nevű fiaival, vala-

mint néhai Vitézfi Miklós fiát, Gáspárt.⁹⁴ 1513-ban ő, valamint Vitéz György és két Vitéz László birtokolta a Kamarcai birtokok többségét, ezúttal Mindszent néven.⁹⁵ Kamarcai Mihály, aki 1493-ban mint Ernuszt János és Zsigmond familiárisa bukkan fel, azonos lehet Miklós mester azonos nevű fiával, de azután ő is szem elől vesz.⁹⁶ Ugyanez vonatkozik Tulovai Ferencre, aki egy 1493-ban tartott vizsgálat alkalmából kerül elő, és a neve alapján egész biztosan a Kamarcai rokonsághoz tartozott.⁹⁷ Egy bizonyos Vitéz Miklós Egervári László bán kíséretében volt Budán 1492 márciusában, bár nem tartozott azok közé, akik a horvát-szlavón rendek oklevelét megpecsételték.⁹⁸

Az 1520-as években Kamarcai Garázda Ákos mellett Kamarcai László fiaival, Jánossal, Miklóssal és Mártonnal találkozunk a forrásokban.⁹⁹ Miklósnak, akit alkalmasint *egregius*-nak címeznék, Kamarcán volt nemesi udvarháza 1524-ben.¹⁰⁰ Vagy az ő apja, vagy egy másik, „Kyzelicza” néven ismert Kamarcai László¹⁰¹ 1523-ban az Ernusztok várnagya volt Szentgyörgyvárban.¹⁰² László fia János egyházi pályára lépett,¹⁰³ és (talán már Mohács után) Simon zágrábi püspök káplánja lett.¹⁰⁴ 1527-ben Alsó- és Felsőkamarcán, Zdelján és Tulován bírt részeket, amelyeket akkor a saját fiáinak, Miklósnak zálogosított el.¹⁰⁵ A család esetleges Mohács utáni pályafutásáról nincsenek információim.

Megyericsei

A Megyericsei család vagyonát egy korabeli „jogtudó”, Mihály fia György alapította. Az ismeretlen származású György István szlavón herceg ítélőmestere volt a 14. század ötvenes éveiben, emellett orbácsi ispán és várnagy is volt egy ideig.¹⁰⁶ Ő szerezte a Körös megye középső részén fekvő megyericsei

⁸¹ Popisi 13., Nowazenthmarthon név alatt.

⁸² DF 260410: „generum generose domine relicte Johannis Kemendi”; DF 260155: a neve Zsuzsanna, itt a birtokok is fel vannak sorolva. A család leszármazására l. *Engel Pál: Magyar Középkori Adattár. Középkori magyar genealógia.* CD-ROM, Arcanum Digitéka. Győr nem I. Óvári ág I. tábla.

⁸³ DF 260410: „egregium dominum Vitalem Garazda de Kamarcza [...] familiarem eiusdem domini nostri (sc. episcopi) specialem”, aki „in continuis serviciis ipsius domini nostri occupari debet”.

⁸⁴ DF 232986.

⁸⁵ DF 252223.

⁸⁶ DF 252241 (Kamarcai Vitéz); DL 37783 (Kernini Garázda); DL 36052. (Kamarcai Garázda). Figyelemre méltó, hogy három oklevélben három különböző néven szerepel.

⁸⁷ DL 104160.

⁸⁸ Pl. DL 33909.

⁸⁹ DF 277175/25–26., 049.

⁹⁰ DF 277175/298–300., 595–597.

⁹¹ DF 277175/137–140., 273–275. 1522-ben Debréki Huszár István a Bátorai család szolgálatában áll: DL 25647.

⁹² DF 233293; DL 33899.

⁹³ DL 86422.

⁹⁴ DL 47056.

⁹⁵ Popisi 66.

⁹⁶ DF 255915.

⁹⁷ „Franciscus nobilis de Thulowa”; DF 233293.

⁹⁸ DL 38645. Ugyanazon a listán alább feltűnik egy Kamarcai is, a két személy talán azonos.

⁹⁹ DF 277175/31–32., 061 ecw: „Ladislaus de Kamarcza ac Johannes, Nicolaus et Martinus filii eiusdem”.

¹⁰⁰ DL 23932.

¹⁰¹ DF 232673: „nobiles Ladislaum Kyzelycza de Kamarcza et Joseph filium suum”.

¹⁰² DF 232656.

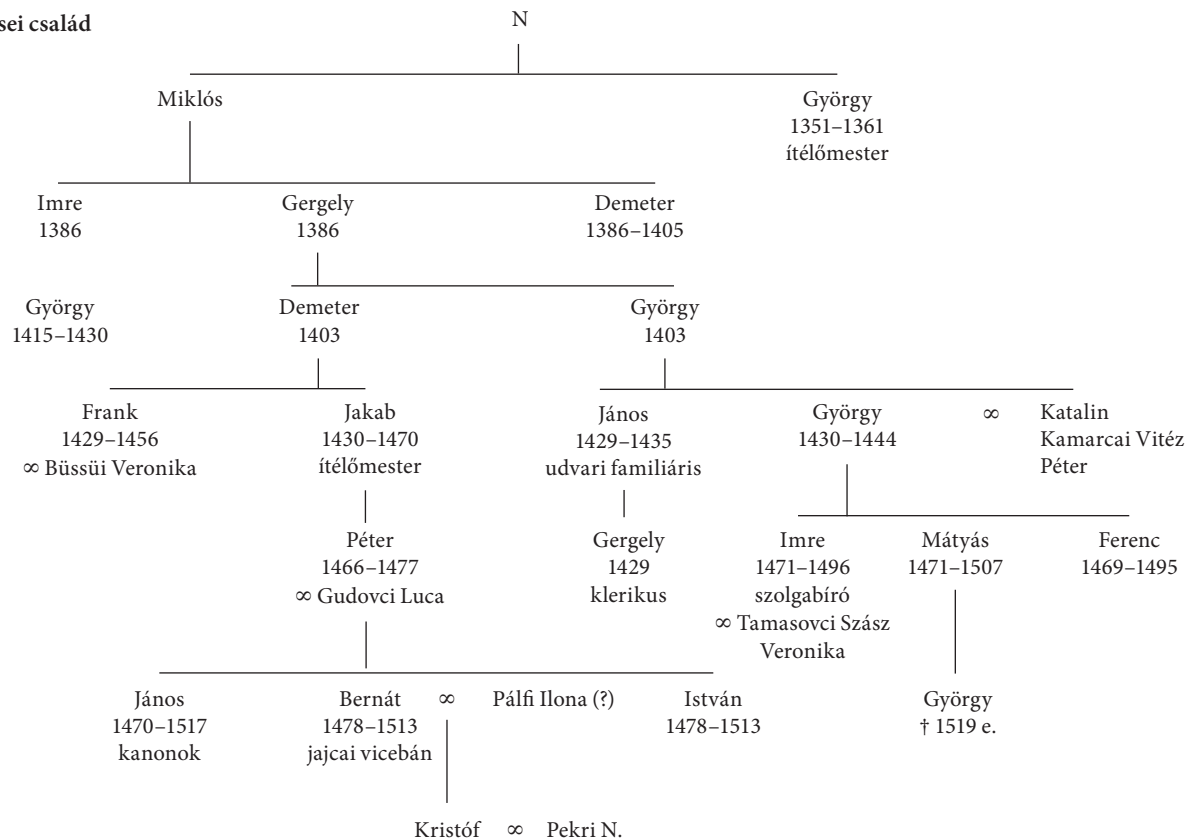
¹⁰³ DF 277175/294–95., 587. (1526): presbiter

¹⁰⁴ DF 277175/333., 667.: „Honorabilis et nobilis dominus Johannes de Kamarcza capellanus reverendissimi domini Simonis episcopi ecclesie Zagrabienensis”

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ György mesterre l. *Bónis Gy.: i. m. 80–81.* Újabbban l. *B. Halász Éva: Szlavón hercegi és báni ítélőmesterek a XIV. században.* In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.* Tomus CXXX. Szeged, 2009. 72–73., aki, máshoz hasonlóan, keveri Megyericsét és Vasmegeyericsét, amire alább még visszatérünk. Megjegyzendő, hogy miután utóbbi szerző leszögezi, hogy György mester a Körös megyei „Megyericse vagy Vasmegeyericse faluból (!) származott” (uo. 72. o.), egy oldallal később megállapítja, hogy „a nevét adó Megyericse birtokot is ő szerezte családjának”. A két állítást aligha lehet összekötni.

Megyericsei család

uradalmat.¹⁰⁷ György kétszer nősült, első felesége Katalin, a Majos rokonságához tartozó Majos fia Mihály leánya (Mihály testvérétől, Sándortól származtak a Gereciek),¹⁰⁸ a második az ismeretlen családból származó Erzsébet, de fiú utóda egyiktől sem maradt, csupán három, lánya, Jakoba, Klára és Anna. Következésképpen birtokai Miklós nevű rokonára, minden bizonnyal a fivérére szálltak. Miklós fiairól, Imréről, Gergelyről és Demeterről szinte semmit nem tudunk; 1403-ban azonban az utóbbi Gergely fiait, Demetert és Györgyöt a Kamarcai Vitézekhez hasonlóan, birtokvesztésre ítélték, amiért korábban Bebek Imre vránai perjelhez csatlakozva hűtlenségbe estek; meyericsei uradalmukat a rajta álló kastéllyal együtt a Besenyőknek adományozta Zsigmond.¹⁰⁹ Az

ítélet és az adomány is papíron maradt azonban, legalábbis nincs nyoma, hogy a Megyericseiek tényleg elvesztették volna névadó birtokukat. 1405-ban Demeter tűnik fel királyi emberként, 1415 és 1430 között pedig Imre fia Györgyről vannak szórványos adataink.¹¹⁰

A relatív ismeretlenségből Demeter és György fiainak sikerült kiemelkedniük. Az ő pontos elkülönítésük nem könnyű, különösen azért, mert két Demeter és két György is volt a családban. A feltehető életkorok alapján úgy tűnik, hogy az 1403-ban említett Gergely két fiától származtak le a késő középkorban aktív Megyericseiek.¹¹¹ György fia János, akinek

¹⁰⁷ „condam magister Georgius litteratus [...] dictam possessionem Megyurechye propriis suis laboribus aquisivisse dinoscitur” – CDCr. XVII. k. 8. Idézi B. Halász É.: i. m. 73.

¹⁰⁸ Természetesen semmi köze nem volt a Hontpázmány nemhez, mint B. Halász É.: i. m. 72., *Karácsonyi János* (Az első Lónyaiak. Családtörténeti tanulmány. Nagyvárad, 1904.) alapján, állítja (id. h. 73. 20. j.). Vö. CDCr. XII. k. 408. sz.

¹⁰⁹ ZsO. II. k. 2686. Fontos megjegyezni, hogy az itt említett kastély biztosan nem azonos a vasmeyericsei kastéllyal, amelyet a 15. század közepe előtt nem emlegetnek; a kettőt egynek veszi Csánki D.: i. m. 40. és őt követve Engel Pál.: i. m. I. k. 455., legújabbban pedig B. Halász É.: i. m. 72. A birtok, amelyen Vasmeyericse épült, eredetileg a Tétény nembeli Pekriek földje volt, tőlük került a Marótiak kezére, akik minden bizonnyal a kastélyt építették. 1330-ban még Szentgyörgyként emlegetik (DL 99922 (1330): Azyagh, Pukur et Zengurgh), nyilván plébániája után, amely Szent György tiszteletére volt

szentelve (Csánki D.: i. m. 79.). Ugyanakkor, mint látni fogjuk, Megyericsén bizonyosan állt egy kastély a 15. század folyamán, Demeter leszármazottainak birtokában, amely azonos azzal, amelyet 1403-ban említenek. Az utóbbi Megyericse temploma Szűz Mária tiszteletére volt szentelve (Csánki D.: i. m. 85.). Egyébként a Megyericsei család birtokáról, amelyen a kastély állt, világosan megmondják 1386-ban, hogy „penes fluvium de Mosyna in vicinitate filiorum Jacobi de Palichna et filiorum Endrey de Mosyna” feküdt, ami kizárja azonosítását a megye déli részén, a Pekar folyó vidékén található Vasmeyericsével.

¹¹⁰ ZsO. V. k. 925., 2004., 2297.; ZsO. VII. k. 754., 915., 1140.; ZsO. IX. k. 504. A jelek szerint ugyancsak királyi ember volt 1424-ben (ZsO. XI. k. 1049). DL 12000.

¹¹¹ 1433-ban Rómában beadott kérvényében Megyericsei János az anyján, Zsuzsannán kívül három *frater*-ét, Györgyöt, Frankot és Jakabot, valamint két *soror*-ját, Katalint és Margitot sorolta föl (Lukinović VI. k. 368.). 1430-ban György, János, Katalin (Katkó) és Margit mint Megyericsei György és Zsuzsanna gyermekei szerepelnek, Jakab és Frank viszont nem, holott már biztosan felnőttek voltak, amiből következik, hogy nem voltak testvérek

mester címe magasabb tanulmányokról árulkodik, 1429-ben még csak a titkos kancellária jegyzője,¹¹² egy évvel később azonban már udvari familiáris.¹¹³ Hogy miképpen került az udvarba és ott hogyan lépett előre, csak találgatni tudjuk. Látuk, hogy János rokonságba került a Kamarcai Vitézekkel, akik közül Vitéz István Cillei Herman vezető familiárisa volt, márpedig a király apósának aligha okozott gondot bejuttatni vicebányának rokonát az udvarba. De elképzelhető más út is: János unokafivére, Megyericsei Frank, Bocskai Vid zágrábi kanonok nővérét vette feleségül, akinek mostohafivére, Bocskai Miklós, az 1420-as években maga is az udvarban szolgált. Bárhogyan történt is, az a kevés, amit Megyericsei János udvari szolgálatáról tudunk, jelentős befolyásáról árulkodik,¹¹⁴ és nagyon valószínű, hogy további pályafutásának csak (korai?) halála vetett véget. János fivéről, Györgyről, semmit nem tudunk; a fia, ugyancsak György, 1430-ban Szerescsen Miklós és Török Józsa birtokaiból akart részt szerezni magának, talán rokonság címén, de a jelek szerint sikertelenül.¹¹⁵ Demeter fiai közül az egyik, Jakab, izdenci várnagy volt Meggyesi Simon szolgálatában,¹¹⁶ míg a másik, a már említett Frank, többször tűnik fel kijelölt ügyvédként,¹¹⁷ 1428 januárjában pedig János zágrábi püspök tanúi között találjuk Dombroán.¹¹⁸ A szlavóniai nemesség gyűlésén, amelyet Tallóci Matkó bán vezetésével tartottak 1439-ben, Frankot, Jakabot és Györgyöt is felsorolták, sőt, Frank egyike volt azon négy személynek, akiket az elfogadott dekrétumok végrehajtásával bízott meg a bán.¹¹⁹ 1439 októberében kijelölt királyi emberekként tűnnek fel Tallóci Matkó iktatásánál a szentgyörgyvári uradalomba.¹²⁰ 1444 áprilisában pedig Györgyöt sorolják fel a budai országgyűlés résztvevői között.¹²¹

Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az Albert király halálát követő polgárháborúban, és különösen 1445 után a család, vagy legalábbis egyes tagjai, ismét nehézségekkel néztek szembe. Megyericsei Frank a Tallóci fivérek közvetlen környezetéhez tartozott,¹²² ami határozott hátránynak számí-

tott azután, hogy a Cillei grófok átvették a hatalmat Szlavóniában. Erre utal, hogy Frank rábírt a feleségét, (Bocskai) Veronikát, hogy vesse zálogba Tolna és Somogy megyei birtokait Tamási Henriknek; az így szerzett pénzből Frank négyszáz forintot költött meyericsei kastélyának és tartozékainak védelmére, s cserében a feleségének kötötte le a családi birtokok öt megillető részét.¹²³ Később, úgy tűnik, jobb megoldást talált, mert a fivérével, Jakabbal együtt Vitovec János vicebány és zsoldoskapitány szolgálatába állt.¹²⁴ 1452-ben Frank és Jakab is tagja volt a Pál arges-i püspök és Dombai Miklós vezette döntőbírósnak, amely a jelentős ludbregi uradalom ügyében volt hivatva dönteni.¹²⁵ Még ugyanebben az évben Jakabot mint a körösi szék ítélmesterét említik,¹²⁶ ami megmagyarázza, miért kelt néhány báni oklevél Megyericsén.¹²⁷ 1456-ban Frank fontos szerepet játszott a zsoldosvezér korábbi szlavóniai foglaltságainak legalizálásában.¹²⁸

Demeter fiai közül Frank a jelek szerint utód nélkül halt meg,¹²⁹ míg unokatestvére, János mester egyetlen ismert fia, Gergely, egyházi pályára lépett, bár sorsáról nem tudunk semmit.¹³⁰ Jakab fia, Péter¹³¹, legalább olyan előnyös házasságot kötött, mint Megyericsei Frank: Gudovci Péter zágrábi *vicarius* Luca nevű lányát vette feleségül. Házassága révén Péter sógorságba került Dombai Ferencsel, Miklós vicebányfiával. Nem meglepő tehát, hogy Péter 1470-ben Megyericsén készített végrendeletének végrehajtói maga Gudovci Péter és egy másik vicebány, Grebeni Hermanfi László voltak.¹³² Péter valamikor 1477. február 23. és 1478. március 30. között halt meg;¹³³ a fiai még kiskorúak voltak, ezért anyai nagypapjuk, Gudovci Péter gyámsága alá kerültek.¹³⁴

György fia György, fiai, Imre, Mátyás és Ferenc, bár alkalmasint kijárt nekik az *egregius* cím,¹³⁵ még szűkebb pát-

(DL 102051). Ezt bizonyossá teszi, hogy az utóbbi kettőről tudjuk, hogy az apjukat Demeternek hívták (DL 103539). A legvalószínűbbnek az tűnik tehát, hogy két fiútestvértől leszármazott unokatestvérek voltak.

¹¹² „magistri Paulus de Jarna vel Johannes de Megwreche secrete cancellarie nostre maiestatis notarii”: DF 287914.

¹¹³ Engel P.: i. m. I. k. 505.

¹¹⁴ Lásd Berekszői Hagymás Lászlóhoz írott levelét: DL 48160.

¹¹⁵ DL 100475.

¹¹⁶ Engel P.: i. m. I. k. 332.

¹¹⁷ DL 103526., DL 103539. (utóbbiban Jakab és Frank együtt).

¹¹⁸ Lukinović VI. k. 246.

¹¹⁹ Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (Edidit Ioannes Kukuljević aliter Bassani de Sacchi.) Pars I–III. k. Zagrabiae 1861–1862. (a továbbiakban: Iura regni) II. k. 17–20.

¹²⁰ Teleki Józsefgróf: Hunyadiak kora Magyarországon. X–XII. Okmánytár. Pest, 1853–1857. (a továbbiakban: Teleki: Hunyadiak) X. k. 63.

¹²¹ Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. (Collectionem manuscriptam Francisci Döry ed. Georgius Bónis–Vera Bácskai.) Bp., 1976. 336.

¹²² Valamikor 1442 előtt Tallóci Petkó, akkor dalmát-horvát bán, Szobocsinai Erzsébetet Megyericse birtokra hívta, ahonnan aztán immár Megyericsei Demeter fia Frank társaságában kísérte a császári káptalan elé, ott pedig maga Frank ruházta, Erzsébet asszony nevében, a szobocsinai uradalmat Petkó bánra és a fivéreire [„ipsa licet personaliter coram ipso capitulo astante non tamen suo ore proprio sed Franko filius Demetrii de

Megwreche predicta voce sua coram ipso capitulo taliter dixisset quod ipsa coram ipso capitulo personaliter astante castellum suum Zobochina vocatum simulcum oppido similiter Zobochyna vocato ac aliis villis [...] eidem Perkoni, Frankoni ac quondam Mathkoni banis necnon Johanni de eadem Tallocz priori Aurane in perpetuum contulisset”] – DL 100723. Frank szerepe az ügyben világosan arra utal, hogy közeli kapcsolat fűzte a Tallóci családhoz, ennek pontos mibenléte azonban nem világos.

¹²³ DL 94210. 1448-ban Frank és a felesége (Kamarcai) Vitéz László palicsnaszentpéteri részeit vették zálogba. DF 255728.

¹²⁴ DL 102124., DL 102133.

¹²⁵ DL 101749.

¹²⁶ DL 106835: „Jacobi de Megwreche [...] prothonotarii [...] sedis Crisiensis”

¹²⁷ Pl. DL 103627. (Vitovec János vicebány pecsétjével megerősítve). 1455-ben Jakab négy Körös megyei faluban szerzett részeket. DF 275008.

¹²⁸ Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavón köznemesi politikus pályaképe (I. közlemény). Századok, 141 (2007) 847–848.

¹²⁹ 1464 januárjában özvegyét, Veronikát iktatják zálogjogon Palicsnaszentpéter részeibe. DF 275013.

¹³⁰ Lukinović VI. k. 267.

¹³¹ DF 255786.

¹³² DF 231570.

¹³³ 1477. február 23-án még mint szomszéd szerepel (DL 33429), egy évvel később azonban már az özvegyét említik (Levéltári Közlemények 6 [1928] 159–160).

¹³⁴ „magistro Petro de Gudowcz tutore bonorum possessionariorum filiorum quondam Petri de Megwreche”: DL 34311. (1481).

¹³⁵ DF 255594., DL 33427.

riájukban sem játszottak különösebb szerepet. Leginkább különböző iktatásoknál tűnnek fel szomszédként, így 1471-ben Polositica,¹³⁶ 1475-ben Szobocsina,¹³⁷ a következő évben Orbona,¹³⁸ 1479-ben pedig Tamasovc kapcsán.¹³⁹ Imre Tamasovci Szász Imre leányát, Veronikát vette feleségül,¹⁴⁰ és apósa megmaradt birtokaiért Nyári Lászlóval, Osvát zágrábi püspök adminisztrátorával pereskedett. Az eredetileg Sopron megyéből Szlavóniába származott Tamasovci Szász család szebb napokat is látott a század elején,¹⁴¹ az 1480-as évekre azonban, főképpen Szász Imre zálogosításainak köszönhetően, jelentéktelenségbe süllyedt. 1498 pünkösdjén Megyericsei Mátyás a sógorával, Tamasovci Szász Jánossal együtt hatalmaskodott Megyericsén, az ottani vásár idején, a császári káptalan polositicai várnagyának sérelmére, aki a helyi Szűz Mária-templomba ment búcsúért (*pro habendis indulenciis*).¹⁴² 1493-ban Imre és Mátyás tűnnek fel királyi emberként Bánfi Miklós verőcei ispán iktatásánál,¹⁴³ míg az 1490-es évek derekán Imre Körös megye egyik szolgabírája volt.¹⁴⁴ Mind Ferenc, mind Imre vetett zálogba részeket meyericsei birtokaiból,¹⁴⁵ de e veszteségeket minden bizonynyal kiegyenlítette Grebenna megszerzése, amelyet Cirkvenai Miksec Miklóstól kaptak 1484-ben azzal a kikötéssel, hogy a három fivér örökös nélküli halála esetén a birtok visszaszáll Miklósról.¹⁴⁶ Később Mátyás részei, Grebennával együtt, egy bizonyos Hlevnoi (Livnoi) Bubancics Pál kezére kerültek,¹⁴⁷ minden bizonnyal Mátyás Margit nevű lányának kezével; 1517-ben aztán ismét Mátyás özvegye, az ismeretlen családból származó Anna asszony birtokában találjuk őket. Ferenc és Imre minden jel szerint már 1507 előtt elhunytak, mert ebben az évben meyericsei részeit már a harmadik fivér, Mátyás birtokában írták össze.¹⁴⁸ Az utóbbinak volt egy György nevű fia, aki biztosan örökös nélkül halt meg 1519 előtt, amikor is a király magszakadás címén adományozta Grebenna birtokát Újlaki Lőrinc hercegnek.¹⁴⁹

Péter fiairól, Jánosról, Bernátról és Istvánról,¹⁵⁰ bár tekintélyesebbnek tűnnek másik ágbeli rokonaiknál, nem tu-

dunk számottevően többet. 1495-ben Bernát és István néhány hatalmaskodási ügy szereplőjeként tűnik fel¹⁵¹ és 1506-ban ugyancsak Bernátot jajcai vicebáncént említik;¹⁵² ő 1517 előtt meghalt, amikor özvegye szerepel. Az utóbbi, akit Ilonának hívtak, minden valószínűség szerint Szentmihályi Pálfi Bálint leánya volt.¹⁵³ Bernátnak volt egy Kristóf nevű fia, aki Pekri Lajos nővérét vette feleségül;¹⁵⁴ ő 1526 után mint Simon zágrábi püspök familiárisa bukkan fel a forrásokban.¹⁵⁵ Hogy Péternek volt egy harmadik, János nevű fia, egyedül a már fentebb idézet oklevélből tudjuk. Az 1491-ben szereplő János mester azonos a későbbi erdélyi kanonokkal, a híres humanistával, Megyericsei Jánossal, aki rögtön ezután el is tűnik a forrásokból, nyilván azért, mert elhagyta Szlavóniát. Érdekes módon, mire újra feltűnik, a 16. század második évtizedében, mintha elfelejtették volna pontos származását: egy ízben ugyanis Megyericsei Kristóft János főesperes *carnalis frater*-ének nevezik,¹⁵⁶ míg egy más alkalommal, de ezzel összhangban, Kristóf édesanyját állítják János mester mostohaanyjának (*glossa*).¹⁵⁷ A dolgot bátran kizárhatjuk, hiszen tudjuk, hogy János 1470 körül született, míg Bernát, Kristóf apja, még 1478-ban is kiskorú volt még, de ezzel együtt a félreértés okára nem tudunk magyarázatot adni. Nyilvánvalóan Megyericsei Jánost kell látnunk abban a *magister Johannes*-ben, aki 1517-ben, a halála évében 20 portával tűnt fel ismét Megyericse birtokosai között.¹⁵⁸ A Megyericsei családból, úgy tűnik, egyedül Kristóf maradt Mohács után; ő még 1543-ban is élt, és minden jel szerint az ő és Pekri Lajos lányának fia volt az a Megyericsei Farkas (Wolfgang), aki 1576-ban Kustyerolc birtokosai között szerepel.¹⁵⁹

Garázda

A Garázdák eredetét kutatva, részben legalább, ismét a hipotézisek birodalmába kell visszatérnünk. Nem számítva a bulgáriai és boszniai eredeztetés fantazmagóriáit,¹⁶⁰ a mérvadó szerzők általában úgy tekintik, hogy a család eredetileg a Vojk nemzetségből vált ki.¹⁶¹ Alább látni fogjuk, hogy ezt a lezármasztást a kétségtelenül kimutatható közös birtoklásra ki-

¹³⁶ DF 255594.

¹³⁷ DL 276827.

¹³⁸ DL 33427.

¹³⁹ DF 218978. Ld. még 1481: „Francisco de eadem Megywrechy” (DL 34311)

¹⁴⁰ DF 255907.

¹⁴¹ Engel P.: i. m. II. k. 221.

¹⁴² DF 275023.

¹⁴³ DF 255918.

¹⁴⁴ DF 252208., DF 256929.

¹⁴⁵ Jakov Stipišić–Miljen Šamšalović: Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije. Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije, 2 (1959); 3 (1960); 4 (1961); 5 (1963) [a továbbiakban: Isprave] no. 2681., DL 20167.

¹⁴⁶ Isprave 3004.

¹⁴⁷ Popisi 62., 67., ahol természetesen nem Bubancics Mátyás értendő, amint a kiadott szöveg sugallja, hanem az, hogy (Meyericsei) Mátyás portái vannak Bubancics Pál kezén. Az ismeretlen eredetű Bubancics Pálnak ugyan csak voltak részei a Körös megyei Fintics birtokon, valamint részt szerzett a Kamarcai Vitéz birtokokban is. Popisi 50., 61., 66.

¹⁴⁸ Popisi 35.

¹⁴⁹ DF 274994.

¹⁵⁰ DF 231837.

¹⁵¹ DL 106875., DL 46314.

¹⁵² Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerkesztette Horváth Sándor.) Bp., 1915. 201.: „vicebano nostro Veneraldo de Meyeriche”

¹⁵³ DF 277175/272–273., 543.

¹⁵⁴ Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Vol. I. 1526–1530. (Uredio Emilij Laszowski.) Zagrabiae, 1914. (a továbbiakban: Laszowski: Monumenta) 319. Pekri Lajos: „sororius meus Christoforus Meyerichyey, qui sororem meam carnalem habet in uxorem”. 1543-ban Meyericsei Kristóft Gudovc *fortalicium* birtokosaként említik, amelyet Pekri János szerzett meg Gudovci István lányának kezével. Ugyanakkor említik meyericsei fortaliciumát is, amely nyilván azonos a korábban ott álló kastéllyal. Popisi 136.

¹⁵⁵ Laszowski: Monumenta I. 240.

¹⁵⁶ DF 232500.

¹⁵⁷ DF 277175/209–210., 417.

¹⁵⁸ Popisi 105.

¹⁵⁹ Popisi 288., Meyerichy alakban.

¹⁶⁰ V. Kovács S.: i. m. 48.

¹⁶¹ Csánki D.: i. m. 47.; Engel P.: i. m. II. k. 81.

vül legalább egy pozitív adat is bizonyítja. A bizonytalan pontok azonban így is számosak, így a tisztán (helyesebben: tisztában) látás érdekében érdemes végigmenni mind a Vojk nemzetségre, mind a Garázdákra vonatkozó adatokon, hogy aztán immár a rendelkezésre álló források teljességének ismeretében térhessünk vissza a bevezetőben vázolt kapcsolatok kérdéséhez.

Karácsonyi János nagy munkájában a Vojk nemzetséget, bár utalt szerinte délszláv származásukra, nem a szlavóniai nemzetségek között vette számba.¹⁶² Hogy mire alapozta a délszláv származás gondolatát, nem világos, mert sem a nemzetség legkorábbi ismert tagjainak nevei, sem a későbbiekben feltűnő nevek nem sajátosan szláv jellegűek. Annyi bizonyos, hogy ősi birtokuk, amely a Tétény nemzetség földjeinek szomszédságában feküdt, kezdettől a magyar Szentkereszt/Keresztúr nevet viselte.¹⁶³

A Vojk nemzetség egy késői adat szerint Szent Istvántól kapta a Tapolca és Peker folyók közötti földet betelepítésre.¹⁶⁴ A Szent Istvánra vonatkozó állítást természetesen nem kell készpénznek venni, mindenesetre a nemzetség birtokát már 1237-ben mint a „Vojkfiak földjét” ismerték, ami korai megtelepedésükre utal.¹⁶⁵ Úgy tűnik, hogy a birtok eredendően a Szent Kereszt egyház körül szerveződött, és, mint feljebb láttuk, neve ennek megfelelően rögzült a vidék topográfiájában.¹⁶⁶ Sajnálatos módon azonban a nemzetséghez sorolható családok, amelyek az oklevelek számának megszorodásával válnak láthatóvá forrásainkban, nem kapcsolhatók a 13. század elején említett személyekhez, ráadásul közöttük olyan társadalmi különbségek mutatkoznak, amelyekre nehezen találunk magyarázatot.

Érdekes mindenekelőtt, hogy maga a nemzetség legközelebb csaknem másfél évszázaddal később tűnik fel ismét. 1365-ben Vojk nembeli Domokos fia János szerepel mint ügyvéd,¹⁶⁷ majd tíz évvel később ugyanő mint királyi ember tűnik fel Pekri Pál fia István mester Orbász megyei birtokba iktatása kapcsán.¹⁶⁸ 1377-ben Vojk nembeli Fábián fia Mihállyal és Iván fia Györggyel találkozunk,¹⁶⁹ és a következő évben előbbi Kasztellánfi László mester képviselőjeként jár el a császári káptalan előtt.¹⁷⁰ Ugyancsak 1378-ban Fábián fia Mihály

Iván fia Pállal együtt kijelölt királyi ember.¹⁷¹ 1393-ban Vojk nembeli István fia Mihály jelenik meg báni emberként, ismét egy Pekrivel, Péter fia Benedek mesterrel kapcsolatban.¹⁷² 1404-ben Vojk nembeli György fia János, a fivére, Tamás és Pál fia István nevében tiltották a Kristallóciakat a Toplica folyó menti birtokaik, köztük Vojkovc elfoglalásától.¹⁷³ Végül 1424-ben Miklós fia Bertalan, György fia Benedek, István fia Márton és György fia István, valamennyien Vojk nembeliek, szerepelnek kijelölt báni emberként, megint csak a Pekri családdal kapcsolatban.¹⁷⁴

Az adatok sora nyilván nem teljes, de igen tanulságos: a Vojk nemzetséghez sorolt személyek, királyi emberi, ügyvédi megbízásaik alapján, egyértelműen a megye kisnemesi társadalmához tartoztak, akiknek „szolgálati” horizontja a helyi középirtokos családokig (Pekri, Kasztellánfi) terjedt. A képet az sem módosítja, ha vizsgálódásunk körébe bevonjuk azon családokat is, amelyek a 15. század további részében szerepelnek, és ugyan már nem nevezik magukat a Vojk nemzetségből származónak, de a rokonsághoz tartozásuk egészen bizonyos. Csánki Dezső mintegy féltucat ilyen családot sorolt elő, jól lehet csak kettő, a durovci Dur és a Bajnokovci Bajnok család esetében igazolható egyértelműen a nemzetséghez tartozás.¹⁷⁵ Ők azonban pontosan ugyanazon réteg képviselői, mint nemzetséghez sorolt elődeik, csupán annyi változott, hogy a politikai viharok nyomán átrendeződött a térség birtokszerkezete, és így alkalmasint más középirtokosok „vonzáskörében” találjuk ezen családok tagjait.¹⁷⁶ „Karrieréről” esetükben bajosan lehetne beszélni.

A szó szoros értelmében vett társadalmi emelkedésre látványosan a 15. század utolsó évtizedéig kellett várniuk, amikor a kitörés egy, a korban tipikusnak tekinthető „értelmiségi karrier” révén sikerült. Vojkkeresztúri Vojkfi Miklós¹⁷⁷ apjáról, Sandrinról, illetve nagyapjáról, Vojk Miklósról az égvilágon semmit nem tudunk.¹⁷⁸ Vojkfi Miklós mester Vojk nemzetséghez tartozása egészen nyilvánvaló, hiszen ő íratta át Mátyással II. András király azon oklevelét, amely Dénes nádor fentebb hivatkozott 1227. évi ítéletét tartalmazta a Tétényekkel folytatott vita ügyében.¹⁷⁹ Maga Miklós mester, akinek címe magasabb iskolázottságról árulkodik, az 1480-as években a királyi kancellárián tevékenykedett nótáriusként, és ilyen minőségben kapta Mátyástól a Mogor kastélyban

¹⁶² Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek i. m. 1051.

¹⁶³ Ebből a szempontból érdemes összehasonlítani a szomszédos Kristallóccal, amelyet eredetileg Toplicának hívtak, majd későbbi birtokosa, Cristol comes nyomán kapta előbb a Kristolfölde, majd Kristallóc nevet. A Vojkfiak birtoka maradt folyamatosan Keresztúr, amelyhez előtagként járult a birtokosok (Vojkkeresztúr, Garázdinkeresztúr) neve. Vojkovcként csak a 15. századból adatolt.

¹⁶⁴ Árpádkori Új Okmánytár I–XII. k. (Közzé teszi Wenzel Gusztáv.) Pest–Bp. 1860–1874. VI. k. 457–460. Egész pontosan, mint állították, ők népesítették be és vették művelés alá a földet, és jogcímüket egyebek mellett Szent István oklevelével igazolták.

¹⁶⁵ „ad terram filiorum Woycu”: CDCr. IV. k. 1237. Mivel az oklevél a Tétények Peker földjének határait írja le, az azonosítás igen valószínű.

¹⁶⁶ DL 101952 (1404): „Woykowcz ad Sanctam Crucem spectantis”; DL 15200 (1457): „ad [...] ecclesiam parochialem Woykkerezthur vocatam pertinentes”.

¹⁶⁷ CDCr. XIII. k. 451.

¹⁶⁸ DL 100151.

¹⁶⁹ DL 103343.

¹⁷⁰ Levéltári Közlemények 9 (1931) 288.

¹⁷¹ Levéltári Közlemények 9 (1931) 289.

¹⁷² DL 100258.

¹⁷³ ZsO. II/1. k. 3085.

¹⁷⁴ ZsO. XI. k. 165.

¹⁷⁵ DL 101124., ahol Bajnok Péter és Dur János, valamint Vojkfi Miklós mester mint „fratres avitici” szerepelnek. 1430-ban Dur Jánost kifejezetten a Vojk nemből valónak mondják (Johannes Dur de genere Woyk de Kerezthur, DL 100473.)

¹⁷⁶ Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavón köznemesi politikus pályaképe (II. közlemény). *Századok*, 142 (2008) 274–275.

¹⁷⁷ Pályafutását röviden összefoglalta Bónis Gy.: i. m. 372–373.

¹⁷⁸ Nagyapja talán azonos azzal a Keresztúri Woykkal, aki 1412-ben szerepel mint királyi ember: Levéltári Közlemények 7 (1929) 282–284.; DL 102242, az apja és nagyapja nevével.

¹⁷⁹ DL 147. (itt Nicolai filii condam Sandrini filii Nicolai Woyk de Kerezthwr).

és uradalmában rejlő királyi jogot.¹⁸⁰ Az uradalom ekkor Grebeni Hermanfi László birtokában volt, aki ellentmondásával meg is akadályozta az iktatást, mindazonáltal az adomány maga Miklós mester kétségtelen befolyásáról vagy befolyásos patrónusairól árulkodik. Maga Hermanfi László is jobbnak látta végrendeletében visszaadni Vojkfi Miklósnak a rokonaitól szerzett birtokokat, és Batthyány Boldizsár eleget is tett fogadott apja rendelkezésének.¹⁸¹ 1491 után Miklós mester átmenetileg eltűnik a szemünk elől, de a tekintélye nyilvánvalóan tovább nőtt, mert amikor legközelebb látjuk, 1495-ben, már a Kasztelláni György és Beriszló Ferenc közötti döntőbíróság egyik tagja.¹⁸² Egy évvel később Turóci Bernát és Kapitáni György társaságában a szlavóniai nemesség képviselőjében járt el az udvarban a szlavón címer megújítása ügyében.¹⁸³ Valamikor 1498 szeptemberé előtt helyettes szlavón ítélőmesternek választották, majd néhány hónappal később immár mint ítélőmester folytatta tevékenységét.¹⁸⁴ Még mint helyettes ítélőmester vett részt királyi parancsra az Újlaki Lőrinc herceg és Bánfi Miklós közötti vita rendezésében,¹⁸⁵ majd 1499 februárjában ismét a szlavóniai nemesség egyik képviselője volt a király előtt.¹⁸⁶ Ugyanezen év áprilisában ő volt a királyi adószedő, Vémeri Benedek mellé választott szlavóniai megbízott.¹⁸⁷

1499 szeptemberében számos báró és mágnás társaságában tagja annak a bizottságnak, amely egyfelől Corvin János herceg, másfelől Székely Jakab, illetve rajta keresztül Miksa római király ügyében volt hivatva dönteni.¹⁸⁸ Nem sokkal később őt bízta meg a király Szencsei György elkobzott birtokainak visszaadásával,¹⁸⁹ majd 1500 januárjában ismét csak a szlavóniai nemesség követjeinek egyikeként jelent meg a budai országgyűlésen.¹⁹⁰ Még ugyanebben az évben újra királyi parancsra vizsgálódott az atyainai uradalom népeinek körében a korábban Bosnyák Illés által kivetett adók ügyében.¹⁹¹ Bár jelentősebb birtokszerzeményéről nem tudunk, bizonyos, hogy Miklós mester kastélyt emelt vojkovci birtokán,¹⁹² ahol egyébként ítélőmestersége idején a báni oklevelek többsége kelt. Bár közvetlen bizonyíték nincs rá, mégis nagyon valószínű, hogy az előkelő nemes Batthyány Miklós leányát, Jusztinát vette feleségül, ami feltétlenül jelentősen megnövelte tekintélyének a jele.¹⁹³ Ennek fényében nagyon valószínű, hogy

további pályafutásának és társadalmi emelkedésének csak váratlan halála vetett véget 1504-ben.¹⁹⁴ Mivel utódai a jelek szerint nem maradtak, birtokait, minden bizonnyal özvegye kezével, Csavlovics Pál örökölte.

Ha csak az eddig elősorolt adatokat vennénk figyelembe, azt kellene mondanunk, hogy Miklós mester gyakorlatilag előzmények nélkül, csupán tehetségének köszönhetően tört be a megyei nemesség élvonalába, legalábbis, ami a tekintélyét illeti. Anélkül, hogy ennek lehetőségét elvetnénk, érdemes egy kicsit tárgítani a vizsgálat körét. Itt van mindenekelőtt Vojk nembeli Iván fia Pál, aki, mint fentebb láttuk, 1378-ban királyi emberként tűnt fel. Ő ugyanis minden bizonnyal azonos azon Mecsenicei (Medsenicha) Iván fia Pállal, aki három évvel korábban ugyanilyen minőségben szerepelt.¹⁹⁵ Hogy ez nem pusztán feltételezés, mutatja, hogy a Vojk nemzetség birtokainak határa részben éppen a Mecsenice folyó volt, és – mint látni fogjuk – a Garázda család egyes tagjait Mecsenicéről is nevezték. Ebből kiindulva viszont nem ok nélkül kapcsolhatjuk a Vojk nemzetséghez Mecsenicei Ádám fia Matuzselt, aki Csopor Pál szlavón bán egyik helyettese volt az 1410-es években.¹⁹⁶ Mi több, Matuzselt apja nyugodtan azonosítható azzal az Ádám mesterrel, aki 1371-ben Ugrin körösi ispán helyettese, majd körösi szolgabíró és a megye jegyzője volt.¹⁹⁷ Nagyjából ezzel egyidőben, 1367 áprilisában, egy *Merchenche*-i Pál fia Fábián is felbukkan báni emberként.¹⁹⁸

Ezen a ponton érdemes bevonni a vizsgálat körébe a Garázdákra vonatkozó adatokat. Az első, Garázda névvel szereplő személy egy bizonyos Endre fia Péter, aki 1358-ban öt fivérével együtt mint a Vojk nemzetség tagja tűnik fel, és az oklevélben szereplő birtokok fekvése (*inter Topolcha et Mechchenche*) nem hagy kétséget afelől, hogy jó helyen járunk.¹⁹⁹ Az oklevélben ugyan nem nevezik Garázdának, de öt évvel később már mint *Garazda dictus* Péter mester tűnik fel királyi emberként Kristallóc kapcsán, és az apja, valamint fivére neve egyértelművé teszi, hogy ugyanazon személyről van szó.²⁰⁰ 1358-ban Endre hat fia mellett szerepel még egy személy, nevezetesen Mecsenicei (*de Mechchenche*) Benedek fia Miklós, ami ismét visszavezet minket a rejtélyes birtokhoz.

1385-ben a Tétény nembeli Pekri család tagjai mellett, nem kevesebb mint tíz Garázdának nevezett nemes (*nobiles dicti Garazda*), nevezetesen István, László, Lökös, János, Tamás, Péter, Dénes, Imre, Miklós, valamint egy másik László, továbbá az ugyancsak a rokonsághoz tartozó András hántai prépost mint a meczenicamelléki Szent Kereszt egyház (*ecclesia parochiali Sancte Crucis de Medchenichamelleky*)

¹⁸⁰ DL 102242.

¹⁸¹ DL 107608., DL 101124.

¹⁸² DF 231944.

¹⁸³ Iura regni I. k. 234.

¹⁸⁴ DF 255940, DF 275023, DF 276989, Vojkovcon datált báni oklevelek, 1498. szept. 13.; Iura regni I. k. 241. (ítélőmester, 1499. feb. 4.).

¹⁸⁵ Borsai I.: i. m. 71.

¹⁸⁶ Iura regni I. k. 241.

¹⁸⁷ Iura regni I. k. 242–243.

¹⁸⁸ DL 37730., DL 37731.

¹⁸⁹ DF 268149.

¹⁹⁰ DF 268156.

¹⁹¹ DF 268148.

¹⁹² Bár a kastélyt először Miklós mester halála után említik (1517: „castelli Zenthkerezth alio nomine Woykowschyna nuncupati”, DL 101519.), pályafutása fényében igen valószínű, hogy építése az ő nevéhez köthető.

¹⁹³ 1504 májusában Vojkfi Miklós özvegye, Jusztina szerepel (A körmendi levéltár memorabiái. [Irta és közli: Dr. Iványi Béla.] Körmend 1942. 27.), márpedig a Vojkfi birtokokat öröklő Csavlovics Pál vicebán felesége Bat-

thyány Jusztina volt. Logikus tehát a feltételezés, hogy az öröklés jogcíme éppen az özvegy keze volt.

¹⁹⁴ Átkelés közben a Dunába fulladt. *Bónis Gy.*: i. m. 372.

¹⁹⁵ CDCr. XV. k. 166.

¹⁹⁶ Engel P.: i. m. II. k. 158.

¹⁹⁷ Engel P.: i. m. I. k. 254. DL 103342 (1376): „nobilem virum magistrum Adam litteratum notarium et unum ex nobis iudicibus nobilium”

¹⁹⁸ CDCr. XIV. k. 14.

¹⁹⁹ DF 283655. „Andak filius Endre nobilis de genere Woyk”, a fivére Péter, István, János, Miklós és Bakó (Bakow).

²⁰⁰ DL 33610. A kiadásban (CDCr. XIII. k. 322.) az apja neve tévesen van Side alakban feltüntetve. Az eredetiben egyértelműen Endre áll.

patrónusai jelölték a templom plébánosát.²⁰¹ A dokumentum, talán mondani sem kell, több szempontból is érdekes. Tekintettel arra, hogy az említett egyház biztosan azonos az egyébként Keresztúrnak nevezett birtok templomával, vagyis a Vojk nemzetség fészkeének egyházával, figyelemre méltó mindenekelőtt a Pekriek és a Garázdák együttes szereplése, valamint a Vojk nemzetség fentebb elősorolt tagjainak hiánya. Feltűnő továbbá András prépost említése, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy nem ő volt a rokonság egyetlen tagja az egyházi középrétegben. Úgy tűnik ugyanis, hogy az 1371-ben említett Garázda Miklós csanádi prépost ugyancsak a bennünket érdeklő Garázdák közé tartozott.²⁰² E két jelenség együtt, vagyis az Anjou-korban még igen előkelőnek számító Pekriekkel közös kegyuraság, valamint a két prépostság, együtt Péter mester címével, mindenképpen arra utal, hogy a Vojk nemzetségnek ez az ága lényegesen előkelőbbnek számított, mint a többi. Az, hogy a később Garázdának nevezett ág mikor vált le a többitől, és miképpen alapozta meg befolyását, egyáltalán nem világos, annál is kevésbé, mert az ág kezén a késő középkorban kimutatható birtokállomány távolról sem nevezhető tekintélyesnek.²⁰³

A Garázdákat a Vojk nemzetség többi tagjától elválasztó társadalmi árok az elkövetkező időszakban tovább mélyült, sőt, földrajzilag is nyilvánvalóvá vált. Sajnos, az adatok számának megszaporodása ellenére a leszármazás pontos rendje nem rekonstruálható. Az 1385-ben említett személyek között István, János és Miklós akár azonos is lehetne Endre 1358-ban szereplő azonos nevű fiaival, de ezt semmi nem bizonyítja. Az már egészen valószínű viszont, hogy az 1385-ös listán szereplő Péter és Dénes azonos Keresztúri Garázda Péter fiaival, Dénessel és Péterrel, akik 1408-ban kapták Kaláznói (Kalaznói) Sebestyén fia Mihállyal és a fiaival, Lászlóval, Demeterrel és Györggyel együtt Tolna megyében Apar, Kövesznye (Kweznye) másnéven Zomborfalva, Zala megyében pedig Szentbalázs, Edelics (Edelych) és Kisfalud birtokokat, illetve részeit.²⁰⁴ Ebben az esetben pedig az apjuk, Péter, azonosítható volna Endre fia Péterrel.

Péter fia Dénes 1409-ben mint Mecsincei (*Mechynche*) Garázda Dénes a rokonával, Garázda Miklóssal és Szilágyi Lászlóval együtt kapott címeradományt Zsigmondtól, általában az ország védelmében, illetve konkrétan az utóbbi kettő által Boszniában teljesített szolgálataik jutalmaként.²⁰⁵ Az oklevél meglehetősen közismert, hiszen ez szolgált ala-

pul mind a boszniai származás, mind a Garázda–Szilágyi rokonság feltételezéséhez. Elbeszélése szerint Miklós és László érdemeiket a boszniai Szrebernik vár őrzésében szerezték, amely 1404 nyarán került magyar kézre. Tekintve, hogy Szreberniket Maróti János macsói bán foglalta el,²⁰⁶ és Maróti éppen ezidőtájt vált a Garázdák szomszédjává a Pekri birtokok megszerzése révén, gondolhatnánk, hogy Miklós a szomszédság okán csatlakozott a viharos gyorsasággal emelkedő báró familiájához. A dolog úgy áll azonban, hogy Garázda Miklós már a szreberniki hadjárat előtt Maróti János tolnai alispánjaként tűnik fel,²⁰⁷ sőt, még korábban ugyanazon megyében volt báni ember.²⁰⁸ A válasz Garázda Miklós laki előnévében rejlik: egy 1424. évi oklevélből ugyanis kiderül, hogy Miklós fiának, Istvánnak, illetve leányának, Annának elődei már 1374 óta birtokolták a Tolna megyei Lak birtokot, vagyis elég valószínű, hogy Garázda Miklós házassága révén szerzett részt a Haraszt nemzetség egykori birtokában.²⁰⁹ Úgy tűnik tehát, hogy Garázda Miklós útja Tolnából vezetett Maróti szolgálatába, majd tovább a királyéba, ahová immár rokonát, Dénest is magával vitte.

1409 után azonban útjaik a jelek szerint elváltak. Miklós királyi szolgálatban maradt, legalábbis erre utal, hogy 1427-ben mint különleges udvari familiáris kapott újabb adományt Zsigmondtól.²¹⁰ Ekkor már a Temes megyei Horogszeg birtokáról nevezték, amelyet még 1408-ban szerzett a már említett Szilágyi Lászlóval, Hunyadi János leendő sógorának apjával együtt.²¹¹ Négy fivérével, Imrével, Lászlóval, Jánossal és Pállal, valamint ugyancsak Szilágyival együtt két erdélyi megyében, Dobokában és Fehérben is kapott adománybirtokot.²¹² Első feleségétől három fia született, István, János és Balázs;²¹³ másodszor egy Sopron megyei nemes, Gyúrói László leányát, Katalint vette feleségül, és – legalábbis egyik forrásunk szerint – tőle is született egy Balázs nevű fia.²¹⁴ Valószínűbb azonban, hogy az oklevél információja elírás eredménye, és a másik Balázs azonos Garázda György fiával.²¹⁵ Istvándi Garázda György Marcali Dénes somogyi alispánja

²⁰¹ DL 66544. Kiadása: A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay. (Szerk. Thallóczy Lajos–Barabás Samu:) Bp. 1897. I. k. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 28.) 181–182.

²⁰² DL 87459. „dominum Nicolaum Garazda dictum prepositum ecclesie Chanadiensis”. A Baranya megyei Fenék possessio elfoglalásától tiltják, amely azonosnak tűnik azzal az immár somogyinak mondott Fenékkal, amely 1457-ben Keresztúri Garázda István fia Pál kezén volt. DL 15200.

²⁰³ 1495-ben a mentességet élvező Miklós mester 16 forintnyi adója 32 jobbagyteleknél felel meg, míg Garázda Miklós és László kezén együtt 34 és fél portát írtak össze. Popisi 6., 11. Az összesen 66 és fél jobbagyporta persze helyi szinten nem számított kevésnek, de ez a szám legfeljebb a nemzetség egykori vagyonának érzékeltetésére alkalmas.

²⁰⁴ ZsO. II/2. k. 5301.

²⁰⁵ Barabás Samu: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. k. Bp. 1895. I. k. 345–349.

²⁰⁶ Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp. 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) 197.

²⁰⁷ Engel P.: i. m. I. k. 207.

²⁰⁸ A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII. k. (Szerk. Nagy Iván–Nagy Imre–Véghelyi Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál.) Bp. 1871–1931. V. k. 348.

²⁰⁹ ZsO. XI. 744. Vö. Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek i. m. 593–595.

²¹⁰ DF 209255.

²¹¹ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. k. Bp., 1890–1913. (a továbbiakban: Csánki: Történelmi földrajz) II. k. 89.

²¹² DF 233101.

²¹³ ZsO. VII. k. 69.

²¹⁴ DL 43682., DF 209273. (Miklós második felesége). A másik Balázsra I. a következő jegyzetet.

²¹⁵ Az alább (a 218. jegyzetben) idézendő 1437. március 17-i oklevél Garázda Balázs azonos nevű fivérének (*frater carnalis*) nevezi a másik Balázst. Egy másik, ugyanebben az évben kelt oklevél viszont Istvándi Garázda György fia Balázst említ (Somogy Megye Múltjából 14 [1983] 41.). Elképzelhetőnek tartom ezért, hogy az utóbbi Balázst nevezték tévesen Miklós fia Balázs *carnalis* fivérének; ellenkező esetben ugyanis három Balázssal kellene számolnunk, ami azért kevésbé valószínű.

és egy ideig körösi ispánja is volt,²¹⁶ de mivel 1407-ben nem említik István fiai között, nem tudjuk, milyen rokonság fűzte Miklóshoz. Előneve alapján, amely nála korábban tűnik fel, mint Miklósnál, valószínű, hogy őhöz köthető a Somogy megyei Istvándi megszerzése. Miklós fia Balázs követte apját a királyi szolgálatban: 1433-ban, a római császárkoronázás alkalmával beadott kérvényében szerényen csak „nemes báró és lovag” (*nobilis baro et miles*) címmel utalt magára,²¹⁷ 1437-ben pedig Prágában járt ki magának és a másik Balázsnak újabb Somogy és Baranya megyei birtokokat.²¹⁸ Valószínűleg az utóbbit, vagyis György fia Balázst kell látnunk a Marcali testvérek temesi alispánjában (1439),²¹⁹ Miklós fiát pedig abban a horogszegi Garázda Balázsban, aki ugyancsak Temes megyében mint királyi ember tűnik fel 1443-ban.²²⁰ Valamelyik Balázsnak²²¹ 1446-ban már kastélya állt Istvándiban, és a kastélyt említő oklevélből kiderül, hogy valamikor a nemzetség ősi javaiból Körös megyében továbbra is megillette.²²² Ugyancsak Balázs nevű fia 1454-ben Nábrádi más néven Kristallóci Jánossal pereskedett, ami ugyanebbe az irányba mutat.²²³ Az egyik Balázs az előkelő származású, bár elszegényedett somogyi birtokos, Péc nembeli Berzencei Fülöp leányát vette feleségül.²²⁴ Garázda Miklós két lányának házassága csak tovább erősíti a társadalmi emelkedésről kialakult benyomásunkat: az első házasságából született Ilona a jómódú zalai nemes, Csapi Tamás felesége lett,²²⁵ míg a második házasságából származó Margit az ugyancsak előkelő, Ják nemzetségbeli Nicki Lászlóhoz ment feleségül,²²⁶ utóbbit aztán ennek megfelelően laki előnévvel is ismerték.²²⁷ Ezek után nem meglepő, hogy Istvándi Garázda Balázs leánya, Margit, a hasonló társadalmi helyzetű, Győr nembeli Dombai László felesége lett.²²⁸

Ami Dénest illeti, ő már 1409-ben a Somogyban nagybirtokos Marcali testvérek szolgálatába állt; ebben a megyében lett alispánjuk,²²⁹ és ugyanott királyi emberként is feltűnik,²³⁰ de 1419 júliusa előtt valamikor meghalt. Ekkor ugyanis már özvegyét említik, valamint egy Garázda(i) Mihály fia László

nevű személyt.²³¹ A kép, sajnos, később sem lesz világosabb: minden bizonnyal Dénes unokaöccsével azonos az a Keresztúri Garázda Péter fia István, aki 1450-ben a Kaláznóiakkal együtt birtokol a Zala megyei Szentbalázs, Kisfalud és Túr falvakban.²³² Ugyanő 1468-ban mint Apari Garázda István (már néhai) tűnik fel Péter nevű fiával együtt, akit a nevezetes költővel, Garázda Péterrel szokás azonosítani.²³³ Ugyanekkor, vagyis 1468-ban, találkozunk egy Apari László fia Péter fia Lászlóval is, aki nem lehet más, mint az 1419-ben szereplő László unokája. Ha a költő Garázda Péter azonosítása a fenti István fia Péterrel megáll, csak Péter fia László fia vagy unokája lehetett az a Csöli/Töli (de Chywl) Garázda Miklós, aki 1511-ben tűnik fel.²³⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy amint Garázda Györgyöt, úgy Mihály fia Lászlót sem tudjuk elhelyezni a Garázdák családfáján; tétova hipotézisként megkockáztatható, hogy Kaláznói Mihály fiát, Lászlót kell látnunk benne, aki a valószínűsíthető rokoni kapcsolat és közös birtoklás okán maga is felvette a Garázda nevet. Hasonlóan nem tudunk mit kezdeni Keresztúri Tamással és Garazdinci Istvánnal, akikkel a 15. század legvégén találkozunk mint nádori jegyzőkkel:²³⁵ az előbbi esetében valószínű, az utóbbi esetében egészen bizonyos, hogy a minket érdeklő rokonsághoz tartoztak.

Ha lehet, még nehezebb dolgunk van a Garázdák azon tagjaival, akik a 15. században sem hagyták el Körös megyét. Keresztúri István fia Pál, aki 1466-ban öt jobbágytelket zálogosított Kristallóc tartozékain, és ekkor kifejezetten Vojkovkeresztúrról nevezték, feltételesen azonosítható Keresztúri Garázda Miklós azonos nevű testvérével.²³⁶ Dorotya nevű leánya először Korbovai Vidfi Jánoshoz ment feleségül, másodszor pedig Pekri Ferenchez,²³⁷ és az utóbbi házasság mindenképpen ugyanazon kategóriába sorolható, amelybe Miklós és Balázs lányainak fentebb elősorolt házasságai is tartoznak. Ezen túl Pál csupán királyi emberként tűnik fel, Szentgyörgyvár,²³⁸ illetve Garignica kapcsán,²³⁹ és minden jel arra utal, hogy sem komolyabb hivatalt nem viselt, sem birtokokat nem szerzett. Garazdinci Garázda Máté és János apja, Imre, nagy valószínűséggel ugyancsak István egyik fiával azonosítható, vagyis Miklós és Pál testvérével. Imre Csázmafői Dénes leányát vette feleségül,²⁴⁰ és Máté fiát ennek megfelelően Csázmafő birtokról (is) nevezték.²⁴¹ Máté és János a gordovai Fánecs család szolgálatában bukkan fel,²⁴²

²¹⁶ Engel P.: i. m. I. k. 177. (somogyi alispán); ZsO. VII. 70. (körösi ispán); uo. 1354, Itáliában.

²¹⁷ Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei. I–II. k. Bp. 1931–1938. II. k. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) 200.

²¹⁸ Borsa I.: i. m. 39–40.

²¹⁹ Engel P.: i. m. I. k. 204.

²²⁰ DL 59275.

²²¹ Sajnos Garázda Miklóst ugyanúgy nevezik Istvándiról, mint Garázda Györgyöt, így lehetetlen eldönteni, mikor melyik Balázsról van szó.

²²² DL 106832: „ad porcionem possessionariam prefati Blasii Garazda in possessione Garazdincz vocata habitam”.

²²³ DL 100643.

²²⁴ DL 98004. (1484): „nobilis domina Sophia relictā condām Blasii de Kerezthwr filia videlicet condām Philippi de Berzenche ex nobili domina Anna filia olim Michaelis de Kalaznyo procreata ac Ladislaus filius nobilisque domine Dorothea et Lucia filie eiusdem domine Sophie”

²²⁵ DF 233103–104.

²²⁶ DF 209285.

²²⁷ Pl. DF 209327., 209334. Nicki Benedek, László fia, 1466-ban a Bodrog megyei Tárnokon birtokol, amely a Haraszt nemzetségtől a Garázdákön keresztül jutott a birtokába. DF 209338.

²²⁸ DL 45385.

²²⁹ Engel P.: i. m. I. k. 177.

²³⁰ ZsO. III. k. 475.

²³¹ ZsO. VII. k. 808. Az eredetiben (DL 106297.) relictā Dyonisii de Garazda et Ladislaus filius Michaelis de eadem áll, nyilván tévedésből.

²³² DL 67822.

²³³ DL 16741. Az azonosításra l. Tóth I.: i. m. 49.

²³⁴ DL 16741 (1511): „egregium Nicolaum Garazda de Chywl”

²³⁵ DF 253945. Az oklevélre Neumann Tibor kollégám hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

²³⁶ DL 100761.

²³⁷ DL 15200., DL 34333., DF 277175. p. 153–156., 305–307.

²³⁸ Teleki: Hunyadiak X. k. 63.

²³⁹ DL 102115.

²⁴⁰ ZsO. IV. k. 71.

²⁴¹ Levéltári Közlemények, 3 (1925) 107. (1449): Csázmafő szomszédai között: „Mathia Garazda de dicta Chasmafew”.

²⁴² DF 255767.

Máté egy ízben kúriai kiküldöttként,²⁴³ és az ő ugyancsak János nevű fia, Garazdinci Garázda Jánosként, mint királyi ember 1470-ben.²⁴⁴ Imre házassága, valamint az a néhány töredék, amit fiainak és unokájának tevékenységéről tudunk, arról árulkodik, hogy az ő helyzetük lényegesen közelebb állt a Vojk nemzetség többi ágához, mint Garázda rokoniakéhoz.

Mint láttuk, 1495-ben Garazdinc birtok, több mint 30 lakott jobbágytelekkel Garázda Miklós és László kezén oszlott meg. Az ő származásukról semmit nem tudunk, de nem lehet kizárni, hogy azonosak a Tolna megyében Csöli Garázdaként emlegetett Miklóssal, illetve Apari Garázdaként szereplő Lászlóval. Garázda Miklós előbb zelinai várnagy, majd pozsegai alispán volt a Szapolyaiak szolgálatában, ami mindenképpen arra utal, hogy rokonsága tekintélyesebb tagjának számított.²⁴⁵ A leányát, Krisztinát Horzovai Tompa Mihály vette feleségül, aki egy időben királyi aulicus volt és később is a megyei nemesség előkelőbb rétegéhez tartozott.²⁴⁶ Ugyanez nem mondható el Garazdinci Garázda Mihályról, akit 1507-ben mindössze három jobbágytelekkel írtak össze.²⁴⁷ Tekintve, hogy Hothko/Hathko faluban is volt neki egy, alighanem joggal kapcsoljuk Imre valamelyik fiához.²⁴⁸ Garázda Mihály két részletben tíz évig fungált mint Körös megye egyik szolgabírája, ami ugyanebbe az irányba mutat.²⁴⁹ Mohács előtt az utolsó ismert Garázda Imre, aki 1525-ben tűnik fel garazdinci birtokosként.²⁵⁰

Ezzel akár le is zárhatnánk a Garázda rokonság tárgyalását, de érdemes még egy kicsit elidőzni a témánál. Feltűnik ugyanis a forrásokban egy további Garázda is, mégpedig Csernarekai előnévvel. Csernarekai Garázda Jakabot Engel Pál nem kapcsolta a minket érdeklő családhoz, meglehet, joggal.²⁵¹ Néhány körülmény azonban óvatosságra int. Garázda Jakab apja Csernarekai Balázs fia Fülöp volt, akit 1394-ben hűtlenség bűnében marasztaltak el.²⁵² A fia, Garázda Jakab ennek ellenére meglehetősen karriert futott be Ozorai Pipó szolgálatában, akinek fejéri alispánja is volt.²⁵³ A mi szempontunkból érdekesebb, hogy Tolna megyéből nősült, és így szerzett birtoka után nevezték mórinnak is.²⁵⁴ Nem hagyta el azonban végleg Körös megyét, mert 1454-ben a várnagyát Keresztúri Garázda Pállal együtt említik Kristallóc szomszédai

között.²⁵⁵ Hogy ez az erősség hol állt, esetleg kapcsolatba hozható-e a később Szentkereszten említett kastéllyal, nem tudjuk; mindenesetre Garázda Jakab tolnai kapcsolata, a kastélyban és szolgálatában megnyilvánuló társadalmi állása, valamint Garázda mellékneve elég indoknak látszik arra, hogy hipotetikusán őt is a Garázda nemzetséghez soroljuk.

Hozzá kell azonban tenni, hogy a Garázda név többé nem bukkan fel a család ismert tagjainál. Csernarekai Gáspár, akitől nem tudjuk, milyen rokonságban állt Jakabbal, az 1470-es években tűnik fel a forrásokban és többször is megkapta a vitézlő címet.²⁵⁶ 1481-ben aztán mint János esztergomi érsek familiárisát levelesítették.²⁵⁷ Egy ízben mint Bedegey szerepel, márpedig ilyen nevű települést nem ismerünk Szlavóniában; Tolna megyében azonban volt Bedeg (ma Bedegkér) falu, és ha azonosításunk megáll, némi joggal kapcsoljuk Gáspárt Garázda Jakabhoz.²⁵⁸ Csernarekai Péter, akit 1495-ben 14 telekkel írtak össze Csernarekán, királyi emberként tűnik fel 1491-ben.²⁵⁹ Vagy Gáspár, vagy Péter özvegye (*relictus Chernarekay*) egyébként a már említett Szentmihályi Pálfi Bálinttal együtt birtokolt néhány Verőce megyei faluban.²⁶⁰ 1522-ben aztán egy bizonyos Csernarekai Mátyásról és a fiáról, Lászlóról halunk, de róluk, a nevükön kívül semmit nem tudunk.²⁶¹

Nagyjából ennyi az, ami a három család történetére vonatkozóan az oklevelekből kihámozható. A kép biztosan nem teljes, de azért a főbb vonalak elég világosak. Megállapítható először is, hogy mindhárom vizsgált család a szlavóniai nemességnek ha nem is az élvonalába, de mindenképpen a második vonalába tartozott, a Kamarcaiak legalább a 13. század óta, a Megyericseiek 14. századi megtelepedésüktől kezdve folyamatosan és a Vojk nemzetség Garázda ága is legkésőbb a 14. század utolsó harmada óta. „Élvonal” alatt azokat a családokat értem, amelyek tagjainak következetesen kijárt korábban a *magister*, később, a 15. század 20-as éveitől az *egregius* cím, jobbágytelkeik száma pedig a százas nagyságrendben mozgott. Hozzájuk, így például a Szencseiekhez, Pekriekhez, Kasztellánfiakhoz, Grebeniekhez, Bocskaiakhoz, később a Szerdahelyi Dersfiekhez vagy a Batthyányakhoz képest a vizsgált három család egyértelműen alacsonyabb társadalmi szintet képviselt, tagjaik címzése folyamatosan ingadozott a *nobilis* és az *egregius* között és birtokaik összessége is biztosan alatta maradt a száznak. Ráadásul a Kamarcaiak és a Vojk nemzetség esetében, nyilván a korai megtelepedésből fakadóan, ez a birtokmennyiség is nagyon sok személy kezén oszlott meg, ami csak kivételes esetben tett lehetővé egy-egy személy kezén komolyabb akkumulációt. Hivatalviselésük ugyancsak vegyes képet mutat, a királyi szolgálatól és főúri familiaritástól egészen a szolgabíróságig és királyi emberi megbízatásokig terjed a paletta. Házassági kapcsolataikat vizsgálva szintén azt látjuk, hogy az út „felfelé” és

²⁴³ DL 14953.

²⁴⁴ DL 107005.

²⁴⁵ DL 107102 (várnagy), DL 59870 (alispán).

²⁴⁶ DF 232507., DF 277175/228., 455 ecw. Tompa Mihályra: DL 103867., DF 279472., DF 279153.

²⁴⁷ Popisi 31.

²⁴⁸ Popisi 32. Vö. 1457. DL 37620 (1457): „Mathia Garazda et Petro Erdely de Hathko”.

²⁴⁹ Csak az első és utolsó adatokat adom meg: DL 107125. (1500), DL 101393. (1504), DL 46830. (1507), DF 279477. (1512).

²⁵⁰ DF 233306.

²⁵¹ Engel P.: i. m. II. k. 81–82.

²⁵² DF 218639.

²⁵³ Engel P.: i. m. II. k. 81–82.

²⁵⁴ Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd 1998. 135. Ugyancsak feltűnik szentkirályi előnévvel, aminek magyarázata abban keresendő, hogy Csernareka plébániatemploma Szent István király tiszteletére volt szentelve. DL 104040.

²⁵⁵ Paulo Garazda de Kerezthwr, Emerico Mraaz castellano Jacobi Garazda de Chernareka szomszédok. DL 106788.

²⁵⁶ DL 103823., DL 33454., DL 106865.

²⁵⁷ Tringli I.: i. m. 316.

²⁵⁸ DL 103827. Bedeg: Szakály F.: i. m. 98.

²⁵⁹ Popisi 11.; DL 33453.

²⁶⁰ Popisi 71.

²⁶¹ DF 255589.

„lefelé” is nyitva állt, akár egy generáción belül is. Ennek ellenére leszögezhető, hogy Kamarcai Vitéz János és Mihály, Megyericsei János és Garázda Péter esetében semmiképpen nincs szó olyan „elszakadási történetről”, amelyről teljes joggal beszélt Janus Pannonius kapcsán Lakatos Bálint, és beszélhetünk nyugodtan János esztergomi érsek kapcsán is. A Zrednaiak és Csezmiceiek történetében egyetlen olyan elemet sem találunk, amely megengedné, hogy bármilyen korlátozott értelemben kiemelkedésről beszéljünk: leszámítva a két főpap pályafutását, létezésük tökéletesen belesimult a megyei kismanesség életének – legalábbis a történetész számára – eseménytelen hőmpolygásába.²⁶² Mindezek fényében érdemes most már visszatérni a rokoni kapcsolatok vizsgálatához.

Az talán, az elmondottak után, nem igényel további bizonyítást, hogy ifjabb Vitéz János nem volt az idősebb Vitéz unokaöccse, de még közeli rokona sem. Tekintve, hogy utóbbi még csak Vitéz sem volt, a dolog nem is meglepő; erre a kérdésre alább még visszatérünk. Ugyancsak nem találunk semmiféle rokoni kapcsolatot az „idősebb” Vitéz és a Garázdák között.²⁶³ Más a helyzet a három humanista költő, Janus Pannonius, Megyericsei János és Garázda Péter rokonságával, hiszen ebben az esetben az egyik érintett, Megyericsei János büszkén hangoztatott álláspontjáról van szó. Ebből a szempontból érdemes megismételni, hogy a Kamarcai Vitézek és a Megyericseiek igen korán, a 15. század első harmadában rokonságba kerültek egymással, sőt, egy valószínű hipotézis szerint „ifjabb” Vitéz János édesanyja Megyericsei lány lehetett. Bár Megyericsei János a Kamarcai Vitézekhez fűződő kapcsolatával nem büszkélkedett, e kapcsolat további figyelmet érdemel a minket közelebből érdeklő szempontból is: emlékszünk rá, hogy a Kamarcai Vitéz család egy ága, vagy legalábbis néhány tagja, Garázda nevet viselt, és nem lehet kizárni, hogy ennek hátterében ugyancsak egy házassági kapcsolatot kell keresnünk a két rokonság között. Egy ilyen kapcsolat, tekintettel a felek nagyon hasonló társadalmi státuszára, egyáltalán nem volna meglepő. Ezen a ponton érdemes visszatérni a már említett Töli (Twl) Vitéz Tamáshoz és Csöli (Chywl) Garázda Miklóshoz. Amennyiben a két település azonos, ami nem biztos,²⁶⁴ talán nyomára bukkantunk a keresett kapcsolatnak, jöllehet pontos mibenlétét továbbra sem tudjuk meghatározni. Ha ehhez hozzávesszük, hogy legkésőbb a 16. század elején már a Csezmiceiek is bírtak részekkel a Kamarcai birtokokban, bár nem tudjuk, milyen jogcímen, máris találtunk egy olyan kapcsolatrendszerrel, amely a fentebb tárgyalt három család mellett a Csezmiceieket is magában foglalja. A dolog jelentősége abban áll, hogy egyébként a Garázdákat, legalább-

is egyelőre, sem a Megyericseiekhez, sem a Csezmiceiekhez nem tudjuk közvetlenül kapcsolni.

Más a helyzet a Megyericseiek és a Csezmiceiek kapcsolatát illetően. Esetükben az egyik kapcsot minden jel szerint egy jelentéktelen, de a 15. század végén mégis némi tekintélyre szert tévő helyi család, a szentmihályi Pálfi képezte. Egész pontosan szentmihályi Pálfi Bálint, aki a századforduló környékén az egyik legtöbbet foglalkoztatott szlavóniai ügyvéd volt és egy időben zdenci várnagyként is tevékenykedett. Pálfi Bálint Csezmicei Péter leányát, Ilonát, Janus Pannonius unokahúgát vette feleségül, és nagyon valószínű, hogy ebből a házasságból született az a lány, aki később Megyericsei Bernát felesége lett.²⁶⁵ Ennél közvetlenebb kapcsolatra is van egyébként adatunk: Csezmicei Péter fia János ugyanis másodszor egész biztosan a Megyericsei családból nősült, de ezen házasság említése nagyon késői, évekkel Megyericsei János főesperes halála utánról való.²⁶⁶ Visszatérve most Pálfi Bálinthoz, láttuk, hogy ő viszont közösen birtokolt Verőce megyében valamelyik Csernarekai feleségével, mi több, a Csezmiceiek ugyancsak birtokoltak Csernarekán, ha tehát elfogadjuk, hogy eredendően a Csernarekaiak is a Vojk nemzetség Garázda ágához tartoztak, újabb kapcsolatra sikerült fényt derítenünk. Értelemszerűen ennek bizonyíthatósága az előfeltevés helytálló voltától függ.

Mindezek után választ kell találnunk arra a kérdésre, miként vált az utókor szemében Zrednai János Vitéz Jánossá, és miként sorolták, a jelek szerint már a 16. században, Janus Pannoniust is a „Vitézek” közé.²⁶⁷ A válasz, úgy vélem, meglehetősen egyszerű és még csak nem is új. Csapodiné Gárdonyi Klára már felhívta rá a figyelmet, hogy János esztergomi érsek „Vitéz” neve Bonfini munkájában tűnik fel először, vagyis az 1480-as években, illetve 1490 után, valószínűleg éppen Vitéz János szerémi püspök neve alapján.²⁶⁸ Mi több, az ugyancsak ekkortájt író Galeotto Marzio kifejezetten azt állította, hogy Vitéz János szerémi püspök a két másik János, az esztergomi érsek és a pécsi püspök rokona (*consanguineus*) volt.²⁶⁹ A dolog a fentebb vázolt, áttételes módon (Csezmicei–Kamarcai–Garázda) elképzelhető, sőt, mivel Galeotto személyesen ismerte mindhármat, és így az információ forrása maga Vitéz püspök lehetett, valószínű is. Ekkoriban a püspökdiplomata Kamarcai Vitéz János pályafutása csúcspontján állt,²⁷⁰ és, bár Mátyás állítólag éppen az összeesküvő érsekhez fűződő kapcsolata miatt kezdetben nem kedvelte, uralkodása második felében a helyzet gyökeresen megváltozott. Mint veszpéri püspök, majd a bécsi püspökség kormányzója, végül

²⁶² A Zrednai/Zrednamelléki családra vonatkozó, nem túl nagyszámú adatot ismerteti *Ritoókné Szalay Ágnes*: III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról. In: uő.: „Nympha super ripam Danubii” Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció 28.) 16–17.

²⁶³ *Kubinyi András*: Mátyás király. Bp. 2001. 14: „A Vojk nembeli szlavóniai, délszláv eredetű Garázdák tekintélyes birtokosok voltak Szlavóniában Vojkkesztúr és Mecsenice környékén. Rokonságukhoz tartozott többek között Vitéz János is.”

²⁶⁴ *Csánki Dezső* (Történelmi földrajz III. k. 421–422, ill. 455.) megkülönbözteti egymástól a két Tolna megyei falut, *Szakály F.*: i. m. 235. viszont egynek veszi a kettőt.

²⁶⁵ Számtalan ügyvédi szereplése közül néhány: DL 102223., DF 219008., DL 101029., DL 101064., DL 103928., DL 107077., DL 101078., DL 37675., DF 233345., DF 231848., DF 231867., DF 231924., DL 37662. Zdenci várnagy: DL 106875., DL 46534. Házassága: DF 232021.

²⁶⁶ DF 277175/5., 009 ecw.

²⁶⁷ *Tóth I.*: i. m. 605.

²⁶⁸ *Csapodiné Gárdonyi Klára*: Vitéz János neve. *Turul*, 71 (1998) 1–2. sz. 25–29.

²⁶⁹ Uo. 28.

²⁷⁰ [a Szerémség] „most János püspöknek örvendezik nagyon, e nemes, méltóságteljes, számos testi és lelki adottsággal áldott férfinak [...]” – *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Bp., 1995. 1. 1. 340. (23.)

a Dunai Tudós Társaság elnöke, nemcsak az ország szelleme, de politikai elitjének is része volt.²⁷¹ Tekintve, hogy 1490 után az idősebb Vitéz János politikai botlása jelentőségét veszítette, és csak tudósi hírneve élt tovább, megkockáztatható, hogy a valóságosnál jóval közelebbi rokonság tételezése ifjabb Vitéz Jánosnak sem lehetett ellenére, dacára a két család (a Kamarcai Vitéz, ill. a Zrednai) közötti komoly társadalmi különbségnek. Még az sem kizárt, hogy János püspök kifejezetten táplálta a „rokoni közeledést”. Egy európai hírvé humanista, aki ráadásul esztergomi érsek, semmiképpen nem volt szűgyellnivaló rokon. Valószínű tehát, hogy e két tényező együttes hatásának kell tulajdonítanunk, hogy Vitéz János püspök jól adatolt családjába fokozatosan átszállt névrokonára, az esztergomi érsekre is. Mindezek alapján pedig érdemes ismételtelen leszögezni, hogy nem indokolt idősebb

Némileg más a helyzet Janus Pannonius esetében. Az ő Vitézekhez sorolása még későbbi eredetű, a 16. század második felében bukkan fel, amikor már aligha volt bárki is tisztában az érintett személyek pontos származásával. Janus „önrejtegetése”²⁷² nyomán csupán annyit tudtak, hogy János érsek unokaöccse volt, ebből pedig, miután ekkorra utóbbi is „Vitézzé vált”, adódott, hogy a pécsi püspököt is besorolják a „Vitesiorum gens” kötelékébe. Bár e rokonságnak napjainkban is vannak hívei, bátran kijelenthetjük, hogy semmiféle történelmi megalapozottsággal nem bír. Sem János esztergomi érsek, sem János pécsi püspök nem volt sem Vitéz, sem Garázda; voltak vízszont más Vitézek és más Garázdák, akiknek megismerése talán nem volt tanulságok nélkül való.

²⁷² *Lakatos B.*: i. m. 181.

LACZLAVIK GYÖRGY A somogy megyei Várdai család a 16. században

Várdai Pál és családja a 16. század elején

A Somogy megyei Várdai család vitathatatlanul legkiemelkedőbb tagja Várdai Pál volt, aki hosszú és tartalmas pályafutása során feljutott mind a világi, mind az egyházi hierarchia magyarországi csúcsára, vagyis amikor végleg lehunyta szemét mint esztergomi érsek (1526–1549) és királyi helytartó halt meg (1542–1549).¹ Sokáig úgy gondolták, hogy a későbbi esztergomi érsek az arisztokrata kisvárdai Várdai család leszármazottja volt. Az, hogy Várdai oroszlános címere – dupla farkú, koronás, jobbra forduló ágaskodó oroszlán, ami a jobb mancsában koronát, a bal mancsában három szál rózsát tart² – különbözik a kisvárdai Várdai család címerétől, melyben egy kígyó vagy sárkány körítette ágasfa van, ellenben sokaknak feltűnt.³ Solymosi László végül megállapította, hogy a majdani esztergomi érsek és királyi helytartó nem a Szabolcs megyei, előkelő kisvárdai, hanem egy Somogy megyei jelentéktelennek tartott Várdai családból származik.⁴

A kis Somogy megyei nemes, Várdai Pál a Magyar Királyság egyik legelőkelőbb ura lett. Minek köszönhette ezt a

1. kép (lásd 2. jegyzetet)

¹ Várdai Pál pályafutásával már több mint 10 éve foglalkozom. Vö. Laczlavik György: Várdai Pál. 1526. november 15–1549. október 12. In: Esztergomi érsekek. 1001–2003. (Szerk. Beke Margit). Bp., 2003. 240–247.; Laczlavik György: Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. *Levéltári Közlemények*, 75 (2004) 3–43.; Laczlavik György: A budavári Szent Zsigmond prépostság történetéhez. In: *Studia professoris-professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. (Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva). Bp., 2005. 197–209.; Laczlavik György: Várdai Pál helytartói működése 1542–1549. *Levéltári Közlemények*, 83 (2012) 3–67.

² Címere érseki kereszttel és mitrával, valamint P. W. monogrammal (1544. július 13., Pozsony): Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 583 (Rajky család levéltára) 4. tétel fol. 35.

³ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. köt. Pest, 1857–1865. XII. 56.

⁴ Fögel József nyomán (Fögel József: II. Lajos udvartartása. 1516–1526. Bp. 1917. 46.) Mályusz Elemér már kijelentette, hogy Várdai Pál nem a kisvárdaiak családjából származik. (Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 113. 194. j.) Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle*, 19 (1976.) 1–2. sz. 140–141. és Solymosi László: Nagybjom és pusztáinak története. Kaposvár, 1979. 26. már rámutatott Várdai Pál valódi származására, amit először Aradi Csilla támasztott alá forrásokkal. Aradi Csilla: Adalékok a Várdai család XIII–XVI. századi történetéhez. *Somogy megye múltjából*, (1997) (Levéltári Évkönyv 28.) 3–10.

csodálatos, habár nem példa nélküli – gondoljunk csak Szalkai Lászlóra – karriert? Tanulmányai alatt elsajátított humanista műveltsége, munkája során megszerzett pénzügyigazgatási szakértelme lehetővé tették számára olyan pozíció megszerzését, amelynek segítségével gazdasági kapcsolatokat, familiáris hálózatot építhetett ki. Kincstartói kapcsolatainak azután nem kis ravaszsággal, sőt néha gátlástalansággal, politikai előnyökre, sőt egyházi tisztségekre váltotta. Pályájának alakulásában, illetve alakításában nem hagyhatjuk figyelmen kívül kellemes egyéniségét sem, vagyis azt a képességet, amelynek segítségével mindenkivel meg tudta magát szerettetni.

Várdai 1512-ben már bizonyíthatóan alkincstartó, és a királyi udvar tagja.⁵ Karrierje innentől kezdve jól dokumentált, ifjúkoráról azonban sajnos szinte semmit sem tudunk. Nem tudjuk például azt sem, hogy tanulmányait hol, mely iskolákban végezhetette. Iskolázottságára, műveltségére csak

⁵ Laczlavik Gy.: Várdai Mohács előtt i. m. 16.

néhány szórványadat világíthat rá. 1508-ban⁶ és 1514-ben⁷ *litteratus*ként bukkan fel. Ugyanebben az évben mint egyetlen egyházi személy első helyen szerepelt a Werbőczy István Hármaskönyve megvizsgálására 1514. október 18-ra összehívott országgyűlés által kiküldött bizottságban. Várdayn kívül – többek között – az alnádor, a nádori ítélmester és a személynöki ítélmesterek, vagyis az ország első számú jogászaik voltak a bizottság tagjai. Várday szereplése közöttük azt bizonyítja, hogy jól értett a hazai szokásjoghoz, és tekintélye volt a köznemesség előtt is.⁸

Ha nem egyetemen, akkor hol szerezte Várday a fenti forrásokból megállapítható tudását? A 14. századi kezdetek után a 15. század második felében már tömegesen képezték ki szerke az országban, székes- vagy társaskáptalanokban, illetve mellettük színvonalasabb városi iskolákban a komplex képzettségű írástudókat, vagyis a *litterátus*okat.⁹ Ezekben az iskolákban tanították a klerikusok mellett a „világi értelmiséget”, akik olyan alpműveltség birtokába jutottak, amelyet továbbfejlesztve, külföldi tanulmányút során, akár egyetemi fokozatot is szerezhettek.¹⁰ Valószínűleg Várday Pál is hasonló nevelést kaphatott valamelyik Somogy megyei városi iskolában, mint Kálmáncseh, Marcali vagy Somogyvár, vagy pedig a nem túl távoli pécsi székes-, illetve a vasvári társaskáptalan iskolájában.¹¹

Várday későbbi fantasztikus karrierjét valószínűleg nem iskolázottsága alapozta meg tehát. A karrier kulcsát a családi háttérben sem kereshetjük, mint ahogy az alábbi rövid családtörténeti összefoglalóból is kitűnik majd.

Várday Pál édesapjának, Babai Berecknek (Briccius) a származása meglehetősen bizonytalan. Elképzelhető, hogy nevét a Somogy megyei Baba faluról¹² nyerte, de az is, hogy más megyéből (Nógrád, Borsod stb.) házasodott Somogyba. Igen valószínű, hogy nemtelen származású, ami azt is megmagyarázná, hogy fiai miért a Várday és miért nem a Babai

nevet viselték. A nemességbe való befogadását iskolázottságának – valamennyi forrásban *litteratus*nak nevezik – és jogi tapasztalatainak köszönhetette, aminek következtében jelentős tekintélyre tehetett szert.¹³

Babai Bereck a Somogy megyei Várda faluból¹⁴ való Várday Péter lányát vette feleségül, akitől három fia született: Pál, Tamás és Simon. 1505. július 7-én a somogyi Szent Egyed monostor konventje előtt történt megállapodás kapcsán maga Babai Bereck sorolja fel családtagjainak, egészen pontosan Várday Miklós fia Péter leányától, Potencianától való fiainak, Pálnak, Tamásnak és Simonnak a nevét.¹⁵

A Zichy család levéltárában található genealógiai táblák szerint a Várday szülők házasságából született egy lány is, Zsófia.¹⁶ Valószínűleg ez a Zsófia, néhai Kéknyári László özvegye szerepel – Várday Pállal együtt – II. Ulászló 1502. május 7-én kelt oklevelében¹⁷ is, amelyben a király az általuk békésen birtokolt Somogy megyei mindkét Keer (Szentgálaskér és Pusztakér) és Athad (Magyaratád) birtok határait járátja be a somogyi konventtel. Nagy Iván még egy fivéről, Mihályról is tudott, aki a mohácsi csatában esett el. Róla azonban hallgatnak az eddig előkerült források.¹⁸

A Várday család birtokállományát tekintve a Somogy megyei nemesség középmezőjébe tartozhatott. A család törzsbirtokai a Somogy megyei Várda és Juta voltak.¹⁹ 1508. március 22-én²⁰ Kürtössi Messer Benedek fia István – testvérei László és Gergely nevében is – 50 tiszta magyar arany forintért eladta a Somogy megyei Várda, Egyházasjuta, Szentgálaskér, (Magyar)Atád, Ecseny birtokokon, Pusztakér és Oszlár pusztákon bírt jogait valamennyi hasznával és tartozékával együtt Babai Bereck deák fiainak, Pálnak, Tamásnak és Simonnak. Az ügyletet ugyan Perényi Imre nádor nevében foglalták írásba, de az Ellyevölgyben kelt, azaz Ellyevölgyi János nádori ítélmester birtokán. Hogy kétségünk se lehessen róla, hogy őt kell sejtenuk a kiadó mögött, tanúskodik

⁶ 1508. február 4.: A somogyi konvent előtt Dégi Bernát és György nemesek többek között Babai Bereck, Várday Tamás és Pál deákokat vallják ügyvédekül minden peres ügyükben. (MNL Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 95465.)

⁷ DL 30875.

⁸ Werbőczy István Hármaskönyve. (Szerk. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső). Bp., 1897. 18. Egyes vélemények szerint Werbőczy maga toborozta össze ezt a szakbizottságot, hogy kedvező véleményt mondjon munkájáról. A bizottság pár nap múlva már azt jelentette az országgyűlésnek, hogy a munka „az ország törvényeivel és szentesített szokásaival teljesen megegyező.” Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Bp., 1990. XXII.

⁹ Kubinyi András feltételezése szerint a deák (*litteratus*) szó olyan személyt jelentett, aki tudott oklevelet fogalmazni. A témával foglalkozó tanulmányokat részletesen felsorolta: Kubinyi András: Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi- és a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények*, 39 (1968) 2. sz. 209.

¹⁰ Mészáros István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi Sárospataki iskola. Bp., 1972. 45–52.; Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910. 290–297.

¹¹ Természetesen egyéb, itt fel nem sorolt helyek is szóba jöhetnek.

¹² Baba: pusztá Karádtól délre, részben a fejevári káptalané, részben köznemeseké volt. (1449: DL 14268.; 1470: DL 17101.; 1483: DL 18831.) Vö. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp., 1890–1913. II. 631.

¹³ 1506. november 6-án például Perényi Imre nádor előtt baynai Both András horvát–szlavón bánt képviselte Báthory György és István (a későbbi nádor) felperesekkel szemben. (DL 75735.). 1508. február 4-én a somogyi konvent előtt Dégi Bernát és György nemesek többek között Babai Briccius, Várday Tamás és Pál deákokat vallják ügyvédekül minden peres ügyükben (DL 95465.). 1508. április 10-én (DL 24388.) Tamás fia *procurator*a.

¹⁴ Várda: Kaposvártól 12 km-re északra. 1284-ben említik először *praedium*ként. 1481-ben (1481. december 28.: DL 18587.) Szent Mihályról elnevezett egyházáról írnak, amelyet Várday Mihály adományozott a pálosoknak. *Csánk D.*: i. m. II. k. 655. A település nevének jelentése kis vár, erősség. A település neve a vár szóból származik a kicsinyítő és helynévképzővel, melyet birtokos személyrag követ. *Pesti Frigyes*: Somogy vármegye helynévtára. (Fontes Comitatus Simigiensis I.) Kaposvár, 2001. 363. 1718. j.

¹⁵ DL 67874.

¹⁶ „Item imprimis fuit, Petrus de Warda, tantum habuit unam filiam nomine Potenciana[et ipsam in matrimonium coniunxit Briccius de Baba, et ab ipso geniti sunt] filii: Paulus de Warda archiepiscopus Strigoniensis, ac Thomae de Warda et unam filiam nomine Sophiam.” MNL OL P 707 (Zichy család levéltára) Fasc. 31 et E No. 8. L. Uo. No. 7. Kiadta: Érszegi Géza–É. Sin Ágota: A Várdai-család két XVI. századi genealógiája. *Magyar Nyelv*, 82 (1986) 2. sz. 246–247.

¹⁷ DL 101799.

¹⁸ Nagy I.: i. m. XII. k. 56.

¹⁹ A Várday család korai történetéről Aradi Csilla részletesen írt (*Aradi Cs.*: i. m. 3–10.), ezért ezt az időszakot nem vizsgáltam.

²⁰ DL 67876.

Ellyg-nek olvasható signója a szöveg alatt jobbra. Ellyevölgyi János családjával, amelynek tagjai már a 15. század dereka óta bírták a Somogy megyei Ellyevölgyét (Illyemindszentet),²¹ a Várdyak valószínűleg rokonságban álltak. 1510. február 19-én Perényi Imre nádor meghagyta az esztergomi vikáriusnak, hogy a Semberi Piri Bertalan által Disznói László lánya Margit, Babai Bereck deák özvegye ellen indított pert, mint-hogy az nem tartozik egyházi bíróság elé, terjessze fel a királyi kúriába. Babai Bereck özvegye Margit asszony, Ferrarai Tamás esztergomi vikárius 1510. március 11-i átiratában, már Ellyevölgyi Fóris János özvegyeként szerepelt (DL 46931). Sajnos az oklevélből közelebbi nem derül ki Disznói Margit férjeiről. Így nem tudjuk, csak feltételezzük, hogy Babai volt a második férje. Ebben az esetben pedig Babai Bereck, és általa fiai — Bereck második felesége révén — nemcsak az egykori horvát bán, így báró Disznói Lászlóval kerültek rokonságba, hanem Ellyevölgyi Fóris János özvegye által Ellyevölgyi János ítélmesterrel is.²²

1505-ben azt olvashatjuk forrásainkban,²³ hogy a Korothnayak 225 forinttal tartoznak a Várdyak fivéreknek, akik fedezetül várdai és jutai részbirtokaikat ajánlják fel. Ezek a birtokok, lehet, hogy a család másik ágán elhelyezkedő Várdyak Mihály (talán Várdyak Pál nagybátyja) révén jutottak a Korothnayak birtokába. Korothnay János nádori ítélmester és somogyi ispán volt ugyanis Várdyak Mihály végrendel-tének végrehajtója.²⁴ De az is lehet, hogy Korothnay Huszár Györgytől váltotta ki a birtokokat, akinek 300 forintért el voltak zálogosítva.²⁵ Mindazonáltal 1484. október 29-én a somogyi konvent előtt Várdyak Mihály özvegye, Horváth (de Chypch) Pál felesége, Katalin Korothnay János nádori ítélmestert a neki, az első férje birtokai után járó hitbér és jegyajándék kiadásáról nyugtatta.²⁶ 1511-ben a mondott birtokrészek mindenesetre Korothnay János fia, István tulajdonában vannak (DL 67880).

Babai Berecknek és fiainak 1505-ben azonban még nem sikerült megszerezniük Várdyak Mihály örökségét. A Korothnayak 1507-ben Perneszi Imrének ajánlják fel 200 forint kölcsön fejében várdai birtokrészüket,²⁷ amit azonban 1507. augusztus 3-án²⁸ vissza is fizettek. Korothnay István 1509. október 12-én nem kisebb személynek, mint Bakócz Tamás esztergomi érseknek, egyébként felesége nagybátyjának, és annak testvéreinek zálogosította el, több más birtokkal együtt jutai és várdai birtokrészét. Bakócz érsek 3280 forintért váltotta ki az elzálogosított Korothnay javakat, melyek

közül a várdai birtokrészért 100 forintot fizetett. 1510. május 15-én Korotna várában azután Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró előtt Korothnay István nádori ítélmester (?), minthogy Bakócz Tamás esztergomi érsek helyette kifizette adósságait a zsidóknak, és birtokait visszaváltotta, magtalan halála esetére Korotna várban és a felsorolt Somogy (Várdával és Jutával) és Tolna megyei birtokokban lévő birtokrészeit Tamás érsekre és rokonaira: Erdődy Péterre, Pálra, Lőrinc-re és Jánosra hagyta.²⁹

Különösen érdekes éppen ezért, hogy nem sokkal ezután, 1511. február 15-én Halyagosdi Benedek királyi ember és Gyulai Pál mester, a budai káptalan embere – Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró 1511. február 2-án kelt birtokba iktató oklevele alapján – Várdyak Babai Tamást minden ellentmondás nélkül, örökjogon beiktatták a Somogy megyében fekvő Várda faluban, a Korothnay István kezén lévő, a néhai Várdyak Mihály nemesi udvarházának és Várda felének birtokába.³⁰ 1511. március 24-én azonban – Várdyak Babai Tamás panasza szerint³¹ – Korothnay István parancsára Szomajomi Kristóf korotnai várnagya és annak familiárisa Kútfi János Kadarkútról 17, Kiasasszondról 40, Sárdról 12, Szentkirályról 1, Korotnáról pedig Deszpot Ferenc és Lovász István jobbággyal elindult Várdára. Útközben a kiszemelt faluval szomszédos Hetes mezővárosban Enyingi Török Imre 56 jobbággya is csatlakozott hozzájuk. Összesen tehát mintegy 130 jobbággyal fegyveresen rátámadtak Várdyak Tamás várdai nemesi udvarházára és elfoglalták, és az oklevél kiállításáig elfoglalva is tartották.

Nem feltételezhetjük, hogy a Várdyak Bakócz érsek ellenében cselekedtek volna. Sejthető, hogy a háttérben Várdyak Pál egyeztetett meg az érsekkel.³² Az ügy további kimene-tele mögött is az ő közbenjárása sejthető. 1511. június 18-án ugyanis II. Ulászló arról értesítette Várdyak Tamást, hogy mutassa be a budai káptalan által számára kiállított Várda falu fele részébe beiktató oklevelét (*statutoriáját*), mert Gyulai Pál mester figyelmetlensége és járatlansága következtében nem a

²¹ Csánki D.: i. m. II. k. 670.

²² Azt, hogy milyen rokoni kapcsolat volt a két Ellyevölgyi között pontosan nem tudjuk. Közelebbi az 1517. május 25-én keletkezett (DL 93786.) oklevél alapján sem állapítható meg. A somogyi konvent előtt Ellyevölgyi Foris Albert a Somogy megyei Cherallya (?) possessióbeli egész részbirtokát tíz forintért elzálogosította Ellyevölgyi János mester nádori ítélmesternek. E birtokot korábban neki és apjának, Andrásnak, Ellyevölgyi Foris János özvegye, Margit és fia, Miklós, ugyancsak tíz forintért zálogosította el.

²³ DL 67874.

²⁴ 1481. december 28.: DL 18587.

²⁵ 1484. március 31.: DL 38110.

²⁶ DL 45996.

²⁷ 1507. május 7.: DL 46795.

²⁸ DL 46809.

²⁹ 1509. október 12.: DL 48704.; 1510. május 15.: DL 46939. Kiadta: Magyar-Zsidó oklevéltár. V. k. I. rész. 1096–1700. (Szerk. és kiadták: Grünwald Fülöp és Scheiber Sándor). (Monumenta Hungariae Judaica) Bp., 1959. No. 252. Somogyban: (totalibus possessionibus) Chakan, az ott lévő nemesi kúriával, Kadarkuth, Kysazzond, Ikod, Saard, Pezze, Nyn, Byhnye, Bathyn, Polcza et Kenyersythew, valamint (portionibus possessionibus) Chycal, Csaba, Zenthkyral, Myhald, Jwtha, Raad, Boklaar et Warda, azután Pothol, Thytews et Kewlder prediumokat. Tolnában pedig Keczeren és Paaron lévő részbirtokait.

³⁰ A somogyi konvent elé, Perényi Imre nádor 1511. március 24-i parancsára, a beiktatás tanúi: Ispán Péter, Egressy Gáspár, Hamar Lőrinc és Felsőszigeti (de Felsewzygeth) László, vallották, hogy jelenlétükben a király és a budai káptalan embere Várdyak Babai Tamást Várda birtok fele részének és egy ottani nemesi kúria birtokába beiktatta, majd pár nappal később ugyancsak az ő jelenlétükben Babai ott tartózkodása ellen tiltakozott. 1511. április 15.: DL 67879.

³¹ Várdyak Tamás nevében kérték Perényi Imre nádort, gondoskodjék alkalmas jogorvoslatról. 1511. április 5.: DL 67880. (A somogyi konvent 1511. április 18-i átirásában). Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban. 13. közlemény. *Somogy megye múltjából*, (1985) (Levéltári Évkönyv, 13.) 80–81. No. 142. Vö. *Solymosi L.*: Nagybjom i. m. 1979. 53. A nádor döntéséről sajnos nem rendelkezünk forrásokkal.

³² Várdyak ekkor már feltételezhetően tagja volt a főpapi grémiumnak mint a Szent Zsigmond káptalan prépostja. Vö. *Laczlavik Gy.*: Szent Zsigmond i. m.

jog előírásainak megfelelően ment végbe az iktatás. A káptalan a figyelmetlenségből adódó tévedést helyre kívánja igazítani,³³ Elképzelhető tehát, hogy új, Várday Tamás jogait megerősítő oklevél kiadásáról van szó. Ugyanakkor a somogyi konvent szerzetese, János pap a király parancsát Várday Tamásnak Somogyvárott lévő lakásán adta át és nem Várdán, ami akár arra is utalhat, hogy Várdát nem sikerült visszaszerelni a Korothnayaktól,³⁴ bár a falu másik fele biztosan a család birtokában maradt. A családtagok pontos birtokmegosztása sem ismert. 1514-ben Várdán és Jután Várday Pálnak is volt birtokrésze.³⁵

Várday Pál testvérei

Várday Tamás

Várday Tamás a jogtudó hivatali emberek szokásos ranglétráját járta be. Nevével királyi emberként először 1506-ban találkozhatunk,³⁶ igaz Babay Tamás néven. Ugyanezen a néven szerepelt 1512-ben³⁷ mint nádori ember. Várday Tamás mester azután az 1510-es évek derekától a nádori iroda jegyzőjeként – Perényi Imre, Báthory István és Werbőczy István nádorok alatt – dolgozott. Ellyevölgyi János nádori ítélőmester mellett nádori okleveleket szignált 1516-ban³⁸, de ugyanilyen minőségben bukkant fel a neve 1519. évi,³⁹ 1522. évi,⁴⁰ 1524. évi⁴¹ és 1525. január 12-i⁴² nádori okleveleken is. 1525-ben azután Drágffy János országbíró ítélőmestere lett.⁴³ Az országbíró helyettese és ítélőmestere, Várday Tamás mester Kraszna megye nagyfalusi közgyűlésén az 1525:V. törvénycikk alapján bíraskodott.⁴⁴

³³ A somogyi konvent 1511. július 12-i átírásában. *Komjáthy M.*: Ulászló i. m. (1985) 84. No. 149.

³⁴ 1511. július 12.: DL 67882. *Komjáthy M.*: Ulászló i. m. (1985) 84–85. No. 150.

³⁵ A budai káptalan jelentésében olvasható: *venerabilis dominus Paulus de Warda prepositus nove ecclesie Beatissime Virginis Marie ante castrum Budense fundate* személyesen és *sponte* vallotta előttük, hogy elkerülhetetlen és sürgető szükségleteire (egregius) Erdődy Pétertől, visszafizetés reményében felvett 250 (*ducentos et quinquaginta*) aranyforintot, aminek visszafizetését 1514. június 24-ig (*ad festum nativitatis Joh. Bapt.*) ígérte. Ha nem fizetné vissza a mondott összeget, akkor Erdődy Péter Pál prépost Somogy vármegyében fekvő Várda és Jutá birtokokon fekvő egész birtokrészét (*totalium portionum possessionarium*) in titulo pignore birtokolhatja, addig, amíg Pál prépost a mondott 250 forintot teljesen vissza nem fizeti. 1514. május 11.: DL 106083. (272.)

³⁶ 1506.12.08. II. Ulászló király a boszniai káptalanhoz. DL 37793.

³⁷ 1512. február 10. Buda. Perényi Imre nádor oklevele a somogyi konventnek. DL 101535.

³⁸ DL 73139., DL 89071.

³⁹ DL 14525., DL 68171., DL 73224., DL 101821. *stili nostri palatinalis notarius*

⁴⁰ DL 91063.

⁴¹ DL 66052.: *Correcta per Warday Vö. Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 370. 103. j.

⁴² DL 24033.

⁴³ 1525. december 15.: DL 97950., 105545.; 1526: DL 24270., DL 65685., DL 98500., DL 105546–DL 105547.

⁴⁴ 1525. december 15.–1526. január 9. DL 97950., DL 105547. *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 388. Várday Tamás Mohács előtti hivatali pályájára ld. még *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 370., 404. és 407.

Mohács után Várday Tamás nádori ítélőmester lett. I. Ferdinánd 1528. május 8-i parancslevelén olvashatjuk: *Lecta et extradata per me magistrum magistrum Nicolaum Mylethyncz prothonotarium. Et coram me magistro Thoma Warday prothonotarium.*⁴⁵ 1531. szeptember 2-i levelében Thurzó Elek írta Ferdinánd királynak, hogy a stájer ügyekre biztosnak megfelelő lenne Lengyel János, Várday Tamás nádori ítélőmester, harmadiknak Sibrik Oszvald kamarai tanácsos.⁴⁶ Ismert még Várday Tamás nádori ítélőmester keltezetlen kérvénye Thurzó Elekhez, amelyben országbíró közbenjárását kérte a királynál a Nyulak-szigeti apácákkal zajló hatalmaskodási per ügyében.⁴⁷

Várday Tamás karrierjének emelkedésében nagy szerepet játszhatott testvérének, Várday Pál esztergomi érseknek a támogatása. Tamás éveken keresztül volt volt bátyja esztergomi provizorja (1527–1530). Várday Tamás valószínűleg bátyjával együtt váltott pártot is. Bizonyítja ezt, hogy 1530-ban János király védelmébe vette feleségével és sógornőjével, inakodi Kálmán Margittal együtt, és Somogy vármegye ispánját, Báthory Györgyöt bízta meg, hogy megvédje birtokaikat a Bucsányiak zaklatásaitól.⁴⁸ 1532. január 1–5. között ott volt a kenesei gyűlésen, többek között Mérey Mihály társaságában⁴⁹ – melyik tábor tagjaként, azt nem tudom. 1534-ben már biztosan ismét Ferdinánd híve, amit a neki juttatott királyi adományok is igazolnak.

A királyi helytartó saját neve és pecsétje alatt adott ki bírósági okleveleket, nem használt külön pecsétet.⁵⁰ A személynök, a királyi személyes jelenlét bíróságának helytartója, a király bírói pecsétjének őre, az uralkodó nevében és pecsétje alatt adott ki oklevelet. Sok esetben vagy ő, vagy ítélőmesterei aláírták okleveleiket.⁵¹ R. Kiss István szerint a személynök lehetőség szerint a helytartó mellett tartózkodott, sőt utazásaiban is követte. Thurzó helytartó mellett Révay Ferenc volt a személynök.⁵² Révay nádori helytartóvá történt kinevezésével a személynöki állás megüresedett. A szakirodalomban

⁴⁵ A sági prépost és Podmaniczky I. nyitrai püspök ellentéte borosjenei birtokrész tárgyában. A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre*. I–IV. Bp., 1937–1942. (II. 1510–1537. III. 1538–1548.) II. 406. (No. 162.)

⁴⁶ *Erdélyi Gabriella*: Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése (Források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez) I. 1526–1532. Bp. 2005. (Lybubus kötetek 1.) 265–268. (No. 73.)

⁴⁷ *Erdélyi G.*: i. m. 2005. 13.

⁴⁸ Hazai Okmánytár II. (Kiadják: Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső). Győr, 1865. 442.

⁴⁹ Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae. 1526–1606. (Szerk. Fraknói Vilmos és Károlyi Árpád). Bp., 1874. (MHHA III/a sorozat) I. köt. 349.

⁵⁰ Ez legtöbbször rányomott gyűrűs pecsét Jelenlegi tudásom szerint Várday csak esztergomi érsekként használt függőpecsétet. Ezeknek is sajnos csak a nyoma maradt ránk.

⁵¹ Mohács előtti párhuzamokra ld. *Bónis György*: A személynök és bírótársai a Jagellók korában. *Századok*, 103 (1969) 1. sz. 4–27. ill. *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 342–354.

⁵² Példa: „ut ubicunque locorum in arcibus suis dominus locumtenens conversabitur, ille ad latus suum commorans iudicium subditis Maiestatis Vetræ celebret” *R[ugonfalvi] Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp. 1908. CXVIII–CXIX.

Mérey Mihály személynökké választásáig (1544. szeptember 27.) azt olvashatjuk, hogy ez a pozíció üresedésben volt.⁵³

Várday Pál helytartó egyik első ítéletlevelének érdekessége, amit 1543. február 26-án a Pozsonyba menekült óbudai klarissza apácák és Pozsony városa között az ispotályá átalakított pozsonyi apácakolostorért folyó ügyében hozott, hogy az ügyet a helytartó öccse, Várday Tamás intézte személynökként, illetve ami pedig még érdekesebb a helytartó ítélőmestere minőségében: *Lecta et praesentata et extradata de Sede per me magistrum Thomam Warday locumtenentem personalis praesentiae et protonotarium domini Locumtenentis*.⁵⁴ További adatok is megerősítik, hogy Révay után a helytartó öccse lett a személynök. 1543. május 25-én Prágában kelt oklevelében Ferdinánd király utasította Várday Pál helytartót, Révay Ferenc nádori helytartót és Várday Tamás ítélőmestert és személynököt (*in praesentia egregii Thomae de Warda protonotarii ac personalis praesentiae nostrae in iudicarii Locumtenentis*), valamint a nagybírákat, hogy ne háborgassák Istvánffy Istvánt.⁵⁵ 1544. február 17-én Várday Pál helytartó Várday Tamás személynököt, mint az ország nagybíráját (*judex ordinarius*) említette.⁵⁶

Az okleveleken található kancelláriai jegyzetekből következtethetünk a személynökként ítélőmesterekre. A szórványos adatokból az állapítható meg, hogy Várday Tamás személynöksége idején bodoni Pósa György és Chernel Ambrus voltak az ítélőmesterek.⁵⁷ Érdekesség, hogy Báthory István nádornak, II. Lajos király helytartójának egy 1522. szeptember 1-jén kelt oklevelében már együtt szerepelnek, mint akik a nádor irodájából az oklevélben tárgyalt ügyben eljárhatnak.⁵⁸ Az oklevélben egyébként szerepel Várday Tamás aláírása is. A személynök és két ítélőmestere közül legalább egy mindig Pozsonyban maradt. Amíg például Pósa 1544. február 1–2-án Pozsonyban dolgozott, addig Várday Szenyérben adott ki február 5-én oklevelet. A helytartó és a személynök irodája, a kisebb kancellária bizonyosan szorosan együttműködött, amit a családi kapcsolatok még tovább erősíthettek. Ezt mutatja, hogy Várday Tamás kezdetben személynöksége mellett bátyja ítélőmestere is volt. A személynökként ítélőmesterek kézzel írt jegyével később is találkozunk helytartói kiadmányokon.⁵⁹

A zalavári illetve kapornaki konventnek küldött 100 személynökkénti mandátum közül 77 Pozsonyban kelt. Alig van pár darab, amit máshonnan kelteztek. A legtöbbet, 14 darabot a Somogy megyei esztergomi káptalani birtokról, Szenyéről keltezték, 3 darabot pedig Várdáról. Az egyik oklevélben *Lecta et correcta per Wday* jegyzetet olvashatunk, ami egyértelműsíti, hogy Várday Tamás személynök állította ki az oklevelet.⁶⁰ Várday Somogy megyében való tartózkodása össze függhet azzal, hogy birtokai döntően ebben a megyében fekvtek, illetve azzal, hogy 1544-ben ő volt a megye *dicator*.⁶¹ Az 1543:IX. törvénycikk alapján megszavazott két forint adó első felét 1544. január 25-ig, a másik felét pedig április 24-ig kellett behajtani. Egyszer még a felesége érdekében is utasította az uralkodó nevében a zalavári konventet, hogy folyamatosan vizsgáljat, és idézzék be az alperest a személyes jelenlét bírósága elé.⁶² A helytartó és fivére nem sokáig örülhettek a közös munkának. Tamás ugyanis 1544-ben, miután adószedői feladatokat látott el Somogy megyében, eltűnik szemünk elől. Az utolsó biztosan neki tulajdonítható oklevél 1544. augusztus 22-én kelt,⁶³ nevét nem említik többé a források. Halála körülményeiről sajnos semmit sem tudunk.

Várday Tamás inakódi (vagy bajoni) Kálmán János, Somogy vármegye és a somogyvári konvent középemesi származású jegyzőjének lányát, Krisztinát vette feleségül.⁶⁴ Inakódi Kálmán János Somogy megyei „értelmiségi”, jogtudó ember lehetett, pályája legalábbis ezt feltételezi. Mint jegyző⁶⁵ nem csak anyagi haszonra, hanem tekintélyre is szert tehetett. Ezt mutatja, hogy Korotnai István, gordovai Fáncsi János és tóti Lengyel László társaságában Somogy megye követeként részt vett az 1505. évi rákosi országgyűlésen.⁶⁶ Sőt, Kálmán Lőrinc valószínűleg a Várday testvérekkel való rokonságának köszönhette kancelláriai jegyzői állását.⁶⁷

Krisztinától Várday Tamásnak négy fia született. Kettő közülük korán meghalt.⁶⁸ Másik két fia Zsigmond 1520. október 18-án, János pedig 1522. május 7-én született. Róluk igazából csak a Várday Pál halála után van adatunk.

Tamás felesége révén szerezte meg a Tolna megyei Kecöl és Tótfalufölde birtokokat 1514–1515-ben.⁶⁹ 1519-ben felesége anyjával, Katalin asszonnyal Nagybjomban is közös ügyeik támadtak a Bucsányiak ellenében.⁷⁰ Várday Tamás és Kata-

⁵³ *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai.* [Bp.], 1988. 107.

⁵⁴ DL 36478. Kiadása: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. (Szerk. Bunyitay [Vince] –Karácsonyi J[ános] –Kollányi F[erenc] –Lukcsics J.) Bp., 1902–1912. (Továbbiakban: ETE) IV. 210–218. (No. 176.).

⁵⁵ ÖSTA (Österreichisches Staatsarchiv), HHStA (Haus-Hof- und Staatsarchiv), UA AA (Ungarische Akten, Allgemeine Akten) (Továbbiakban: UA AA) Fasc. 51. Konv. B. fol. 112. (MNL OL, Mikrofilmár W 648)

⁵⁶ Ld. Nagyszombatnak írt levelét: Štátny archív v Bratislave pobočka Trnava (Pozsonyi Állami Levéltár, Nagyszombati Fióklevéltár) Nagyszombat város levéltára, Palatinia 2/No. 25. A levélben Várday utasította a várost, hogy Magdolna asszonyt, az alperest, küldjék Pozsonyba, hogy Várday Tamás meghallgathassa és dönthesen az ügyben.

⁵⁷ *Laczkavik Gy.: Várday helytartó i. m. 28–33.*

⁵⁸ „Magister Thomas de Warda, Ambrosius de Chernenhaza, Georgius Posa de Kysbodon” DL 91063.

⁵⁹ Így *Lecta per Posa* jegyzetet olvashatunk Várday 1544. február 1-i mandátumán. *Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltá-*

rainak oklevélregesztái, 1542–1544. Zalaegerszeg, 2002. (Zalai gyűjtemény 54.) No. 303.

⁶⁰ 1543. április 7. Szenyér. A regesztában *Wsay* olvasat szerepel, ami szerintem téves. *Bilkei I.: i. m. No. 246.*

⁶¹ *Solymosi László: A hódoltság néhány somogyi település történetében. Somogy megye múltjából, (1977) (Levéltári Évkönyv 8.) 25.*

⁶² 1544. február 5., Szenyér. *Bilkei I.: i. m. No. 305.*

⁶³ *Bilkei I.: i. m. No. 332.*

⁶⁴ 1514-nél nem hamarabb, ugyanis egy 1514. május 12. előtt kelt oklevélben (DL 82397.) Krisztina Várday Tamás jegyeseként szerepel.

⁶⁵ DL 47266.

⁶⁶ DL 39335.; *Solymosi L.: Nagybjom i. m. 23–26. és 60–62. jegyzet, 1509: mester, arbiter (DL 101881.), Solymosi L.: Nagybjom i. m. 409.*

⁶⁷ *Solymosi L.: Nagybjom i. m. 26.*

⁶⁸ Péter I. (1518–1522) és Péter II. (szül. 1524-ben Kálmán napján). *Nagy I.: i. m. XII. k. 54. Azt, hogy Nagy Iván milyen forrást használt, nem tudjuk.*

⁶⁹ DL 82397., DL 82398., DL 82428.

⁷⁰ Barócsi Ferenc Inakódi Kálmán János feleségének, Katalin asszonynak nagybátyja, Szapolyai István nádor 1496. június 12-i ítéletével elvesztette

lin asszony Bucsányi Lászlót és Jánost, valamint Margit asszonyt, Bucsányi László feleségét Katalin asszony nagybajomi jobbágya, Dankó János Bucsányi János általi megveretéseért és más általa, illetve hozzátartozói által elkövetett hatalmaskodások miatt a királyi kúriába idézte. A Bucsányiak pedig Várday Tamással, Katalin asszonnyal, valamint Öszpötei Mihállyal és Halyagosdi Benedekkel⁷¹ szemben indítottak pert a királyi kúriában. Perbe keveredtek egy út lezárása miatt is, ami Katalin asszony (nagybajomi) nemesi kúriáján vezetett keresztül. Ezt az utat addig közösen használta Bucsányi László és János, valamint apjuk [Bucsányi Mihály] és Katalin asszony. Nézeltérésiük támadtak egy Katalin asszony által kiírtott közös erdő miatt, nemkülönben Bucsányi László és János által Nagybajomban a nyílt utcán épített kerítés miatt is. A feleknek fogott bírák előtt sikerült az alábbiakban megegyezniük: Elengedték mind a feleknek, mind a nem nemes familiárisoknak és jobbágyoknak megítélt eskü letételét, kivéve Bucsányi László és János jobbágyainak (név szerint felsorolva), akik ti. megtámadták Katalin asszony kocsiját. Egymást és egymás jobbágyait kölcsönösen nyugtatták a hatalmaskodások tekintetében. A különböző vizsgálatot elrendelő, perbehívó, tiltó, eskütételt elrendelő stb. oklevelet, kivéve a birtokjogi iratokat, érvénytelennek nyilvánították. Katalin asszony a lezárt út helyett újat csináltatott. A fogott bírák az elkészült utat jónak és megfelelőnek találták. Bucsányi László és János pedig, ha volt is joguk a nemesi kúrián átvezető úthoz, arról lemondtak, s megelégedtek a Katalin asszony által épített új úttal. Bucsányi László és János pedig hozzájárultak, hogy a közös használatú erdőt, melynek irtását Katalin asszony megkezdte, tovább irthassa.⁷² A Bucsányiakkal folytatott, több szálon is futó pereskedés⁷³ később sem nyugodott, és valamikor 1530 táján megegyezéssel érhetett véget.⁷⁴

A Várdayaknak nem csak a Bucsányiakkal, hanem más földesurakkal, például a Perneszeikkel,⁷⁵ de a pannonthalmi

apáttal is támadtak nézeteltérései.⁷⁶ Várday Tamásnak a Somogy megyei Oszlár és Pusztakér puszták birtokáért a Margit szigeti apácákkal kellett évtizedes pert vívnia.⁷⁷

Várday Pál helytartó eddigi adataink szerint saját családjának sem járt ki sok birtokadományt. 1529/30-ban még átállításának egyik feltétele az volt, hogy családjának birtokokat szerezzen. 1529. március 20-án Várday Pál esztergomi érsek a Ferdinánd hűségéről elpártolt inakodi Kálmán Lőrinc birtokait (400 jobbággy) kérte testvére, Várday Simon részére,⁷⁸ amelyet valószínűleg nem kaptak meg. 1530-ban már 300 jobbággy adományozását kérte, amit Roggendorf főhadparancsnok 1530. október 28-án garantált.⁷⁹

Ezt megelőzően Várday Pál esztergomi érseknek és főkancellárnak, valamint testvéreinek (Tamás nádori ítélőmesternek és Simonnak) adományozta I. Ferdinánd király 1528. február 14-i oklevelében Nempti (ma Lenti, Zala megye) *castellum* felét, amely alsólendvai Bánffy János⁸⁰ hűtlensége miatt háramlott az uralkodóra. Bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró 1528. július 16–19. között kelt okleveléből arra következtethetünk, hogy a fivéreket valószínűleg be is iktatták a mondott vár birtokába, vagy legalábbis megpróbálkoztak vele. Az esetleges ellentmondásról nem maradt fenn adat.⁸¹ I. Ferdinánd 1528. július 22-én Várday Tamás nádori ítélőmesternek és Péternek (Babay Péter?), Várday Pál esztergomi érsek testvéreinek és örököseiknek adományozta kusalyi Jakchy Mihály⁸² valamennyi birtokát – bárhol is feküdjének, akit az ország karai és rendjei hűtlenség bűnében elítéltek, és aki nem jelent meg Szent Margit ünnepéig, hogy hűségéről biztosítsa a királyt.⁸³

1534. október 28-án, Bécsben a király megerősítette bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró és helytartó Várday Tamás nádori ítélőmesternek és feleségének, Krisztina asszonynak a Somogy megyei Kisbajom possessióról tett adományát, amely a néhai soklói Kakas János és fia, Pál halála és

nagybajomi birtokrészét (nyolc lakott és 16 üres jobbággytelek), aminek egyharmadát Osztopáni Zöld János (a felperes), a maradék birói kétharmadot pedig Mekcsei László, István és György (Szapolyai István nádor titkára) kapta zálogbirtokba. (DL 93799.) Barócsi Ferenc nagybajomi birtoka 1496–1519 volt zálogban. Ténylegesen Mekcsei László rendelkezett vele, mert elvette Osztopáni Zöld János unokáját. Így rokonságban állt a Nagybajomi család Dorottya-ágából származó Bucsányi testvérekkel, Lászlóval és Jánossal is, akiknek anyai nagyapja szintén Osztopáni Zöld János volt. *Solymosi L.*: Nagybajom i. m.

⁷¹ Öszpötei Mihály és Halyagosdi Benedek környékbeli nemesek Kálmán Jánosné és Várday Tamás familiárisai közé tartozta *Solymosi L.*: Nagybajom i. m. Vö. *Komjáthy M.*: Ulászló i. m. 1970. No. 21. Várday és Halyagosdi kapcsolatára DL 46968., 48343.

⁷² DL 82530. Várday Tamás a maga és anyósa Katalin asszony, inakodi Kalman János özvegye nevében egyfelől, másfelől nagybajomi Bucsányi János és László a somogyi Szent Egyed monostor konventje előtt 1519. augusztus 1-jén tett bevallása alapján.

⁷³ Vö. DL 47314., DL 93799.

⁷⁴ *Solymosi L.*: Nagybajom i. m. 23. (DL 93799.) Nagybajomban 1534-ben feltűnően kevés, 46-ból mindössze 13 jobbággyporta volt a Bucsányiak kezén. A falu 46 jobbággy portájából Várday Tamás 19, Ipolti János 14, Bucsányi János pedig 13 portát birtokolt, mindhármán a Frank-rokonsághoz tartoztak. *Solymosi L.*: Nagybajom i. m. 23. (MNL OL E 158. 61. köt. fol. 468.)

⁷⁵ A Perneszeikkel legtöbbet Pál és Tamás testvére Simon hadakozott. Vö. DL 47497. (1523. március 23.); DL 47500. (1523. április 10.); DL 47500. (1523.

április 22.); DL 47514. (1523. június 20.); DL 67895. (1524. október 3.); DL 67895. (1524. november 14. után).

⁷⁶ DL 67890.: 1519. december 19. Várday Tamás jobbággyát Was Gergelyt, amikor Várdáról szőlőhegyébe, a Kara birtokon fekvő Cherhegh-be igyekezett, a pannonthalmi apát név szerint felsorolt jobbággyai megtámadták, összeverték, pincéjét feltörték, és a szőlőhegybeli, más jobbággyok pincéjébe is betörték, az ott talált borokat megitták stb. Egy más alkalommal a Meren-n lakó Perneszi János, a Kaposfőn lakó Gereci Gáspár és Sandrinus stb. jobbággyai a Várday jutai birtokán lakó Dekan Benedek nevű jobbággyának kertjére törtek, és ott hatalmaskodtak.

⁷⁷ Vö. DL 24338., DL 24033.

⁷⁸ UA AA Fasc. 10. Konv. C. fol. 55. Vö. 1529. április 16. Ferdinánd levele Várdaynak, amiben azt írta, hogy utána kell néznie, hátha már másnak adományozta Kálmán Lőrinc birtokait. UA AA Fasc. 11. Konv. A. fol. 78.

⁷⁹ UA AA Fasc. 16. Konv. A. Okt. fol. 32.

⁸⁰ Mohács után Szapolyai János töretlen híve. Az 1530. évi (János párti) országgyűlés Báthory István halála után nádorrá választotta, és ezt a tisztséget haláláig (1534) betöltötte.

⁸¹ MNL OL A 57 (Királyi könyvek) I. k. 108. No. 192.

⁸² 1509-ben kusalyi Jakchy András minden birtokát Ellyevölgyi János nádori ítélőmesternek adományozták. 1524-ben pedig Jakchy Mihály jószágainak egy részét Drágffy Jánosnak, más része Bekényi Bernát személynek adományozták. *Szirmay Antal*: Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. II. rész. Buda, 1810. 274.

⁸³ MNL OL A 57 I. k. 129.

magszakadása következtében szállt vissza a koronára.⁸⁴ Kisbajomot még 1549-ben is bírták a Várdayak. 1534. november 9-én, szintén Bécsben az uralkodó új adományt adott Várday Tamásnak és feleségének, illetve az inakodi Kálmán család több tagjának a Somogy megyei Inakod, Somogyvisonta, Rinyabesnyő, Tapas és Jákó birtokokra.⁸⁵ Várday Tamás 1535-ben újabb adományt kapott a királytól, mégpedig Dombói Dávid, Józsa és Imre minden – úgy Somogy, mint más vármegyében fekvő – birtokára, amelyek halál és magszakadás következtében szálltak vissza a koronára.⁸⁶

Várday Simon

Várday Pál második testvére, Simon Léperdy Mihály⁸⁷ és Vidffy Ilona⁸⁸ lányát, Zsófiát vette feleségül, akitől 4 fia született, de 3 korán meghalt. Négy lánya is volt, név szerint Anna, Ilona, Zsófia és Potenciana. 1536-ban már valószínűleg nem élt.⁸⁹

Várday Simon négy lánya közül Anna Eszéky Orbán felesége lett, két korán meghalt fia és két lánya, Zsuzsanna és Sára volt. 1545. szeptember 5-i levelében Várday Pál esztergomi érsek Nádasdy Tamás országbíró, dunántúli főkapitánytól kérte, hogy ha visszatér Prágából Bécsbe, parancsolja meg, hogy Eszéky Orbán nevű rokonának (*affinus noster*) Nagy Antal adja vissza a jogtalanul bitorolt ruhákat és egyéb dolgokat. Parancsolja meg, hogy Zalavár környékén adjanak Eszéky Orbánnak 100 köpce gabonát. Magyar Bálint nagy károkat okozott testvérei birtokain, akik most vele vannak. Kérte Nádasdyt, védje meg övéit.⁹⁰

Várday Ilona első férje motheyedi Illésy Ferenc volt, akitől három fia, Farkas, Pál és Ferenc, valamint egy lánya, Anna született. Illésy az Illésházy család tagja volt, s Nagy Iván úgy tudta, hogy gyermekei első feleségétől Csorba Pál lányától, Ilonától születtek. Testvére, Tamás Pozsony megye alispánja volt.⁹¹ Várday Ilona valószínűleg másodszor is férjhez ment. Második házasságából született fiai Baranyai Pál és Miklós voltak.

Várday Zsófia Karchy (vagy Kary) Mihályhoz ment feleségül, és három lányuk született.

Várday Potenciánának és férjének, Ráday Máténak⁹² nem születtek utódai, legalábbis 1552-ig, amikor a genealógia ke-

letkezett.⁹³ Potenciána nem sokkal 1552 előtt mehetett férjhez, ugyanis egy 1550. május 12-én kelt királyi határozatban még lányként szerepel. E határozatban I. Ferdinánd elrendelte, hogy *nobilis puella Potenciana de Warda, soror reverendissimi Pauli de Warda alias archiepiscopi Strigoniensis* kérésére pénzbeli járandóságát – Muthnoky Mihály esztergomi *provisor* elfoglaltsága miatt – az esztergomi érsek által meghagyottak szerint, ezentúl a Magyar Kamara fizesse.⁹⁴ I. Ferdinánd király 1549. október 24-én kelt, a Magyar Kamarának szóló parancsleveléből azt is megtudhatjuk, hogy Potenciána mellett Várday egy másik unokahúgának két lánya is az érsek pozsonyi udvarában élt, akiket az érsek életében támogatott.⁹⁵

Babay Péter

Érdekes pályát futott be Várday Pál harmadik fivére, Péter, aki 1529-ben esztergomi várnagy is volt, és aki nem váltogatva testvéreivel a táborokat. Feltehetően, Várday Pál apjának, Babay Briccusnak, nem Várday Potenciánától származó gyermeke volt.⁹⁶ 1531-ben talán az ő neve szerepelt János király familiárisainak lajstromán, az *armigeri* között.⁹⁷ 1532. július 22-én Budáról írt levelet Majláth Istvánnak mint a királyi felség apródja (*aulicus regiae maiestatis*). „Törökjeim már napról napra közelednek, és meg fogja mutatni ezeknek a hitszegő, gőgös és dicsekvő németeknek, hogy ő az Isten, és összetöri fegyvereiket Dávid jövődölése szerint stb. Mert mi leszünk Magyarország örökösei, és nem lesz többé sem gyász, sem siránkozás. Uraságtoknak azt az újságot jelezhetem, hogy a spanyolok a visegrádi vízivárból önként kijöttek, vagy ahogy mi mondjuk, elmenekültek, és már a mienk. Ugyanilyen reményem van Esztergommal kapcsolatban is. Nagyságos uraságtoknak is sok évig tartó egészséget kívánok.”⁹⁸

Ez a Babay Péter Várday Pál esztergomi érseknek volt a testvéröccse.⁹⁹ Szokatlanul kis termete miatt a latin nyelvű irások csak *parvus*-nak (kicsinynek) hívják őt. Talán innét

⁸⁴ MNL OL A 57 I. k. 231.

⁸⁵ MNL OL A 57 I. k. 232.

⁸⁶ 1535. november 5., Bécs. MNL OL A 57 I. k. 301.

⁸⁷ Léperdy Mihály birtokai Tolna vármegyében, melyek mind a leányágot illetik: Leperd, „mogiorod”, Ó és Újbán (*oban es hwyban*), *gerenas*, „*sarw waro pel kezy*” „*ez bar*” „de az bar somog warmegebe wagon” Ezeknek a birokoknak a fele Várday Simontól maradtak hátra, ezen kívül Somogy vármegyében Várda (warda), Juta (ywta), Atád (attad) és Kér (ker) fele. MNL OL P 707 fasc. 31 et E no. 6.

⁸⁸ Ilona mohorai Vidffy Ambrus lánya volt, aki 1486-ban Nógrád vármegye alispánja. 1504-ben a Dunába fulladt. *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 345, 347–348., *Nagy I.*: i. m. XII. k. 180.

⁸⁹ *Csánki D.*: i. m. II. k. 655.

⁹⁰ E 185 Várday Pál Nádasdy Tamásnak No. 18.

⁹¹ *Nagy I.*: i. m. V. k. 225.

⁹² Nagy Iván egy Ráday Mátéről tud, aki – mint írja – Várday primásnak rokona volt. II. Lajos király alatt dévényi várnagy. Ferdinánd alatt Babócsát védelmezte a törökök ellen. Ráday Máté deáknak is hívták, és aloraszágbíró is

volt. 1552. április 4-én I. Ferdinánd királytól címerbővítést nyert. *Nagy I.*: i. m. IX. 549. Azonosságuk még további kutatás tárgya.; MNL OL P 707. Fasc. 31. et E no. 8. Kiadta: *Érszegi*: Nyelvtörténeti adatok i. m. 247.

⁹³ MNL OL P 707. Fasc. 31. et E No. 9.

⁹⁴ „Intellegimus neptem unam virginem ac duas filiolas ex sorore reverendissimi quondam domini Strigoniensis susceptas in ista civitate nostra Posoniense existere”. MNL OL X 8912 Mikrofilmtár (Magyar Kamarai Levéltár. Benignae Resolutiones) 15722. sz. tekercs 13. cím, p. 36. Eredeti jelzete: MNL OL E 21 1550. május 22. II. k. 205. Kiadása: ETE V. k. 352–353. (No. 318.)

⁹⁵ A király utasította a kamarát, hogy a lányok méltó ellátásáról gondoskodjon. ETE V. k. 233. (No. 214.) Eredetije: MNL OL E 21 II. 147.

⁹⁶ 1505. július 7-én (DL 67874.) a somogyi Szent Egyed monostor konventje előtt történt megállapodás kapcsán maga Babai Bereck sorolja fel családtagjainak, egészen pontosan Várday Miklós fia Péter leányától, Potenciánától való fiainak, Pálnak, Tamásnak és Simonnak a nevét. Péter nem szerepelt köztük.

⁹⁷ *Simon Zsolt*: Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Miskolc, 2004. (Sudia Miskolcinsensia 5.) 231–243. a 240. oldalon.

⁹⁸ MNL OL E 185: Babay Péter Majláth Istvánnak. Uo. Id. Nádasdynak írt 5 db levelét 1532–1550.

⁹⁹ *Takáts Sándor*: Czeczey Lénárd kapitány. In: Régi magyar kapitányok és generálisok. 2. bőv. kiadás. [Bp.], [1928.] 19–56.; 1549. május 31-én maga Várday Pál írta Nádasdy Tamásnak, hogy testvére Várday Péter visszatérő-

ragadt rá a Baba vagy a Babay név is. Ifjúkorában került Szapolyai János király udvarába, s mint *aulicus regiae majestatis* szolgált ott. Verancsics Antal szerint rendkívül művelt és sok nyelvet tudó ifjú volt. „Tüzes magyar lévén, levelei áradoznak a hazaszeretettől.” – emlékezett meg róla Takáts Sándor Czeczey Lénárd kassai kapitányról írott művében.¹⁰⁰ 1532-ben Nádasdy Tamásnak írt levelében Brodarics István szerémi püspököt idézi: „jobb az ország egy részét elvesztenünk, mint az egészet!”¹⁰¹

1534-ben, amikor Nádasdy Tamás Ferdinánd királyhoz pártolt, szemrehányásokkal halmozta el őt. „Nem tudom – írja –, vajon a dicsőség, a hír avagy a hazánk szeretete vitt-e téged erre a háládatlanságra atyád, anyád és fejedelmed iránt. Kérlek, ismerd meg magadat. Szeretném, ha mindig az maradnál, akinek régen ismertelek. Átkozott az az ember, aki bízik a Ferdinánd-féle hazugságokban, melyeknek száma nincsen. A nagy hazugságok jobbára a nagy emberektől erednek.”¹⁰²

János király halála után Izabella királyné párthíve lett. 1541-ben Babay Kis Péter is elkísérte mintegy negyvenedmagával a kis János Zsigmondot Szülejmán szultán udvarába.¹⁰³ Babay Péter követte a királynét Erdélybe, aki Brassóba küldte bizonyos ügyekben. Brassóba 1541. október 7-ikén ért „Petrus Kys seu Babay in legatione”, de már másnap tovább ment Nagyszebenbe a téli bevásárlásokért, és a sok bunda, rókamálás ujjas, nyestgallér és posztó éppen idejére megérkezett a karácsonyi ünnepek előtt.¹⁰⁴ Kassán mikor kezdett el dolgozni, azt nem tudni. Nádasdy Tamáshoz írt levelei nyomán tudjuk, hogy Bécsben is többször megfordult (1538, 1550). A ozsonyi káptalan előtt Várdy Péter panaszt emelt (1550. április 6. Pozsony) Bebek Ferenc ellen. Testvérbátyja (*frater suus carnalis*), Várdy Pál esztergomi érsek ugyanis 1549-ben neki adta Torna megye tizedeit. Ő ezeket haszonbérbe adta Bebek Ferencnek 400 forintért. Ebből 200 forintot meg is kapott, de a másik részt, jóllehet csak 150 forintot kért, nem kapta meg, szervitora üres kézzel tért haza. Ezért az egyezséget felbontja, és kijelenti, hogy a maradék 200 forintot magának szedeti be.¹⁰⁵ Az érsek halála után kapott is pénzt tőle, mint az Nádasdynak 1550-ben írt leveléből kiderül.

Amikor Izabella királyné Kassa átadásáról tárgyalt Werner Györggyel, Babay akkor is mellette volt.¹⁰⁶ Werner jelentéséből kiderül, hogy Czeczey Lénárd Babayt is rávette, hogy Kassán saját pénzén házat vegyen: „Er soll das haus, das er

besitzt, von den rechten erben erkaufte haben; wer beser dass er weit von dannen were!”¹⁰⁷ 1551. október 12-i jelentésében Werner Babayt az elhunyt esztergomi érsek testvérének nevezte, akit csak tavaly tüntetett ki a királyné érdemeiért birtokokkal.¹⁰⁸ Kassa átadásakor Izabella királyné közbenjárt, hogy Czeczey és Babay kegyelmet kapjanak. Erre szükség is volt, mert Werner és Rakovszky királyi biztosok mindent elkövettek, hogy ne nyerjenek bocsánatot.¹⁰⁹ Babayról Werner azt írta, hogy Izabella királynénak gonosz tanácsadója volt, és most is az. A legjobb lenne tehát minél távolabb tudni Kassától.¹¹⁰

Babay Péter emigrációjába, Lengyelországba is követte a királynét, aki hazatérő útjában egy napra benézett a közeli kamenzi zárdába, honnan Neisse érintésével jutott haza. Nagypénteken (április 15-ikén) már Oppelnben volt Piotrkówban, ahová a lengyel király ment elébe udvarával. Izabella a lengyel királlyal együtt május elsején indult tovább. Babay Péter innen már nem követte úrnőjét, ugyanis megbetegedett, és lengyel felesége szüleinél keresett enyhülést, de két hét múlva, 1552. május 12-én meghalt, s a piotrkóvi székesegyházban temették el.¹¹¹

Babay Kis Péter epitaphiumát a piotrkóvi székesegyházból még a 17. században megvolt síremlékről közölte 1655-ben Starowolski Simon *Monumenta Sarmatorum* c. műve 605. lapján: „Strenuus ac generosus D. Petrus Babay Ungarus, Eques auratus, Consiliarius Serenissimae reginae Hungariae Isabellae etc. homo singulis prudentiae et ingenii, magnae itidem virtutis inconcusque animi, ut qui omnibus relictis, casibus fortunae sese exponens, per terras alienas, filium haeredem et Isabellam relictam serenissimi olim Joannis regis Hungariae secutus placida hic demum pace quiescit. Anno domini M.D.L.II. XII. Maij. Anna Gaiowska marito suo longe amantissimo lugens posuit.”¹¹²

A család Várdy Pál halála után

Várdy Tamás, az esztergomi érsek unokaöccse

Az 1540-es évek közepétől – testvére halála után – Várdy érsek minden reménye, másik testvére, Simon negyedik, életben maradt fia, Várdy Tamás felé fordult, akit kezdetben (1539–1543) a Bécsi Egyetemen taníttatott.¹¹³ Igyekezett ehhez minél több anyagi forrást összegyűjteni. 1545. április 24-én Pozsonyban kelt levelében Várdy Tamásnak adományozta a Hieronymus Adornus¹¹⁴ halálával megüresedett egri kispré-

ben van Nádasdyhoz, minden egyebet tőle megtud. MNL OL E 185 Várdy Pál Nádasdy Tamásnak No. 32.

¹⁰⁰ Takáts S.: i. m. 25. ill. Uo. 25. és Uo. 22. 6. jegyzetben latinul: „Ostendit deus his perfidis, superbiis et gloriosis Teutonicis, quod ipse deus est et concutiet arma eorum secundum prophetiam. Nos autem erimus haeredes regni Hungariae et non erit amplius nunquam luctus neque clamor!”

¹⁰¹ Uo. 25. 8. jegyzet. MNL OL E 185 Babay Péter Nádasdy Tamásnak No. 2. „Gloriane an fama vel divicie vel amor patriae te in hanc ingratudinem erga patrem et matrem et principem tuum ducunt ignoro. Ego tamen rogo cognosce te ipsum. Velim te semper eundem esse qualem cognoveram, sed maximam mutationem video.”

¹⁰² Uo. 25. MNL OL E 185 Babay Péter Nádasdy Tamásnak No. 3.

¹⁰³ Veress Endre: Izabella királyné. 1519–1559. Bp., 1901. (Magyar Történeti Életrajzok). 182.

¹⁰⁴ Veress E.: Izabella i. m. 211.

¹⁰⁵ ETE V. k. 317–318. (No. 291.)

¹⁰⁶ Veress E.: Izabella i. m. 338–339.

¹⁰⁷ Takáts S.: i. m. 29.

¹⁰⁸ Izabella adománylevele Gyulafehérvárról 1550. december 5. VERESS E., Izabella i. m. 337.

¹⁰⁹ Takáts S.: i. m. 48.

¹¹⁰ Takáts S.: i. m. 49.

¹¹¹ Veress E.: Izabella i. m. 348–350.

¹¹² Veress E.: Izabella i. m. 350.

¹¹³ „Thomas Ungarus a Warda, scolasticus, 12 den.” Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453–1630. Bp., 1902. (Magyarországi tanulók külföldön IV.) 198.

¹¹⁴ Hieronymus Adornus (Girolammeo Adorno), I. Ferdinánd király követe volt Konstantinápolyban, ahol 1545. március 15-én meghalt. A prépostság

postságot,¹¹⁵ feltehetően tanulmányait támogatandó. Tamás Bécsből Padovába ment továbbtanulni.¹¹⁶ Itt tanult 1546. augusztus 1-jétől vagy 1546 júliusától 1549 végéig Révay Ferenc nádori helytartó fiaival (Mihály, János és Lőrinc), akik 1546 tavaszától voltak Padovában (tanítóik: Paulinus Péter és Gyalui Torda Zsigmond), szintén Várday Pál esztergomi érsek és helytartó támogatásával.¹¹⁷ Várday érsek 1549. szeptember 3-án írt levelében arra kérte Oláh Miklós egri püspököt és kancellárt, hogy az egri kisprépostságot hagyja meg Bentivolo Marco Antoniónál, akinek tavaly királyi hatalmánál fogva adományozta. Ne tegyen kifogást az ellen, hogy a turóci prépostságot unokaöccsének, Várday Tamásnak adományozta. A prépostságot 3500 forintért váltotta meg Révay Ferencről, amiből 500–500 forintot fizetett ki a király, illetve Várday. A maradék 2500 forintot Muthnoky Mihálytól, az esztergomi érsekség provizorától kapta kölcsön, aki amíg a 2500 forintot nem kapja meg, a prépostságot a kezében tarthatja. A király szándéka szerint a templom és a kolostor helyreállítására, valamint a hitélet újraindítására Várday már sokat költött. Unokaöccse taníttatására (már 3 éve) szintén sok pénzt fordított. Oláhnak megígérte, hogy a püspöknek és övéinek – annak kívánsága szerint – jövedelmező papi állásokat fog adományozni.¹¹⁸

Nagybátyja, Várday Pál halála után Tamás anyagi helyzete megromlott, s Velencén át haza indult. Velencéből könyörgött 1549. december 9-én Révay Ferencnek, hogy küldjön segítséget, mert kólikában fekszik, és annyira megszorult, hogy még orvosait sem tudja kifizetni. Pár héttel később 1550. január 2-án ismételen pénzürt könyörgött, mert anélkül sehol sem mozdulhat.¹¹⁹

Várday Pál munkatársai, a kormánytanács tagja, feltehetően az érsek személye iránti kegyeletből a következőket írták 1550. augusztus 7-én Ferdinánd királynak. A Turóci prépostságot – néhány évvel halála előtt – Várday Pál Muthnoky Mihály provizor pénzén Révay Ferenc nádori helytartótól megvette, és Majtényi Uriel prépost halála után¹²⁰ unokaöccse, Várday Tamás számára a királytól kieszközölte. Várday Tamás, aki Várday Pál esztergomi érsek, helytartó költségén néhány évig Páduában tanult, nagybátyja halála következtében kénytelen volt tanulmányait félbeszakítani és hazatérni. Jelenleg minden segély nélkül nyomorban él, így a prépostságot Muthnoky Mihály kezéből nem tudja kiváltani – írták.

ezért volt üres. (Kerekes Dóra szíves közlése)

¹¹⁵ ETE IV. k. (No. 380.)

¹¹⁶ 1545 telén még Bécsben van. Várday Tamás 1545. december 10-én 4 forintot vett kölcsön Bécsben Wolfgang Kremertől. ETE V. k. 484–490. (No. 464–465.)

¹¹⁷ Vö. kormánytanács levelét: 1550. augusztus 7. R. Kiss I.: i. m. 279.

¹¹⁸ R. Kiss I.: i. m. No. 124. A turóci konvent megszerzésére ld. MNL OL A 57 II. 70–73. (No. 86.) Vö. ETE IV. k. 387–388. (No. 344.)

¹¹⁹ Veress András: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. 1264–1864. Bp., 1915. (Magyar történelmi források I.) 33–45.

¹²⁰ Majtényi Uriel lévai parancsnok is volt, és 1551. január 22-én még élt, amikor is az esztergomi káptalan írt Thurzó Ferenc nyitrai püspöknek, hogy a Majtényit a káptalantól bérelt tizedekben ne háborgassa. („in decimis possessionum Thwre utriusque, Looth et Bessenew, [quae] ad archiepiscopatum Strigoniensem et consequenter cameram regie maiestatis pertinerent”) ETE V. k. 481–482. (No. 458.)

A kormánytanács kérte az uralkodót, hogy vegye figyelembe a néhai királyi helytartó hosszan tartó és hűséges szolgálatait, Várday Tamás és testvérei szegénységét, valamint azt, hogy az egyházi hivatalokat ki kellene váltani a laikusok kezéből. Kérték tehát a királyt, hogy váltassa ki a prépostságot Muthnoky kezéből, az érsekség valamelyik tizedét erre a célra Muthnokynak kiutalva, hogy ebből szedje be a hiányzó összeget, hogy a prépostság ismét egyházi célokat szolgálhasson.¹²¹

Várday Tamás azonban nem sokáig tartotta meg a prépostságot. 1551. június 24-én a pozsonyi káptalan előtt Illyés Ferenc (*egregius Franciscus Illyes de Theyed*) vallotta, hogy a Turóci prépostság kiváltására 2800 forintot illésházi Illés Tamástól 3 éves visszafizetési kötelezettséggel felvett. Ha nem tudná visszafizetni, a turóci prépostság haszonélvezete Znió várával és minden tartozékával együtt, ugyanazon feltételek és záradékok alatt, melyekkel Illyés Ferenc a királytól kapta, Illyés Tamást vagy örököseit illetik zálogjogon, amíg a teljes összeget (2800 forintot) meg nem kapják.¹²² 1551. július 20-án Ferdinánd tájékoztatta a Magyar Kamarát, hogy pár nappal ezelőtt megparancsolta, hogy a turóci prépostság minden tartozékával és Znió várával együtt adassék át Muthnoky Mihály esztergomi provizor kezéből Illyés Ferenc kezébe – akinek Várday Tamás turóci prépost a nővére (*soror*) a felesége¹²³ – a király által megszabott egyezség és feltételek mellett. Tudomására jutott, hogy Illyés Ferenc a kiváltás összegét (2800 forintot) testvérétől, Illyés Tamástól kölcsönkérte, azzal a feltétellel, hogy ha az összeget 3 év elteltével sem fizeti vissza, akkor a prépostságot és várat Illyés Tamás zálogképpen fogja bírni. Mivel a király szerette volna a várat és prépostságot továbbra is hűségén megtartani, megparancsolta a kamarának, hogy július 25-re, amikor is az egyezség szerint a két félnek az átadást le kellett bonyolítania, küldjön ki egy királyi embert, aki az ő nevében a prépostságot átveszi Muthnoky Mihálytól és átadja Illyési Ferencnek, akinek meg kell esküdnie, hogy mind a várat, mind a prépostságot a király hűségén megtartja. Várday Tamás prépostnak pedig az átadás napjától számított 15 napon belül fel kell vennie prépostsága rendjének [premontrei] szerzetesi ruháját és el kell kezdenie egyházi hivatását. Különben vissza kell adni a várat és a prépostságot Muthnoky Mihálynak. A 3 év elteltével Illyés Ferenc csak akkor adhatja át ezeket testvérének, ha Illyés Tamás is – Illyés Ferencel együtt – esküt tesz a királyi ember előtt.¹²⁴ Várday Tamás későbbi sorsáról nem tudunk, vele kihalt a család fiágon.

¹²¹ R. Kiss I.: i. m. p. 279. Vö. R. Kiss I.: i. m. 304–305.

¹²² ETE V. k. 544–545. (No. 520.)

¹²³ Ld. 91. lábjegyzet!

¹²⁴ ETE V. k. 560–562. (No. 536.) Forrása: MNL OL E 21. 1551. július 20. Melléklete 1 ív papíron, Werner György sárosi várnagy kézírása, a szöveg alján papírral fedett fekete viaszba nyomott gemmás gyűrűspecséttel, melyben illésházi Illyés Ferenc elismeri (1551. július 30. Znióvára), hogy a Várday Tamásnak, sógorának adományozott és 2800 lefizetett forintért Muthnoky Mihály kezéből megváltott Turóci prépostság valamint Znió vára kormányzatát (*gubernationem*) a királyi levelében megismert pontok szerint átveszi. Esküszik a királynak, hogy a prépostságot és várat megőrzi stb. „Quodque affinis meus predictus Thomas Warday designatus prepositus ecclesie Thwrociensis intra quindecim dierum spatium a die assignationis predictae arcis et prepositure sine ulteriori mora, habitum monasticum

Egyéb leszármazottak

A Várdai család birtokállományát tekintve a Somogy megyei nemesség középrétegébe tartozhatott. 1534-ben Várdai Tamás, Pál érsek testvére Nagybjom környékének legjelentősebb birtokosa volt. Nagybjomban kilenc ép, három pusztá, hét felégetett portát, míg Balogdon, Felsősegeds környékén hét ép, öt szegény és hét pusztá (összesen 19) portát mondhatott magáénak.¹²⁵ Egy 1536. évi adólajstrom szerint Várdai Tamás Ecsenyben, Kisbjomban, Magyarlukafán, Nagybjomban, Rinyabesenyőn, valamint ennek határában Nagyszálláspusztán (Inakod), Jákón, Somogyjádán (Alsó-Jád), Somogyvisontán birtokolt,¹²⁶ Jutá és Várda pedig Várdai Tamás és Várdai Simon özvegyének tulajdonában volt.¹²⁷

Az 1549. évi adóösszeírás alapján Várdai Zsigmond, Várdai Tamás fia 45 porta után adózott, 83 adókedvezményezett, szegény jobbágya volt, 25 vagy több pusztá jobbágytelke, 11 telket pedig újonnan telepített. Telkei voltak Batéban, Holládtikoson, Inakodon, Jákón, Jután, Kisbjomban, Kiseddén, Mikófalván, Nagybjomban, Szenyéren, Szobon, Tapsonyban és határában, Terebezden és Merkén, Várdán és Visontán, 1550-ben pedig Böhönyén és Rinyabesenyőn is.¹²⁸ Somogyban a 16. század közepén csak Báthory Andrásnak és Allya Mátyás családjának volt 1000-nél több portája. Az összes somogyi birtokos száma ebben az időben 108, akik közül csak 55 volt birtokos már Mohács előtt is. Ezek közé tartozott a Várdai család is.¹²⁹ Várdainak ezen kívül nem sok birtokot sikerült kijárnia. 1545. december 6-án az uralkodó Várdai Pál közbenjárására motheyedi Illyés Ferencnek adományozta Felsőborsát (Pozsony megye), a néhai Gyergyff János és Lwkach Bertalan birtokát.¹³⁰

A szenyéri uradalom ügyeit a Várdai család intézte egészen 1550. április 30-ig, amikor is a káptalan visszaveszi

Várdai Zsigmondtól a birtok kezelését.¹³¹ Várdai Zsigmond kapitány többször vendégeskedett a várban. Ilyen alkalmakkor főleg marhahús, tyúkhús, ritkábban hal került az asztalra bor kíséretében.¹³² A Várdai család befolyása Szenyérré a későbbiekben is megmaradt. Pécsi Mihály esztergomi kánok, megbízott szenyéri várkapitány 1551. február 3-i levelében olyan értesüléseiről számol be, hogy a káptalan Várdai Zsigmondnak éves bérbe adta Szenyért. Ekkor Várdai Zsigmond a vár tehetősebb jobbágyságait magához hívatta, aminek következtében ezek Pécsinek kevésbé szolgáltak.¹³³

Várdai Zsigmond nagybjomi házát 1550-ben a nagybjomi palánkon belül említik.¹³⁴ 1553. június 24-én Várdai Zsigmond és János adósságának kifizetéséről (3200 forint) tudunk, amellyel még a néhai esztergomi érseknek [nagybátyjuknak] tartoztak.¹³⁵ Egy 1555. március 8-án kelt, Nádasdy nádor által (a Dunántúlon fekvő fontosabb megerősített helyekről és birtokosairól) készített jegyék szerint Nagybjom *castelluma* az ő birtokában volt.¹³⁶ Várdai Zsigmondról utoljára 1559. szeptember 22-én van adatunk, amikor Nádasdy Tamás nádor laki emberei elfoglalták Várdai Zsigmond két faluját, és a nádor emiatt sajnálkozását fejezte ki.¹³⁷

A Somogy megyei Várdai családnak még 1583 előtt magva szakadt. Rudolf király 1583. február 1-jén Várda, Jutha, (Magyar)Atád és Magyaros Somogy vármegyében fekvő birtokokat, amelyek a néhai *egregius* Várdai Tamásé voltak, aki *superioribus annis* fiú örökös nélkül halt meg, Baranyai Bálint mesternek, személynöki ítélőmesternek, valamint annak feleségétől néhai nemes Várdai Annától, Várdai Tamás unokahúgától származó fiainak, Tamásnak és Miklósnak, továbbá Baranyai Pálnak és Miklósnak a néhai Ilona asszony, Várdai Tamás édestestvére fiainak, illetve az ő fiági utódainak adományozta.¹³⁸

ordnis prepositure predicte induet et sacris deinde ordinibus initiabitur.” Ha mégsem teszi, visszaadja a várat Muthnokynak. 3 év leteltével csak akkor adja át a várat testvérenek, Illyés Tamásnak, ha az hasonlóan hozzá szintén mindenfelére megesküszik. stb. Kiadása: ETE V. k. 569–571. (No. 544.)

¹²⁵ Aradi Cs.: i. m. 6.

¹²⁶ Aradi Cs.: i. m. 6.

¹²⁷ Csánki D.: i. m. II. 655.

¹²⁸ Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 16.) Bp., 1990. II. k. 637, 659.

¹²⁹ Maksay F.: i. m. II. k. 637.

¹³⁰ MNL OL A 57 II. k. 106–107.

¹³¹ Aradi Cs.: i. m. 6. Vö. Borsa Iván: A szenyéri uradalom a török időkben. *Somogy megye múltjából*, (1984) (Levéltári Évkönyv 15.) 86.

¹³² Vö. Szenyér várának leltára, ill. az 1550. évi átvételhez kapcsolt urbáriuma. Borsa Iván: A szenyéri uradalom 1550–1551-ben *Somogy megye múltjából*, (1985) (Levéltári Évkönyv 16.) 106–174.

¹³³ Aradi Cs.: i. m. vö. Borsa I.: A szenyéri uradalom a török időkben i. m. 88.

¹³⁴ Solymosi L.: Nagybjom i. m. 67.

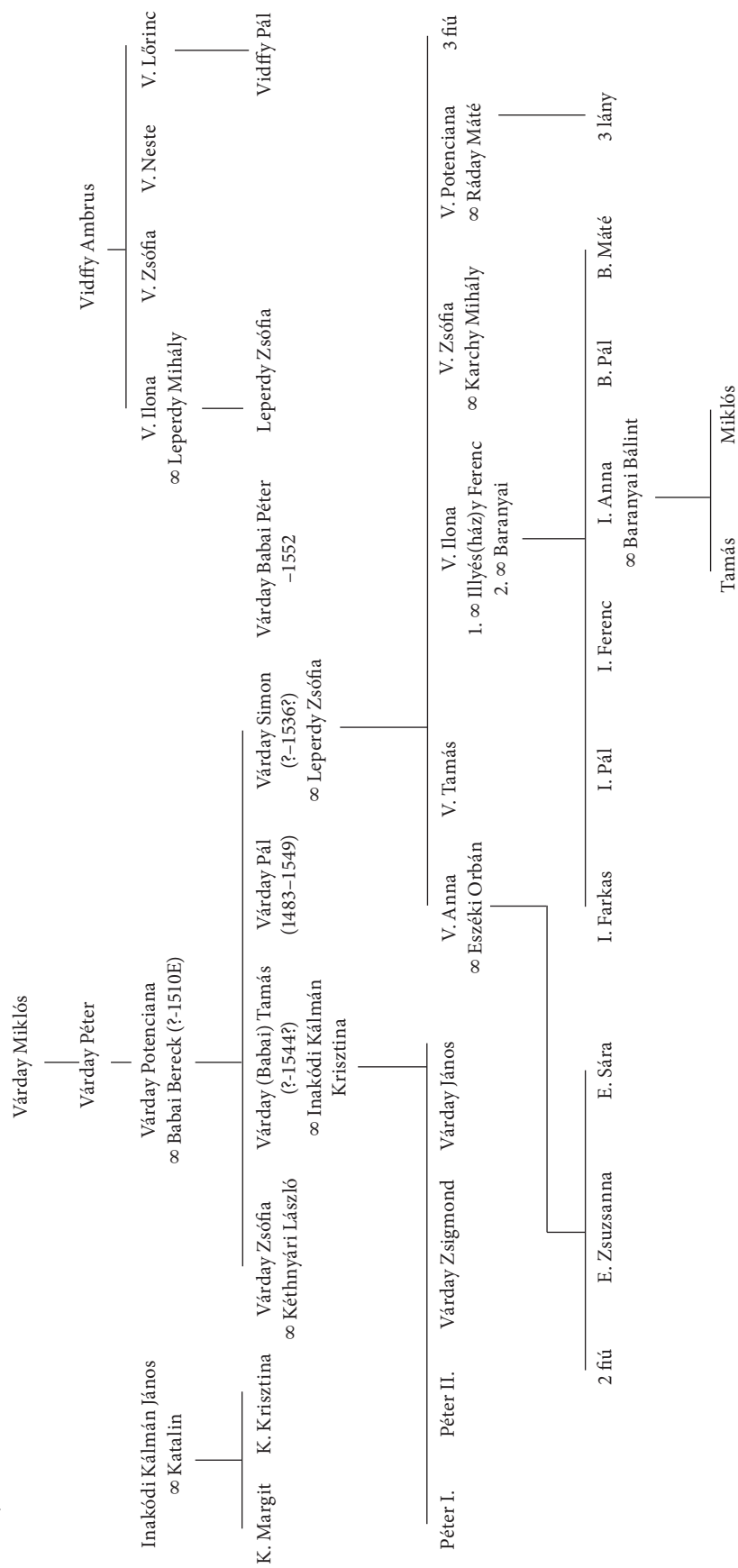
¹³⁵ MNL OL E 21 II. k. 141.

¹³⁶ Solymosi L.: Nagybjom i. m. 70. szerint ebben az időben még Drági Ferenc özvegye is a vár birtokosa.

¹³⁷ Borsa I.: A szenyéri uradalom a török időkben i. m. 108.

¹³⁸ MNL OL P 707. Fasc. 31. et E no. 9.

A Várdy család

MÁRFI ATTILLA A pécsi Hamerli család története és irathagyatéka

Pécs polgári kori történetében meghatározó szerepet töltöttek be az olyan országos és nemzetközi hírű családok, mint a Zsolnay, az Angster, a Höfler vagy a Littke. Mindegyikük nevéhez korszakalkotó, főleg gazdasági vállalkozás és ehhez társuló értékteremtés kapcsolódik: a porcelán- és kerámia- (Zsolnay), az orgona- és harmónium- (Angster), a bőr- (Höfler) és a pezsgógyár (Littke) idővel Európa-szerte ismert működése és nívós termékei.¹ Ehhez a kiemelt és patinás névsorhoz tartozik, s e pécsi vállalkozói kezdeményezések sorába illeszkedik a Hamerli dinasztia is.² Nevük és tevékenységük ismerősebbnek tűnhet, ha megemlítiük, hogy nekik köszönhető a pécsi kesztyűgyártás európai szintre emelése. A népes és rendkívül aktív család vállalkozásai között szerepelt a pécsi gépgyár és vasöntőde, amihez vaskereskedői tevékenység is kötődött, emellett a vendéglátóiparban is jeleskedtek. Nekik köszönhető a város mai napig működő, legpatinásabb, impozáns, szecessziós stílusú szállodájának, a Pannonia Szállodának (ma Palatinus Szálló) 1915-ben történt átadása. E vállalkozások mellett a neves polgárcsaládból többen is jogi és közigazgatási hivatást választottak, de akadt köztük fényképész, gazdálkodó, politikus, sőt színész is. A gyáralapítók több neves egyesület és társaság vezetőjeként is segítettek a város társadalmi fejlődését. Ezt a gazdag, szerteágazó tevékenységet és példaértékű múltat a Hamerli család nemrégiben előkerült családi irataira is támaszkodva próbáltuk felvázolni.³ A családi hagyatékról – amely a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (MNL BaML) található – ugyancsak az alábbiakban adunk rövid ismertetést.

A családi fond rövid ismertetése, forrásértéke

A családtörténeti hagyatékat úgynevezett fond elkülönüléssel lehetett kiválogatni a Hamerli Kesztyűgyár iratainak rendezése során. Ez a szakfeladat 2002-ben zajlott. A család dokumentumait az ipartörténeti fond egyik iratsorozatához sorolták be, s egy jelzet nélküli palliumban rejtőzött. Valószínű, hogy az iratokat szándékosan helyezte el a család a kevésbé kutatott gyári dokumentumok közé, s így elrejtve próbálta megmenteni. A 2007-ben történt darabszintű rendezés során a családi fond újabb, nem a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (akkor még Baranya Megyei Levéltár) őrzött családi dokumentumokkal bővült. Sey Gábor (Hamerli Imre unokája) a tulajdonában lévő családi iratokról készült fénymásolatokat 2007. április 18-án a levéltárnak ajándékozta. Ezt az iratsorozatot önálló állagként különítették el a rendezés során.⁴ E családi hagyatéktól tehát nem mindennapi körülmények között maradt fenn és bővült, majd lett a levéltár egyik legértékesebb családtörténeti anyaga.

A Hamerli Kesztyűgyár (1897–1953) ipartörténeti fondjából elkülönült családi hagyatékból – főleg a családi vállalkozásokkal és a vagyonnal kapcsolatos dokumentumok esetében – számos átfedés tapasztalható. Ilyen esetekben a „domináns” adat, azaz a jellemzőbb forrásérték és tartalom döntötte el, hogy konkrétan hová kerül az irat, melyik tematikai csoporthoz, állaghoz. Az anyag zöméről sikerült megállapítani, hogy azok közvetlenül a családot érintik és csak áttételesen a Hamerli Kesztyűgyárat. Igaz, olyan dokumentumok is találhatók a hagyatéki anyagban, amelyek egyértelműen a kesztyűgyárral kapcsolatosak és csak részben érintik a családot. A darabszintű rendezésnél az adományozott fénymásolatokkal együtt négy állagot lehetett elkülöníteni, amelyek egyben a fond tematikai egységei is:

A) állag: A Hamerli család tulajdonviszonyaival kapcsolatos dokumentumok

¹ Márfi Attila: A pécsi Hamerli család történetéhez a 20. század elejéig. (Szinopszis) In: Családok, családfák, generációk. (Fel. szerk. Benkő József.) Győr, 2007. 9.

² Itt köszönöm meg Sey Gábor pécsi középiskolai tanárnak és jeles sportembernek, aki egyébként a szállodaalapító Hamerli Imre unokája és a család történetének elkötelezett kutatója, hogy családi dokumentumokkal, tanácsaival és észrevételeivel önzetlenül támogatta munkámat.

³ Márfi Attila: Adatok a pécsi Hamerli család történetéhez a 20. század elejéig. In: Családok, családfák, generációk. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2007. május 2–3-án megrendezett tudományos konferencia előadásai. (Szerk. Bana József–Katona Csaba.) Győr, 2008. (Mediawave Konferenciák I.) 179.

⁴ Márfi Attila: A Hamerli család irathagyatéka, 1861–1943. (A Hamerli család üzleti vállalkozásaival, a kesztyűgyárral, s egyéb tulajdonaival kapcsolatos gazdasági, jogi, műszaki és személyes jellegű iratai) Iratleltár. Kézirat. MNL BaML XIII. 13. (a továbbiakban: Hamerli iratleltár) 6.

- B) állag: A Hamerli család magán- és üzleti építkezésein, vállalkozásainak műszaki, jogi, igazgatási és pénzügyi dokumentumai
- C) állag: A Hamerli család hivatásbeli és magánlevelezései, köziratai és egyéb családi jellegű forrásai
- D) állag: Sey Gábor által átadott, fénymásolt családi iratok⁵

Minden állagot, azaz fő tematikus egységet további, kisebb témakörökre, tételekre lehetett tagolni. Így az A) állag például az alábbi forráscsoportokat tartalmazza: a családi tulajdonon közjogi iratait, a birtokviszonyok változásainak forrásait (tulajdoni lapok, adásvételi szerződések, jelzálog-tulajdonjogi végzések stb.) és ezek mellékleteit (tértivevények, számlák, nyilvántartó lapok). E tematikai csoport foglalta magában egyébként a Hamerliek szerteágazó vállalkozásainak dokumentumait is. A B) állag a család ingatlanainak építési dokumentumait és a kesztyűgyár fejlesztéseinek okiratait tartalmazza, a gyári vagyon különböző szintű kimutatásaival együtt. A C) állag elsősorban a családi vállalkozások iratait, a levelezéseket és a kiskorú Hamerliek árvaszéki és gyámhatósági ügyiratait őrzi. Végül az adományként közgyűjteménybe került D) állag főleg a Hamerliek anyakönyvi dokumentumait (gyászjelentések, anyakönyvi kivonatok), szakképesítéseinek okmányait és Hamerli Imrének a Pannonia Szállodával kapcsolatos gazdasági jellegű iratait tartalmazza. Ebben az állagban vannak természetesen átfedések is, az előbbi állagokhoz tartozó forrásokkal, irattípusokkal, mégis célszerű volt ezt a forrásegyüttest külön csoportként kezelni.⁶

A négy állagot összesen 17 tételre lehetett tagolni, amelyek 301 dokumentumot foglalnak magukban. Az iratok zöme jogi, műszaki és igazgatási iratképzőknél keletkezett, s elsősorban a családi vagyon és a családi vállalkozások hátterét, a folyamatos vagyonosodást dokumentálják. E források a familia meggazdagodására és különböző vállalkozások eddig kevésbé ismert hátterére és részleteire is ráirányítják a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a Hamerli család feje, Hamerli János nagy valószínűséggel telekspekulációval, finomabban fogalmazva ingatlanok gyakori adásvételével, s különböző bérleményekből befolyt jövedelmekből szerezte meg azt az induló tőkét (sok más pécsi családhoz hasonlóan), amire alapozva a fő vállalkozásokat elindíthatta.

A Hamerliek pécsi letelepedése

A jeles dinasztia – Hamerli János működésétől számítva – három generációja lett aktív és értékteremtő részese a város gazdasági, társadalmi és kulturális életének a 19. század második felétől a 20. század derekáig. A svájci és osztrák eredetű polgárcsalád megalapítója az a Hamerly Ferenc volt, aki az 1830-as években telepedett le Püspöknádasdon, később Pécssett.⁷

⁵ Hamerli iratleltár. 7.

⁶ Uo.

⁷ Sey Gábor: A Hamerli-dinasztia. Az első három generáció. *Pécsi Szemle*, 3. (2000) 2. sz. 57.

Szüleiről csak feltételezhető információink és megközelítő ismereteink vannak. Mindketten a 18. század második felében, 1780 körül születtek, már Magyarországon. Édesanyja Barbara Hörm, valószínűleg osztrák származású volt, míg apja Michael Hammerl, akinek elődei valószínűleg Svájcban vándorolhattak ide a 18. század elején megindult betelepítések során. A svájci eredetre a családi emlékezet és hagyomány mellett a Hammerl név gyakorisága is következtetni enged, amely három kantonban is kimutatható; Aargau, Appenzell és Neuchâtel tartományokban. A Hammerl családnév a kalapács szó kicsinyítőképzős változata „kalapácsocska” jelentéssel, amelyhez az évek során már Magyarországon járult hozzá az „i” képző, de a 19. század végéig ípszilonnal írták a nevéket, mint ahogy valószínűleg később Svájcban is.⁸ A család egy másik, Pécssett is megtelepült ága Hámedliként volt ismert. Hamerly Ferenc 1803-ban született Körmenen, és csak annyi ismert róla, hogy felnőttként katonaként szolgált.⁹ Az 1830-as években települt Baranyába, mint már esett róla szó, Püspöknádasdra (ma Mecseknádasd), ahol a pécsi püspöki nyári rezidencia egyik alkalmazottja volt hajdúként.¹⁰ 1834. július 6-án családot alapított, feleségül vette az akkor húszesztendős Mészáros Annát (1814–1874). A házasságkötésre már a megyeszékhelyen került sor, de első két gyermekük még Püspöknádasdon született; Klára 1835-ben, Mihály pedig 1837-ben. Harmadik gyermekük, János, aki egyébként a Hamerli család vagyonát, és így szerteágazó vállalkozásait is megalapozta, Pécssett látta meg a napvilágot 1840. február 28-án.¹¹ Hogy a városon belül eleinte hol laktak, nem ismert, de 1841-ben bizonyíthatóan a Kis Flórián utca 8. szám alatti házat vásárolták meg.¹² A házasságból összesen hét gyermek született, Jánost még négyen követték: Carolina, Mária, Cziczelle¹³ és Ferenc.¹⁴ Közülük öten éltek meg a felnőttkort. Hamerly Ferenc taníttatta fiait, megadva a lehetőséget az akkori társadalmi rendbe való beilleszkedéshez. Idősebb fia, Hamerly Mihály Pécssett elvégzett iskolai után esküdtszéki ülnök, adószedő, később gazdatiszt lett.¹⁵

⁸ Uo., valamint Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

⁹ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 57.

¹⁰ A község katolikus anyakönyvében foglalkozását, katonaként tüntetik fel, de akkori foglalkozása, alkalmazása a pécsi püspök szolgálatában, mint püspöki hajdú történt. Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

¹¹ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 57.

¹² Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1878. 304. Hammerli Ferenc és neje, Mészáros Anna 1841. március 5-én vásárolta meg a 64 négyszögöl nagyságú és 484. helyrajzi számú házat Katics Andrásról, aki 1839 óta volt a ház tulajdonosa. Az adattár szerint Hamerli Ferenc 1864-ben még tulajdonosa volt az épületnek, de 1875-ben már Hamerli Jánosné, 1885-ben pedig Hamerli Máriát tüntetik fel háztulajdonosként. Ezt követően rendelkezünk még egy adattal 1911-ből, de ekkor már nem a Hamerliek kezén volt a lakház, hanem Bándi Dezsőné volt a tulajdonosa.

¹³ Azaz Cicelle, latin eredetű női név, amely a Cecília korabeli, régi magyar névváltozata.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára XIII. 13. Hamerli család hagyatéka. (A továbbiakban: MNL BaML XIII. 13.) D) állag. c. tétel.

¹⁵ 5. irat. Sey Gábor által összeállított Hamerli-családfa.

¹⁶ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 58.

Hamerly János és családalapítása

Hamerly János leendő kézművesként a kesztyűs és sérvkötő-készítő mesterséget tanulta ki 1857-ben Pécsen. Három évig tartó vándorútjai során Temesvár, Arad, Pest, Bécs, Graz és Salzburg városok kesztyűs műhelyeiben, valamint a cseh- és morvaországi tímárműhelyekben képezte magát.¹⁶ 1860-ban tért vissza Pécsre, a következő évben, nagykorúsítását követően nyitotta meg első kesztyűs és sérvkötőkészítő műhelyét apja Kis Flórián utcai házában. 1862-ben vette nőül a talliándörögdi születésű¹⁷ (1841–1911) Szalay Flórát, akinek édesapja a Veszprém vármegyei Majthényi-birtokok jószágkormányzója volt. A következő évben a szülői házat elhagyva előbb a Fő utcai (ma Király utca) Ludvig-, majd a Kindl-féle házba¹⁸ költöztek, végül ugyanebben az utcában az 5. szám alatti emeletes épületet bérelték ki, amelyet később meg is vásároltak. Ennek az épületnek belső, udvari frontján építették ki a kesztyűs műhelyt, ami hamarosan manufaktúrává fejlődött. Az előző lakó az az özvegy Rabel Ágostonné volt, aki tekintélyes magánvagyonából több pécsi kézműves műhelyét támogatta kölcsönökkel. Nincs rá konkrét adat, de elképzelhető, sőt valószínű, hogy az ifjú Hamerly és családja is részesült ebből a „mecenatúrából”.¹⁹ Az utcára néző épületrész alsó szintjén üzletet is nyitottak termékeik árusítására.²⁰ Hamerly a fokozatosan fejlődő pécsi kesztyűüzemmel párhuzamosan Bécsben is fenntartott egy műhelyt és üzletet, amely 1865-től 1874-ig működött. Ebben az időszakban rövidebb megszakításokkal családja is itt élt.²¹ A jól menő bécsi vállalkozás nemcsak anyagi jólétet biztosított a fiatal kesztyűsnek, hanem elsajátíthatta az új technikákat, fejlesztéseket átélő iparág modern szakmai ismereteit is, amit Pécsen hasznosíthattott. Pécsi üzemének és egyéb vállalkozásainak eredményein felbuzdulva végül felszámolta sikeres bécsi telepét és végleg visszaköltözött a Fő utcai Hamerli-házba.²² 1876-ban a Pécsi Királyi Törvényszéknél mint egyéni céget jegyezték be vállalkozását.²³ A következő évben megkezdte belvárosi műhelye áttelepítését a távolabbra eső budai külvárosba, pontosabban a Tettyén lévő Alsó-Puturla (ma: Alsó Puturluk) utcába. Ez a költözés hosszú évekig elhúzódott. Először a belvárosi környezetet zavaró bőrcserző műhelyeket költöztették át. Ezzel párhuzamosan a műhely technikai és műszaki fejlesztése is elkezdődött jelentős beruházásokkal. Ennek az volt az oka, hogy a város tanácsa folyamatosan figyelmeztette és utasította

a Hamerli családot, üzemük kitelepítését szorgalmazva.²⁴ Ebben az időszakban készült el a tímár- és bőrfestőműhely is,²⁵ ám a kesztyűkészítő részlegek, az üzlet és a folyamatosan növekvő családot befogadó lakrészek a Király utcában maradtak a századfordulóig.

Attól függetlenül, hogy a nagy létszámú család több közeli házat is magáénak mondhatott már ebben az időszakban, a köztudatban a Király utcai épület volt a Hamerli-ház, azaz a familia első számú lakhelye. Bár Hamerly János testvérei is itt vagy a közelben éltek, az ő családja volt az, amely a századforduló környékén már a jól körülhatárolható vállalkozásokat átvette és továbbfejlesztette. A népes családban összesen 11 gyermek született, de közülük csak öten érték meg a felnőttkort: Izabella (1865–1942), Imre (1867–1927), István (1868–1903), József (1879–1953) és Károly (1881–1960).²⁶ Valamennyien tevékeny résztvevői voltak a család érdeklődési továbbfejlesztésének, ám e vállalkozások anyagi, kapcsolati és erkölcsi tőkéjét Hamerly János alapozta meg a 19. század 60-as éveitől az 1895-ben bekövetkezett haláláig terjedő évtizedekben.²⁷

A családi vagyon megteremtése, Hamerly János vállalkozásai

A Hamerlik neve, különösen Hamerly Jánosé, elsősorban a kesztyűgyártással forrt össze. Kevésbé ismert a másik két, már említett családi vállalkozási terület, a vaskereskedés és a gépgyártás, valamint a szállodaüzemeltetés. A többi sikeres vagy kevésbé profitáló vállalkozásról, a családi vagyon megteremtéséről sokáig minimális ismereteink voltak. Ezekről is a közelmúltban levéltári őrizetbe került, illetve elkülönített családi hagyatékok dokumentumainak segítségével kaphatunk teljesebb képet.²⁸ A századfordulón a Hamerlik már a legtehetősebb pécsi polgári családok közé tartoztak. Ebben a viszonylag gyors meggazdagodásban a korszak gazdasági és politikai struktúrája, polgári szellemisége is szerepet játszott,²⁹ továbbá az a sajátságos vállalkozói, polgári attitűd, amely Pécs polgárcsaládjait, a legjelesebbeket is jellemezte: a sikeres – vagy legalábbis reményteljes – vállalkozás mellett más gazdasági ágak fenntartása.³⁰ Így szinte mindegyik neves polgárcsaládnak – és ez a sajátságos pécsi „tűke” szemléletből³¹

¹⁶ Déri János: A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig. In: A pécsi kesztyűgyár története 1861–1976. (Szerk. Déri János.) Pécs, 1977. 22.

¹⁷ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

¹⁸ Gál Éva főmuzeológus, osztályvezető szóbeli közlése, illetve kutatási eredményei alapján. Itt köszönöm meg Gál Évának a bőr- és kesztyűgyártási dokumentációs anyag általa ismert adatainak rendelkezésemre bocsátását.

¹⁹ Déri J.: i. m. 23.

²⁰ Sey Gábor: A Hamerly-ház története. *Pécsi Szemle*, 4. (2001) 2. sz. 77.

²¹ Sey Kata–Sey Gábor: Hamerly János kesztyűmester pécsi gyáralapítása. (A tabakos és a kesztyűmesterség) In: Angtertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. (Szerk. Szirtes Gábor–Vargha Dezső.) Pécs, 1999. 91–92.

²² Déri J.: i. m. 23.

²³ Déri J.: i. m. 24–25.

²⁴ Sey K.–Sey G.: i. m. 92.

²⁵ Déri J.: i. m. 42.

²⁶ MNL BaML XIII. 13. D. c. 5.

²⁷ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez i. m. 9.

²⁸ A család irathagyatéka a Turul Kesztyűgyár iratsorozatai közül került elő, rendezés során. Ugyanakkor Sey Gábor a család tulajdonában lévő fontos okiratokkal, illetve azok fénymásolt példányaival egészítette ki az irathagyatékot. Különösen a gyári fond irataiból előkerült dokumentumok szolgáltatnak eddig még nem ismert és rendkívül értékes adatokat.

²⁹ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez i. m. 9–10.

³⁰ A 19. század második feléig, szinte mindegyik, már hivatkozott pécsi polgári és vállalkozó családra (Zsolnay, Littke, Angster stb.) jellemző ez a vagyongyarapító tevékenység, azaz vállalkozásaik mellett más vagyon (ingatlan, szőlő és földtulajdon) is segítette a családi törekvéseket.

³¹ Az egykori pécsi polgárok felfogása szerint ugyanis tősgyökeres pécsinek, azaz „tükének” az számított, aki legalább három vagy négy generáción keresztül igazolni tudta pécsi illetőségét, illetve szülő „tükével” (tőke), azaz

is fakadt – jelentős szőlői, borházai és gyümölcsösei voltak. Hamerly János is szerzett ilyen javakat, de vagyonának megalapozásában nem játszottak döntő szerepet. Pécs egyik nagy múltú szőlőhegyén, az úgynevezett Fröhweisz-dűlőben vagy -tetőn tett szert egy kétholdas³² szőlőbirtokra az 1880-as években. A rajta található régi épületrészeket lebontották és 1898-ban egy új borházat építettek, afféle kisebb hétvégi villát. Az épület földszintjén alakították ki a prэшházat, a szerszámos kamrát, a főzőkonyhát és az éléskamrát. Itt volt egy úgynevezett „száraz bejárat”, a lépcsőház és a pincelejárat. Az emeleten három lakószoba, egy tágas erkély és a padlásfeljáró helyezkedett el.³³ A család tulajdonában lévő források még egy, a közelben álló, majdnem az említettel azonos területű szőlőbirtokról tájékoztatnak, amely Hamerli József tulajdonában állt, szintén borházzal, sőt a két világháború közti korszakban egy családi fürdőmedence is növelte a telek és a borház értékét.³⁴ A Hamerli család oly sok ingatlanával és a kesztyűgyárral együtt szőlőterületeit elveszítette az 1945 utáni államosítások következtében. Kevesek előtt ismert, hogy a szőlő a rajta lévő épületekkel együtt 1963-ban Kodály Zoltán tulajdona lett.³⁵ A neves zeneszerző születésnapjára kapta a magyar államtól, nem sokkal később pécsi származású felesége, Péczely Sarolta nevére írták át az ekkor már jelentősen csökkent területű ingatlant.³⁶

A fent vázolt, jellemzően pécsi gazdasági képlettől kissé eltérően a családi vagyon gyarapodását az alábbi vállalkozások és családi események függvényében vázolhatjuk fel. A család tekintélye, egyúttal anyagi helyzete gyarapodott a sikeres házasságok útján is, főleg pedig a családon belüli, eredményesnek bizonyuló feladat- és munkamegosztás, az öröklés, a társadalmi rangból fakadó kapcsolatrendszer, a jelentős ingatlan-, ház- és földtulajdon-vásárlás, a malom és kocsmabérlemények, a fiákerállomás működtetése és természetesen a fő vállalkozások jövedelme révén.³⁷ A vagyon gyarapodásánál, módosulásánál, ha úgy tetszik újra fel- vagy megosztásánál ezeknek a vagyonszerzési módoknak is változott a szerepe. A házasság és az örökösödés mint vagyonváltó tényező folyamatosan érzékelhető az egymást váltó generációk életében. Az 1870-es évektől rendelkezünk az örökösödésekre vo-

natkozó, többnyire jogszolgáltató dokumentumokkal. Az első ilyen jellegű forrás Hamerli Ferencné örökségét említi (igaz, ő Hamerly János testvérének volt az özvegye, tehát nem közvetlenül tartozott Hamerly János családi ágához), amit egyezség útján Hamerly János³⁸ kapott meg 1875 decemberében.³⁹ A következő évben Hamerli Klára hagyatéka került szintén Hamerly János tulajdonába,⁴⁰ míg 1877-ben Hamerli Ferencné született Simon Franciska ingatlanokat örökölt Drosch Józsefné után.⁴¹ A legjelentősebb hagyaték, amire alapozva a Hamerli-vállalkozások fejlődhetnek, Hamerly János vagyona volt, az a 42 886 forint értékű ingatlan, amelyet öt gyermeke között osztottak szét.⁴² Ezt követően már ennek a vagyonnak – növelése mellett – a megosztásán volt a hangsúly. Az ingatlanügyletek azonban csak a vagyon megalapozásnál játszottak szerepet, míg a 20. század elejétől a három fő vállalkozás jövedelmei váltak meghatározóvá.⁴³ Mivel a házasságok, örökösödések és vagyonmegosztások vagyonnövelő szerepéről lesz még említés, előbb a családi tőke vásárlásokkal történt gyarapodásáról szólunk röviden,

Hamerly János egyik leghatékonyabb eszköze volt az a már említett tevékenység, amelyet telekspekulációnak nevezhetünk. Az ilyen ügyletek a 19. század végéig tartottak, és mivel a család anyagi helyzete addigra megalapozottá vált, más vállalkozásaikra és befektetéseikre tevődött át a hangsúly.⁴⁴ Hamerly János ingatlanügyletei közül először a telek- és házvásárlásokat kell említeni. A megvásárolt telkek zömét (ugyanúgy, mint a művelt földterületeket) később magasabb áron értékesítette. Az 1860-as évektől a századfordulóig közel negyven ilyen telekügyeletről van tudomásunk, főleg tulajdonviszonyi források (telekkönyvi, kataszteri, tulajdonjog és jelzálog bekebelezési iratok) alapján.

A házak ellenben huzamosabb ideig voltak Hamerli tulajdonban mint lakóépületek és vállalkozásaik műhelyei, üzletei, s folyamatosan átépítették vagy felújították őket. Hamerly János „korszakában” a már említett Kis Flórián utcai és Király utca 5. szám alatti házak mellett lakóépületük volt az egykori Ferenc⁴⁵ és a Megye utcában is, itt az úgynevezett Káptalani házat birtokolták. A Megye utca 15. szám alatti házban később Hamerli Imre családja lakott.⁴⁶ Az Alsó Puturla utcában, ahogy már utaltunk rá, három egymás melletti telken

szőlőterülettel rendelkezik. Ez a hagyomány olyannyira népszerű ma is Pécsen, hogy a város egyik prominens testülete, a Pécsi Polgári Kör „Tüke-díjat” is alapított 2004-ben, amit évente adományoznak az arra kijelölt jeles pécsi egyéniségeknek. (Igaz, ez az elismerés már nem követeli meg az egykori, tradicionális feltételeket, „csupán” arra érdemes, a városért sokat dolgozó polgárnak kell lenni.) Sőt a város egyik igen frekvenciált közterületén (a Postaigazgatósággal szemközt, a délre húzódó egykori városfállal szemközt) áll egy szökőkút is (Fürtös György keramikus/képzőművész alkotása), gazdag termésszőlőtőkét formázva, az úgynevezett „tüke-díszkút”. Az eozin-díszítésű, s a Zsolnay-hagyományokat felelevenítő alkotás ennek a „tükeségnek” lokálpatriotizmusnak állít emléket.

³² Ez a terület folyton változott (akad olyan említés is, amely két és fél holdra teszi a szőlő nagyságát), a tárgyalt időszakban sem teljesen egyértelmű, éppen a források érintőleges, vagy következtelen említései miatt, hogy a szőlőterület mikor és milyen mértékben változott.

³³ MNL BaML XIII. 13. B. a. és 18. B. c. 2.

³⁴ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

³⁵ MNL BaML XIII. 13. D. d. 3.

³⁶ MNL BaML XIII. 13. D. d. 2.

³⁷ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez, i. m. 9–10.

³⁸ Mivel az örökös Hamerli Ferencné, azaz Hamerly János Ferenc nevű testvérének özvegye, e házasságból született János nevű fia örökölhette, nem pedig a kesztyűs dinasztia megalapítója. A fennmaradt források csak következtetni engednek, egyértelműen nem derül ki, melyik Hamerly János örökölt. Itt köszönöm meg Sey Gábor idevonatkozó észrevételeit.

³⁹ MNL BaML XIII. 13. A. a. 1. Erről az örökösödésről csak a Pécsi Királyi Törvényszék értesítő végzése maradt fenn.

⁴⁰ MNL BaML XIII. 13. A. a. 2. A Pécsi Kölcsonös Segélyező Egylet betétkönyvét örökölte Hamerly János.

⁴¹ MNL BaML XIII. 13. A. a. 4. Az ingatlanokat az örökös 1884. január 15-én vette birtokába.

⁴² MNL BaML XIII. 13. A. a. 5.

⁴³ MNL BaML XIII. 13. A. a. 5.

⁴⁴ MNL BaML XIII. 13. A. a. 5.; Déry J.: i. m. 42–43.

⁴⁵ A Ferenc utca elnevezése Hamerli Jánostól származik, aki édesapjának állított így emléket. Az utca közvetlenül a gyár mellett húzódik. Sey Gábor szóbeli közlése, illetve kiegészítése alapján.

⁴⁶ Sey Gábor kiegészítése alapján.

épült ki a századfordulótól a híressé vált kesztyűgyár.⁴⁷ Végül a szintén belvárosi József utca 22. és Mária utca 21. szám alatti emeletes sarokházat említhetjük, ahová a népes család egy része, pontosabban Hamerli Károly családja⁴⁸ költözött, amikor Király utcai házuk helyén felépült a Pannonia Szálloda. E Mária utcai épület 1861 óta⁴⁹ volt a család tulajdona, s folyamatosan bővült. 1887-ben egy adómentességi határozat⁵⁰ adatai alapján a ház beosztása a következő volt. A családi otthon egy földszinti és egy emeleti lakrészből állt. A földszinti traktusban három szoba, konyha és egy éléskamra volt, az emeleten öt szoba, konyha és kamra. A polgári életmód akkor már elengedhetetlen része, egy fürdőszoba is szolgálta a család kényelmét, szintén az emeleten.⁵¹ Ugyancsak a Mária utcában volt még egy Hamerli-ház, a 29. szám alatt, amely 1876-ban épült fel.⁵² Ebben az épületben azonban festő- és cserzőműhely működött, amelyet a város folyamatos felszólításai miatt szintén kihelyeztek az Alsó Puturla utcai új kesztyűkészítő üzem területére.

Hamerli érdekelttség lett a szálló közelében fekvő vaskereskedés (Király utca 9.) is, amely a 20. század elején került a család tulajdonába Hamerli József révén. A földtulajdonok esetében az 1870-es évek elejétől gyakorlatilag haláláig összesen 16 ilyen ügyletről maradtak fenn források. Szinte kivétel nélkül magasabb áron adta el a sokszor szorult helyzetben lévő, többnyire pécsi tulajdonosoktól vásárolt földeket. Így szőlőt szerzett Bálicson, Pécsbányatelepen és az említett Frühweisdűlőben (ezt tartották meg). A legtöbb vétele azonban szántóföldekre szorítkozott. A Pécs határában lévő földek mellett Mohács, Kiskozár és Nagypostás községekben is voltak ilyen tulajdonai.⁵³ A pécsi Nagypostás-völgyben és a Kőhid-dűlőben fekvő, nem egészen két hold szántóföld azonban sokáig a tulajdonában maradt.⁵⁴ A családi fáma szerint az itt termesztett zabbal fiákeres vállalkozásának lóállományát látta el.⁵⁵ Jól jövedelmező vállalkozása volt a Szigeti országúton fekvő Három Varjúhoz címzett beszálló vendéglő, amelyet 1883-ban vásárolt meg Scheiren Antaltól.⁵⁶ A vásárosok által is gyakorta látogatott kocsmához lakóház, melléképületek, kert, udvar, szőlő és szántóföld tartozott. Röviddel halála előtt, 1892-ben vált meg ettől az értékes ingatlantól, Hirschfeld Sámuelnek, a város elsőszámú sörgyárosának adta el tekintélyes összegért, 10 000 forintért.⁵⁷ Némely szántóföldjét nem értékesítette rögtön, hanem bérleményként működtette. Szintén ilyen módon hasznosította az Alsó Puturla utcában álló, úgynevezett Kniffer-féle fűrészmalmot is, Schmidt Henrik

asztalosmesternek kiadva.⁵⁸ Igaz ő maga is bérelte a várostól, de 1885-ben egy része a tulajdonába került.

A korszakváltás

A család feje, a kesztyűúsdinasztia megalapítója 1895. május 11-én hunyt el ereje teljében és pályája csúcán.⁵⁹ Az Alsó Puturla utcába telepített „Hamerli J.” cég, azaz a kesztyűgyár az 1890-es években 80–100 000 pár kesztyűt állított elő évente, jelentős európai felvevőpiaccal és kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Ez a látványos fejlődés az 1870-es évektől kezdődött, amikor már ötven varrógéppel dolgoztak (amelyeket gőzgéppel üzemeltettek), 18 kesztyűssegédet, továbbá létszámban folyton változó varrónőket is alkalmaztak. Ekkor már évi 50 000 pár kesztyű előállítására volt képes az üzem, miközben folyamatosan bővült a Tettye völgyében fekvő gyár.⁶⁰ A mennyiségi mutatókkal összhangban a termékek elismerése sem maradt el: több rangos ipari rendezvényen és kiállításon nyertek el díjakat. Például az 1873. évi Bécsi Világkiállításon érdemérmét kaptak, 1875-ben a Neusalzi Ipari Kiállításon aranyéremmel ismerték el és jutalmazták a pécsi kesztyűgyár termékeit.⁶¹ Az alapító örökségét fiai, Imre és István vették át még halála előtt. Az előző évben megszerezték az iparengedélyt és a gyár vezetésében is részt vettek.⁶² A századfordulóra már kellő rálátás és tapasztalat birtokában határozták el, hogy a gyárat vertikális nagyüzemmé, a modern kor kihívásaival lépést tartó komplexummá fejlesztik. A Tettye-patak alatti üzem felújítására 1900 márciusában⁶³ adták be a kérelmet a városi tanácshoz, amelyet aztán a következő év augusztusában fogadtak el hosszas egyeztetések után. A saját tőke mellett állami hitelkeretre is szükségük volt, amelyet meg is kaptak. 1902 második felében kezdődtek el az építkezések.⁶⁴ A több műhelyből, raktárakból és önálló tímárműhelyből álló gyárat 1903. február 24-én adták át ünnepélyesen. Az eseményről a Pécsi Napló terjedelmes írásban számolt be: „Nagy szó ez és ritka ünnepség. Még 10–20 fős gyárnak is hiányában vagyunk. A legnagyobb kesztyűgyár és egyetlen kesztyűbőr készítő gyár tartotta ma felavató ünnepségét. A meghívottak a város, a kereskedelem, az ipar képviselői elcsodálkoztak a látottakon, és nincs okunk a csüggedésre, amikor a legszerényebb kezdettől, önjerejéből ily hatalmas virágzó gyártelep fejlődik... A hegyoldalból kiszakítottak annyit, hogy egy továbbfejlesztésre is képes, a legmodernebb követelményeknek is megfelelő gyárépületet emeljenek, és hatalmas gépeket helyezzenek el, ahol kétszáz ember dolgozik. Nem tucatportékát készít a gyár, mely képtelen a versenyre, hanem a legjobb minőséget elannyira,

⁴⁷ MNL BaML XIII. 13. A. b. 1.

⁴⁸ Sey Gábor kiegészítése alapján.

⁴⁹ MNL BaML XIII. 13. A. e. 1.

⁵⁰ MNL BaML XIII. 13. B. a. 3.

⁵¹ MNL BaML XIII. 13. B. a. 3.

⁵² MNL BaML XIII. 13. A. d. 8.

⁵³ MNL BaML XIII. 13. Az úgynevezett A) állag c. és d. tételsorozatainak iratai dokumentálják elsősorban ezt a tevékenységet.

⁵⁴ MNL BaML XIII. 13. A. c. 13. és A. d. 26.

⁵⁵ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

⁵⁶ MNL BaML XIII. 13. A. e. 7.

⁵⁷ MNL BaML XIII. 13. A. c. 9.

⁵⁸ MNL BaML XIII. 13. A. e. 6.

⁵⁹ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 59.

⁶⁰ Sey K. – Sey G.: i. m. 92–93.

⁶¹ Uo. 93.

⁶² Uo. 94.

⁶³ Igaz, saját erőforrásaikra támaszkodva már történtek beruházások ebben az évben is. Ugyanis 1900 nyarára adták át az Alsó Puturla u. 13. szám alatti gyártelepükön azt a két tímárműhelyt, ami után házádo mentességet kaptak a várostól. MNL BaML XIII. 13. B. c. 4.

⁶⁴ MNL BaML XIII. 13. B. b. 1–2.

hogy a Hamerli név ma az országban, de külföldön is fogalom lett... ma Magyarországon nincs ehhez fogható kesztyűgyár, de számot tenne ez még Csehországban, a kesztyűgyárak otthonában, Angliában, Franciaországban is.”⁶⁵

Az örömbe azonban hamar ürmö gyűlt, mert alig pár hét múlva, 1903. március 7-én Hamerli István súlyos vesebajban elhunyt.⁶⁶ Ekkor az 1881-ben született Károly lépett a helyébe, akit a fivérek már 1901-től bevontak a gyár vezetésébe. (Az új gyár közel száz főt alkalmazott ekkor,⁶⁷ de bővítése és fejlesztése is folyamatos volt. 1905-ben például a gyártelepen ekkor épült fel egy magasföldszinti bőrraktár, az emeleten, a fapadlason két szárítókamra, a mélyföldszinten pedig egy műhely.⁶⁸) Itt kell megemlíteni az úgynevezett Hamerli kesztyűüzleteket is, azaz a termékeik árusítására fenntartott pécsi boltokat. Az első ilyen üzletre vonatkozóan 1862-ből van említés, amikor is a városházi földszinti boltok egyikét bérelték erre a célra, amelyet aztán 1888-ig tartottak fenn.⁶⁹ Időközben ugyanis a Fő u. 5. szám alatt kiépült a már említett Hamerli-ház földszintjén kialakítottak ki kesztyűüzlet. Ennek megszűntével újra a városháza alatti egyik üzlethelyiséget bérelték e célra.⁷⁰ A Bécsben fenntartott üzletről már volt szó, amely az első komolyabb európai kapcsolata volt a családnak. A későbbiekben fontos volt a nemzetközi kereskedelembe való bekapcsolódás a Hamerli Kesztyűgyár számára.

Ezzel tehát már három Hamerli örökös pályája ismert, Imréé, Istváné és Károlyé. A másik két testvér, a legidősebb Izabella és az 1879-ben született József sorsa azonban sajátságosan kötődött egymáshoz: Hamerli Izabella 1882-ben ment férjhez Matros János vasnagyerkeskedőhöz, tekintélyes hozománnyal, amely 5200 forint készpénzt és 2529 forint 70 krajcár értékű kelengyét jelentett.⁷¹ Erről rendkívül részletes házassági szerződése tanúskodik. Férje 1893-ban bekövetkezett halála után maga örökölte a Király utca 9. szám alatti kereskedést, és ezt az örökséget megerősítve ment újra férjhez az üzletet vezető első segédhez, Auber Gyulához 1895-ben.⁷² 1900-ban öccsét, Hamerli Józsefet is bevette az üzletbe, aki ekkor már elvégezte az ehhez szükséges iskolákat.⁷³ Ő 1900. január 18-án vette nőül Hoffmann Lajos bútorgyáros leányát, Saroltát, és e házassággal stabilabb lett anyagi helyzete.⁷⁴ (Amikor 1934-ben megözvegyült, egy év múlva néhai felesége húgával, a szintén özvegy Ratkovics Károlynéval, született Hoffmann Mariannéval kötött házasságot.⁷⁵) 1903-ban, amikor Hamerli József két fivére a megújult kesztyűgyár élére állt és a családi

vagyoni első megosztása megtörtént, sógora és apósa támogatás is élvezve megvásárolta az 1865-ben megalapított egykori Haberényi-féle Gépgyárat és Vasöntödét.⁷⁶ 14 évig volt az övé, de érdekeltségét a gyárat 1917 óta vezető részvénytársaságban is megtartotta. (Az 1918. január elsejétől működő részvénytársaság legfőbb befektetői: Hamerli József 1250 részvénnel, Báder Vilmos 500 darab részvénnel, a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár 100 darab részvénnel, a Pécsi Takarékpénztár 100 darab részvénnel.⁷⁷) A vaskereskedést ekkor vette át nővérétől (aki időközben újra megözvegyült 1907-ben) és a gépgyártásnál szerzett tapasztalatait, kapcsolatait itt is hasznosíthatta. Ez a Hamerli-vállalkozás is sikeresen működött a két világháború közti korszakban; műszaki, építészeti, mezőgazdasági stb. árucikkeket forgalmaztak.⁷⁸ Hamerli József – tevékenységét kiszélesítve – építőanyag-raktárt létesített egy, a vasútállomás melletti telephellyel. 1922-ben Horthy Miklós kormányzó, munkájának elismeréséül kereskedelmi tanácsossá nevezte ki.⁷⁹ (Hamerli Imre, aki az egykori Pannonia Szállodát alapította, szintén kereskedelmi tanácsos volt.)⁸⁰

A Hamerli-örökösök újabb jelentős vállalkozására nem éppen szerencsés időkben, az I. világháború kitörésének környékén került sor, és ez a körülmény mintha megpecsételte volna az egyébként grandiózus vállalkozás sorsát, amit a mai napig sajnálatos kudarcként értékelnek az utódok.⁸¹ E vállalkozás tárgya a Pannonia Szálloda felépítése volt. Imre és Károly, akik eddig együtt vezették a kesztyűgyárat, közös megegyezéssel megosztották a vagyont. Ez többéves jogi folyamat volt, ami 1913-ban vette kezdetét az első megegyezéssel,⁸² amelyet az édesanyjuk, Szalay Flóra 1911-ben történt elhalálása utáni vagyoni helyzet váltott ki. Röviddel előtte Hamerli Károly is megnősült, a bécsi születésű Willmann Máriát vette feleségül. A vagyonmegosztás véglegesítése 1918 elején zárult le, ez a megállapodás szentesítette az eddig együtt dolgozó két fiú, Imre és Károly vállalkozásainak elkülönítését. Hamerli Imre saját vagyonrészével ugyanis egy új területen szeretne volna növelni a család presztízsét. A már említett Panno-

⁶⁵ Sey K. – Sey G.: i. m. 94.; Pécsi Napló 1903. február 25.

⁶⁶ Déri J.: i. m. 43.

⁶⁷ Uo. 58. A munkásállomány megszűlése a következő volt ekkor: 17 szabász, 3 munkafelügyelő, 1 varrodai főnöknő, 49 varrónő, 6 inas, 11 bőrki-készítő, 8 festőmunkás, 1 könyvelő, összesen 96 fő.

⁶⁸ MNL BaML XIII. 13. B. b. 3.

⁶⁹ Déri J.: i. m. 48.

⁷⁰ Sey Gábor szóbeli említése alapján.

⁷¹ MNL BaML XIII. 13. A. a. 3.

⁷² Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 59.

⁷³ Uo.

⁷⁴ MNL BaML IV. 1419. Pécs. I. Házassági anyakönyv 1900. 11–12. 6. szám alatt bejegyezve. Hoffmann Sarolta ekkor 17, míg férje 22 esztendő volt.

⁷⁵ MNL BaML IV. 1419. Pécs Házassági anyakönyv 1935. 107. 319. szám alatt bejegyezve.

⁷⁶ Kopasz Gábor egyébként értékes és rendkívül adatgazdag gyártörténeti munkájában – A pécsi Sopiana Gépgyár. 1865–1965. (Szerk. Kopasz Gábor.) Pécs, 1965. – tévesen szerepel a 24–25. oldalon, hogy Hamerli József Auber Gyula vaskereskedő leányát vette volna feleségül. Ez azért sem lehetséges, mivel Auber felesége Hamerli Izabella volt, Hamerli József testvére, és így az e házasságból született leánygyermek az ő első unokatestvére, akit nem vehetett volna feleségül. Nem beszélve arról, hogy 1900-ban Auber 38 éves volt, és öt évvel előtte kötött házasságot, tehát ha lett volna leánygyermek, az legfeljebb öt esztendő volt ekkor. Auber tehát nem apósa, hanem sógora volt. Ugyanakkor tényszerű, hogy 1904-ben még Auber Gyula néven szerepel a telekkönyvi bejegyzésben az egykori Haberényi-féle vasgyár. Azaz a népes család támogatta egymás vállalkozásait, ráadásul ez a vállalkozás nagyon közel állt a vasüzlet érdekeihez, sőt erősítette a vaskereskedést, amelynek üzlete a város fő utcájában állt (ma a Drogerie Markt üzlete található itt). Valószínű ez az adat volt az alapja annak a téves feljegyzésnek, hogy Auber leányát vette feleségül Hamerli József.

⁷⁷ Kopasz G.: i. m. 37.

⁷⁸ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 59–60.

⁷⁹ Uo. 60.

⁸⁰ Sey Gábor kiegészítése alapján.

⁸¹ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez i. m. 9–10.

⁸² Déri J.: i. m. 44.

nia Szálló felépítésében látott lehetőséget, tekintettel arra, hogy Pécs idegenforgalma folyamatosan fejlődött. A népes család éppen ezért 1913-ban végleg kiköltözött a Király utcai Hamerli-házból, amelynek lebontása után 1914-ben kezdődött el a szálloda felépítése Pilch Andor tervei alapján és a budapesti Jaulus Gyula építési vállalkozó kivitelezésében.

Az építkezés menete azonban a világháborús események miatt lelassult, és más egyéb történések is hátráltatták némiképp az építőket: mindjárt a bontási és az alapozási munkálatok során őt, a hódoltság idejéből származó török csontvázra bukkantak. Közben az építési terület is csökkent, mert a telekből utcaszabályozás címén 12 négyszögölnyi területet különített el a városvezetés.⁸³ A 80 szobával, éttermekkel, szalonokkal, díszteremmel, kávéházzal és bajor sörpincével rendelkező impozáns épület végül 1915-re készült el.⁸⁴ Az 1916-ban kiadott hivatalos használatbavételi engedélyt⁸⁵ követően, mint már említettük, 1918-ban került sor a Hamerli testvérek vagyonának végleges megosztására. Ennek eredményeképpen a kesztyűgyár Hamerli Károly nevére maradt, az új szálloda pedig Hamerli Imre tulajdonába került hivatalosan is. Túl sok hasznát azonban nem hozott neki ez az új vállalkozás, mert a növekvő gazdasági válság terhei miatt rákényszerült, hogy a szállodát a Dunántúli Bank Rt.-nek adja bérbe. Később – részvények fejében – a bank tulajdonába került a vállalkozás egyelőre, át nem gondolt szerződés kötése miatt. A családi hagyomány szerint ez a fiasco vezetett Hamerli Imre korai, 1927-ben bekövetkezett halálához. Legidősebb fia, az ifjabb Imre (1897–1966) megpróbálta elérni a szerződés érvénytelenítését, de ő is kudarcot vallott.⁸⁶ A családnak ez az ága éppen ezen okok miatt nehezebb helyzetbe került, kényszerűen szerényebb polgári életformát vállalva.⁸⁷

A kesztyűgyár esetében azonban a gazdasági válság időszaka ellenére sem beszélhetünk kudarcról, főleg azt követően nem, amikor a vagyonmegosztás egyik következményeként Hamerli Károly feleségét, Willmann Máriát jegyezték be cégvezetőnek.⁸⁸ (Ezt a pozitívnak értékelhető folyamatot egy hosszan elhúzódó családi válság előzte meg, a házaspár külön is vált egymástól. Willmann Mária „visszatérését” attól tette függővé, hogy nagyobb beleszólást kapjon a családi

vállalkozás ügyeibe. Ez megtörtént, így a családi béke is helyreállt, és a gyár vezetésében fontos változások történtek.⁸⁹) Willmann Mária erélyesen és határozottan irányította a gyárat. Mindkét fiát ebben a szellemben nevelte és felkészítette őket a cég vezetésére. Hamerli István jogászként végzett, míg a kisebbik fiú, Károly Európa-szerte elismert bőrvégyszé vált, aki a kesztyűgyár szakmai vezetője lett.⁹⁰ Mindkét fiú a többi, más területen működő Hamerli utóddal együtt az úgynevezett harmadik generációhoz tartozott, a két világháború közti korszakban tevékenykedtek nagyapjuk s apáik örökségét továbbfejlesztve.⁹¹ A trianoni döntést követően korábbi piacaik jobbra elvesztek, hiszen azok elsősorban az elcsatolt országrészek városai voltak, pedig még az utolsó háborús évben, 1918-ban is fenntartották ezeket az üzleti-kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek Nagyszőlős, Nagykároly, Vukovár, Marosvásárhely, Szatmár, Lemberg, Déva, Nagyszalonta, Bártfa, Lipica és Nagybecskerek városokat jelentették ekkor.⁹²

Mégis figyelemreméltó a „Hamerli J.” cég európai terjeszkedése, ugyanis az 1920-as évek második felében (túlélve a trianoni sokkot és a gazdasági válság kedvezőtlen hatásait) Prágában, Bécsben, Párizsban és Esslingenben voltak üzleti kapcsolatai, sőt a holland piacra is betörték.⁹³ A pécsi Város-történeti Múzeum gyűjteményében található egy olyan üzleti levél (pontosabban másolata), amely New York-i kapcsolatokra utal.⁹⁴ A nagyon erős európai konkurencia ellenére az 1930-as években külön kirendeltségük volt Londonban, Amszterdamban és Zürichben,⁹⁵ ugyanakkor a hazai kereskedelemre is ügyeltek, ezért Budapesten több üzletük, termékészletük, illetve érdekeltségük volt, továbbá számos vidéki városban (Kaposvár,⁹⁶ Győr, Debrecen, Miskolc stb.) árultak Hamerli-kesztyűket. Termékeik ebben az időszakban voltak a legismertebbek és legkeresettebbek.

A szocialista korszak világhírű Hunor Kesztyűgyára folytatta ezeket a hagyományokat, bár a család szerepét és jelentőségét igyekeztek háttérbe szorítani. A jeles polgárcsalád gazdasági és társadalmi szerepe ebben az időszakban feledésbe merült, méltatlanul elhanyagolva azt az anyagi és szellemi örökséget, amit városukra hagytak.

⁸³ Sey G.: A Hamerly-ház története i. m. 77.

⁸⁴ MNL BaML XIII. 13. D. d. 3.

⁸⁵ Sey G.: A Hamerly-ház története i. m. 78.

⁸⁶ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 62.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 63.; Déry J.: i. m. 46.

⁸⁹ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

⁹⁰ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 63.

⁹¹ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez i. m. 10.

⁹² MNL BaML XIII. 13. C. a. 5.

⁹³ Déry J.: i. m. 51.

⁹⁴ Sey Gábor kiegészítése alapján.

⁹⁵ MNL BaML XIII. 13. B. d. 14. 22.

⁹⁶ A kaposvári üzletről fontos tudni, hogy Hamerli János unokatestvére tulajdonában állt, s mivel monogramjuk megegyezett, ő is jogosan használhatta a „Hamerli J.” cégbejegyzésű nevet. Ennek előzménye, hogy Hamerli János hosszas pereskedést követően megvásárolta a kaposvári üzletet és unokatestvérének a kesztyűgyárban ajánlott fel állást. Sey Gábor kiegészítése alapján.

KÖNYVISMERTETÉS

Beke Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Magtár Művészeti Alapítvány, Budapest 2011. 511 p., 2. bővített kiadás. ISBN 978-963-89028-0-1 (1. kiadás: Esztergomi Prímási Levéltár, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Esztergom, 1995. 422 p. ISBN 963 85250 10)

Az igen reprezentatív küllemű kötet – amely immár második kiadását is megérte –, címének megfelelően a magyarországi címeradományozás tekintetében talán legfontosabb tisztségviselők, a főkanclárrok, azaz a mindenkori esztergomi érsekek levéltárának 1275 és 2003 között keletkezett nemesi és címeres anyagát kívánja közzétenni. Ez mindenképpen hiánypótló vállalkozás, hiszen a Magyar Nemzeti Múzeumot (még a II. világháború előtt), a Magyar Országos Levéltárat és a Zala Megyei Levéltárat leszámítva mindeddig nemigen jelent meg egy adott közgyűjtemény címeres anyagát bemutató kötet Magyarországon.

A mű Erdő Péter esztergom-budapesti érsek, bíboros ajánlásával, valamint neves történészünk és heraldikusunk, a 2010-ben elhunyt Vajay Szabolcs előszavával kezdődik. Az előszó utolsó oldalán lapalji jegyzetben megtaláljuk a fontosabb, címeres anyagot közlő magyar szakirodalom jegyzékét is.¹ A szakirodalmi hivatkozásokat sajnos nem frissítették a 2011. évi második kiadásban, így nem történik említés többek között Nyulásziné Straub Éva *Öt évszázad címereslevelei* című munkájának 1999-ben megjelent második, javított és bővített kiadásáról sem.

A kötet két részre oszlik: a bevezetőre (19–39. o.) és a tulajdonképpeni adattárra (43–496. o.), mely utóbbi magában foglalja a terjedelmes illusztrációs anyagot is (113–399. o.). A bevezető egy források adatainak közlésére vállalkozó munkának megfelelően a levéltári források helyének meghatározásával kezdődik. A kötet elsődleges forrásanyagát s a képanyag gerincét is a Prímási Levéltárban őrzött protocollumok, azaz kancelláriai jegyzőkönyvek adják. Ezekbe az ügyintézés részeként bevezették az érsek vezette kancellária által kibocsátott adományleveleket, s így egy jóval későbbi

nemességvizsgálati per vagy egyéb ügy kapcsán is hiteles bizonyítékaul szolgálhattak egy család nemességének vagy címerének. Különösen értékesé teszi a forrást, hogy a 17. századi egyszerű kézbesítési és másolati bejegyzéseket követően, a 18. századtól kezdve – akár a Királyi Könyvekbe – a jegyzőkönyvekbe a szövegen kívül a címer színes másolatát is belefestették, ami pótolhatatlan lehet egy máskülönbben nem ismert adománylevél esetén. A felhasznált kötetek felsorolását és jelzetét megtaláljuk a 36. oldalon olvasható konkordanciajegyzékben. A másik, a források helyét taglaló fejezetben említett forráscsoport a kancelláriára beküldött nemesség- és címerkérő folyamodványoké, ezek levéltári jelzetét azonban hiába keressük a kötetben. Végül egy harmadik, az előbbiektől eltérő irattípust, a halotti címereket emeli ki a szerző, szintén az őrzési hely megjelölése nélkül.

Egy ilyen munka esetében – már csak kutatási szempontból is – szerencsés volna, ha egyértelműen meg lenne határozva a feldolgozott forráskör és annak levéltári őrzési helye, akár egy egyszerű forrásjegyzék formájában, de ez sajnos elmaradt. A kötetet figyelmesen végiglapozva az is feltűnik, hogy mintegy 20 db eredeti címeres- és/vagy nemeslevél adatai és képei is szerepelnek benne – köztük Liszthy János későbbi primás oklevele 1573-ból –, de valamilyen oknál fogva ezeket a forrásokat meghatározni hivatott fejezetben meg sem említi, holott Magyarországon az eredeti armálisok tekinthetők a heraldika legautentikusabb forrásainak. Ezt a hiányosságot pótolni igyekezvén, a Prímási Levéltár honlapján² található jegyzékek és leírások segítségével kigyűjtöttem a kötetből, hogy a Prímási Levéltár mely levéltári egységeiben találhatók eredeti címeres- és/vagy nemeslevelek:

PL Archivum Ecclesiasticum Novum, Ipolyi gyűjtemény, X. függelék (Címeres levelek) – 12 db

PL Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis T. (Magyarország különböző családjainak jogai) – 6 db

PL Pauler-hagyaték – 2 db

További egy-egy darabot találhatunk még az obskúrus PL No. 4. jelzetben (Horváth alias Literátus György, 1622) illetve a Főkapitányi Levéltár, Lad. 49. Sine fasciculo et numero jelzetben is (Keresztély Ágost érsek hercegprimási oklevele, 1714).

A következő fejezet „A nemesség” címet viseli, s ennek megfelelően a magyarországi nemesség mibenlétéről, különböző címeiről, az indigenátusról és egyebekről szóló rövid összefoglalót

¹ Ezt kiegészítendő, megemlítem a következőket: *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar címeres emlékek I–III.* (Szerk. Fejérpataky László) [I–II.], Áldásy Antal [III.]. Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1901–1926.; *Armálisok – Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898.* (Szerk. Molnár András.) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.; *Szállkai Tamás: Armales Transylvanorum.* Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból. (Scriptores rerum Hungaricarum 3) Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.

² www.primarch.hu (letöltés ideje: 2013. április 10.)

tartalmazza (23–26. o.). Ezt követi „Az oklevelek belső szerkezete”, amely a címereslevél formularitását kihasználva, szintén röviden végigvezet bennünket ezen irattípus szövegének egyes részein (27–29. o.). Itt – nyilván a Prímási Levéltárban őrzött iratanyag egyoldalúsága miatt – a leírás azt a benyomást kelti, mintha a címeresleveleket mindig a kettőspeccsével erősítették volna meg, holott ez csupán a főkancellár által kiadottakra érvényes, a kancellár által kiadott többségen azonban a királyi titkospecsét, vagy később a nagyobb titkospecsét függött. A fejezet végén a szerző elősorolja a címereket tervező heroldok neveit, ami rendkívül fontos adalék a magyarországi címeradományozás történetére vonatkozóan, mivel mindedig – például Kóta Pétert leszámítva – nem sokan foglalkoztak e tisztség magyarországi viselőivel.

A Bevezető leghosszabb és – másutt jobbra mellőzött, ám a szerző által a lapalji jegyzetben felsorolt publikációi alapján sokat kutatott témaként – talán legértékesebb része a halotti címereket taglaló fejezet. Ebből a Prímási Levéltárban őrzött iratok alapján megtudhatjuk, hogy mikor és hogyan használták ezt a különleges címeres irattípust, méghozzá Barkóczy Ferenc (1761–1765), Batthyány József (1776–1799), Habsburg-Lotharingiai Károly Ambros (1808–1809) és Simor János (1867–1891) érsekek díszravatalának és temetési szertartásainak leírásán keresztül. Különlegesebb eseteket is ismertet a szerző, például amikor házassági címer látható a halotti címeren, vagy amikor a család kihaltakor fejfelé fordítva festették meg a címet. Megtudhatjuk, hogy mikortól voltak ezek használatosak, s milyen adatokat, rangokat, címeket foglaltak a rajtuk általában látható feliratba. A halotti címerekről szóló fejezet végén kapott helyet az adattár egyes tételeiben feltüntetett adatok rövid felsorolása, amely mellett nem lett volna haszontalan kissé részletesebben is kitérni az adatközlés szempontjaira és alapelveire. A Bevezetést az átjelzett protocollumokat tartalmazó konkordanciajegyzék és az adattárhoz tartozó rövidítésjegyzék zárja.

Ezután következik a kötet lényegi része, a Prímási Levéltárban található, nemesség- és címeradományozásokra vonatkozó iratok időrendbe szedett adattára, amely összesen 602 tételből áll. Ez két részre oszlik: az elsőben azok az iratok szerepelnek, amelyeken nem volt címerfestmény (43–109. o.), a másodikban pedig az eredetiben fennmaradt adománylevelek és a címerképpel rendelkező iratok, vagy önálló címerképek – így a halotti címerek is – (403–496. o.) és a hozzájuk tartozó illusztrációk. Kissé nehezen érthetőnek találom az egyes fejezetek címeit: az adományokra vonatkozó adatok közül a képpel rendelkezők az „Adatok, források és irodalom” című, míg a kép nélküliek a „Nemesi kedvezményezettek a XVI–XVIII. század között” című fejezetben találhatók, noha azonos jellegű a tartalmuk. Az előbbi csoporthoz tartozó illusztrációkat viszont a „Nemesi oklevelek és címerek XIII–XXI. század között” című fejezet tartalmazza, így a tartalomjegyzéket nézve tulajdonképpen megállapíthatatlan, hogy mi található a könyv egyes részeiben. Nem biztos, hogy jó megoldás volt különválasztani a két csoportot, talán szerencsésebb lett volna a címer- és nemességadományozásokra vonatkozó adatokat a festmény meglététől függetlenül egyetlen, időrendbe szedett jegyzék formájában közölni, a megfelelő bejegyzések mellett feltüntetve az illusztráció számát.

A nemesítésekre és címeradományokra vonatkozó iratok jegyzékeinek egy-egy tétele az adományos teljes nevével kezdődik, az előneveket a név után téve. Igen hasznos ötlet, hogy a név után az iratban olvasható névalak is fel van tüntetve, mert ezáltal elkerülhetők

(lehetnének) az esetleg tévesen modernizált írásmód okozta félreértések. Azonban értelmét veszti a dolog, mivel a normalizálás szinte mindenhol kimerül a keresztnévek magyarra ültetésében, a vezetéknevek pedig úgy maradtak, ahogy voltak, például a Galzechy nevet nem korszerűsítették Gálszécsyre, s a német neveknél is megtartották a több száz évvel ezelőtti helyesírást.

A neveket egy olyan adat követi, amely általában tartalmazza az adomány mibenlétét és az irat jellegét, olykor utalást a fennmaradási formára, de sajnos igen sok következtetlenséget tartalmaz, így nehezen értelmezhető. Az igen hasonló „címeres levél”, „nemesi címeres levél”, „nemesi levél”, „eredeti nemesi levél” (ez egy protocollumbeli másolatnál! – 54. o.), „nemesi címeres levele”, „nemesi oklevél”, „nemesi címer” meghatározások egyaránt előfordulnak protocollumbeli bejegyzéseknél és eredeti okleveleknél is. Érdemes lett volna külön feltüntetni az irattípust és a fennmaradási formát, mert a szöveg hitelessége szempontjából például nem mindegy, hogy az eredeti címereslevelet vizsgáljuk, vagy csak egy másolatot, vagy hogy az adott jelzeten csak egy kézbesítési bejegyzést találunk, vagy egy teljes szövegmásolatot. Hasznos lett volna megadni, hogy a nem eredetiben fennmaradt iratok esetében teljes szövegű vagy kivonatos, hitelesített vagy egyszerű, esetleg formahű másolatról van-e szó. Egy teljes szövegű protocollumbeli másolat és egy eredeti címereslevél irattípusa tehát egyformán „címereslevél” vagy „címeres nemeslevél” lenne, fennmaradási formája azonban az előbbi esetben pl. „(jegyzőkönyvi) másolat”, az utóbbiban viszont „eredeti”. A meghatározások olykor némileg homályos voltát mutatja például a „báróság kiterjesztése” (417. o.), a többször előforduló „nemesi címeres levél kézbesítve” (ez valószínűleg az expedálás tényét rögzítő jegyzőkönyvi bejegyzés) vagy a „nemesi címermásolat” (54. o.) kifejezés is. Nem teljesen következetesen, de többször is előfordul, hogy a valójában teljesen szinonim „diploma” és „oklevél” vagy „levél” kifejezések közül az előbbi helytelenül a könyv alakú, az utóbbiak pedig a hagyományos lap alakú okleveleket jelölő terminusként szolgálnak. A könyv alakú oklevelekre más rendhagyó meghatározásokat is találhatunk: „nemesi címeres könyv” (405. o.) vagy „privilegiális könyv” (26. o.). Talán a leginkább sajnálatos dolog az, hogy csak a jelzetek és a képek beható vizsgálatával különíthetők el az eredeti címereslevelek a protocollumbeli bejegyzésektől, az pedig egyáltalán nem derül ki, hogy mely képek valók jegyzőkönyvekből és melyek folyamodványokról.

Sajnos az iratok tartalmának meghatározásakor előfordulnak súlyosabb tévedések is, például gerendi Sós István adománya esetében (404. o., ill. 116. o.). Az irat leírásának első négy sora szerint ez egy 1673-ban Báthori István erdélyi fejedelem által kiadott nemesi címeres levél, pedig az oklevelet Báthori csak átírta, azt valójában János Zsigmond választott magyar király adta ki 1570-ben, amint az az oklevélben található átiratok felsorolásában szerepel is. Nagyobb pontatlanság, hogy – amint az a reprodukcióról leolvasható – János Zsigmond csupán nemességet és házmentességet adományozott, címmerről szó sincs az oklevélben. Úgy tűnik, a leírás szerzője sem találta a címerre vonatkozó utalást a szövegben, amiről a fizikai adatok leírásában bent fejtett „Cimer van-e?” megjegyzés is tanúskodik.

A következő, igen fontos adatcsoport az adománytételnek vagy az irat keletkezésének dátumát és helyét, valamint a kiadó uralkodó és az aktuális főkancellár, azaz esztergomi érsek nevét tartalmazza. Ezután az adományos családnak az adott iratban szereplő tagjai következnek, méghozzá igen jó megoldással családfán ábrázolva,

amivel a kötet készítői ügyesen elkerülték a családi kapcsolatok bonyolult megnevezéseinek útvesztőjét. Az eredeti iratok esetében itt az oklevél külső jegyeinek, így anyagának, pontos méreteinek, a pecsétzsinór színeinek, a pecsét méreteinek, esetleg tokjának leírása áll, utalással az oklevél élén megfestett címerre. A képpel rendelkező iratok adattárának első néhány tételében még megtalálható az adományosra és a család további sorsára vonatkozó nagyon rövid összefoglaló, de a továbbiakban ez teljesen eltűnik.

Az adattár tételeinek utolsó előtti adata az irat levéltári jelzetét adja meg, olykor többet is, például abban az esetben, ha egy címereslevél megvan eredetiben, de egyúttal valamelyik protocollumban is szerepel. A jelzetek megadásánál azonban számos pontatlanság és következetlenség fedezhető fel, például ugyanazon levéltári egységre találunk hivatkozást „PL AS Cl. T.” és „PL AR Cl. T.” jelzettel egyaránt, holott a helyes jelzet a „PL AS AR Cl. T.” (Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis T.). Némelyik jelzet hiányos, így az Ipolyi-hagyatékra való hivatkozásokból rendre kimarad, hogy az a Prímási Levéltáron belül az Archivum Ecclesiasticum Novum (AEN) része, s a protocollumok jelzeteiben sem szerepel, hogy azok az Archivum Saeculareba (AS) tartoznak. Kérdésként merül fel, hogy miért nincs jelölve az adattárban, hogy némelyik, a fent említett Classis T.-ben található irat hiányzik, legalábbis a levéltár honlapján található jegyzék szerint (pl. 51., 54., 55. o.)? Vagy hogy a valaha az Ipolyi-hagyatékban volt, de jelenleg a „lappang” megjelöléssel ellátott iratok adatai honnan származnak, ha más jelzet nincs megadva hozzájuk (pl. 55. o.)? Vagy hogyan értelmezhető az olyan jelzet, mint a már említett „PL No. 4.” vagy a „PL Cimerek sine numero”? A kötet készítése (vagy a második kiadás előkészítése) során akár egyes levéltári egységek jelzetstruktúrájának tisztázását vagy egyáltalán, létrehozását is lehetett volna végezni. Végeredményben az állapítható meg, hogy a kötetben található levéltári jelzetek hivatkozásra csak külön ellenőrzéssel és utánjárással használhatók.

Az adattár mindkét részének tételeit az adott iratra vonatkozó szakirodalmi hivatkozások zárják, amelyek sok hasznos adatot tartalmaznak. Néhány alapvető heraldikai és családtörténeti szakirodalmat állandó jelleggel használnak, ezekre a Bevezető végén található rövidítésjegyzékben megtalálható jelzésekkel hivatkoznak, az egyszer-egyszer előforduló munkákra teljes bibliográfiai hivatkozással utalnak. A külön sorozatban (459–496. o.) közölt halotti címerek leírása annyiban tartalmasabb a fent leírtaknál, hogy ez tartalmazza az iratokon olvasható feliratok teljes szövegű átírását, s ha azok idegen nyelven vannak, fordítását is.

A kötet közepét elfoglaló, kimagasló minőségben készült, egész oldalas színes képanyag reprezentatív mintát ad a magyarországi címerhasználat bő négy évszázadából, s amely eredetiben fennmaradt iratoknak nem volt címerfestménye, ott az egész iratot digitalizálták, s tették közzé. Minden kép alatt fel van tüntetve, hogy kié a címer, s az adományozásnak vagy az irat keletkezésének dátuma. A protocollumokból, folyamodványokról és címereslevelekről származó címerképeket körülülvá, csak magára az ábrára koncentrálnak, közli a kötet, a halotti címerek esetében pedig az egész iratot láthatjuk, annak feliratával együtt.

Az egész művet a címerek tulajdonosainak betűrendes névmutatója zárja, ami nagy segítség az olvasó számára.

A kötet külsőre igen látványos, teljes terjedelmében fényes műnyomó papírra készült. Beolvasva, az összképet sajnálatosan

rombolja a benne maradt nagy mennyiségű elírás, gépelési hiba és tévesztés, melyek legelső példányával már a külső borítón, a címben találkozhatunk, ahol rövid „i” szerepel a „Prímási” szó elején.

A két, egymást tizenhat év különbséggel követő kiadás között egyébként nem sok különbség mutatkozik: a lényegi eltérést az adattárnak az időközben felfedezett adatokkal való bővítése jelenti. Míg az első kiadásban 584 tételt tartalmazott a jegyzék, a másodikban ez a szám a már említett 602-re rúg. A színes illusztrációk száma (és minősége) is megnövekedett: 247-ről 285-re, ezen belül a halotti címereké 96-ról 101-re. Szerkezetileg mindössze annyi változás történt, hogy az első alkalommal a halotti címereket tárgyaló fejezet végén helyet kapott konkordanciajegyzék a második kiadásban önálló fejezetként jelenik meg. Sajnálatos módon az új kiadásban nem került sor a kötet tartalmi hiányosságainak vagy gépelési hibáinak kijavítására. A rövidítésjegyzék és – amint az a lapalji jegyzetekből kitűnik – a szakirodalmi hivatkozások száma bővült ugyan, de mindkét kiadásból hiányzik a felhasznált irodalom jegyzéke, amely pedig igen hasznos lenne a témakör kutatói számára.

Azzal együtt, hogy a kötet adattartalma – akár a levéltáros vagy történész szakma, akár a laikus közönség szemszögéből nézzük – olykor ellenőrzésre vagy kiigazításra szorul, az igen látványos képanyag értéke kétségszű. A kiadvány betekintést ad az ország legjelentősebb egyházi gyűjteményének címeres iratanyagába, ezzel nagyban hozzájárulva a hazai család- és címerkutatás szakirodalmának és közzétett forrásanyagának bővítéséhez.

Avar Anton

Örsi Julianna: *Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében.* Túrkeve, Túrkevei Kulturális Egyesület, 2011. 288 p (Alföldi könyvtéka 6.) (ISBN 978-963-88022-3-1)

A szerző etnográfus, de kutatói érdeklődése nem szorítkozik a szoros vett néprajztudományra. Amint tudományos életrajza és publikációi tanúsítják, figyelme a 18. századtól napjainkig terjed a társadalomtörténet, az életmódkutatás, a történeti néprajz, a néprajzi demográfia, a család, házasság, rokonság, helyi közösségek vizsgálata. E sokrétű érdeklődést egy irányba tereli, hogy középpontjában azonos etnikumhoz tartozó népcsoport áll. Ők a 13. században Magyarországra beköltözött kunok, akiknek utódai napjainkban is ott élnek a Nagykunságban. A nagykunsági települések sajátos történelme, autonómiájuk, amely 1876-ig a Jászkun kerület törvényhatóságában öltött testet, meghatározó és máig hat a lakosság mentalitására, öntudatára, befolyásolja életmódját, a világról alkotott véleményét, szemléletét. Örsi Julianna jelen könyvében család- és társadalomtörténeti kutatásai segítségével feltárja a lokalitásban megerősödött sajátos történelmi gyökerek közösségformáló erejét, hatását az egyén, a család, a település kapcsolatrendszerére.

Szerzőnk a bemutatott Varró, Illéssy, Kálmán és Laczka családok leszármazási rendjének dokumentálását – esetenként a középkorig visszamenően – rendkívül széleskörű levéltári kutatásra és a leszármazottaktól történt néprajzi gyűjtésre támaszkodva példaértékű hitelességgel végezte el. A genealógia azonban csak eszköz, a hangsúly az általa behatárolt korszakban élt nagykunsági értelmiség kiválasztott típusának bemutatásán van. A kiválasztottak élete, munkássága a helyi közösségben hatott, formálódott, mégsem tekinthető

csupán néhány sokgenerációs család helytörténetének. Örsi Julianna a 18–19. század protestáns szellemiségű, művelt, közösségekben gondolkodó, ugyanakkor saját gazdaságot fenntartó, gyarapító értelmiség típusát mutatja be. A könyv iránt érdeklődők körét szélesíti, hogy a bemutatott életmód és viselkedési minták a kun tudattól áthatott közegben és autonóm törvényhatóságban bontakoztak ki.

A 288 oldalas könyvben szerzőnk a legnagyobb terjedelmet, 188 oldalt, a Varró család kunmadarasi, karcagi ágának és kapcsolatrendszerének szenteli. A nagykunná lett Varrók első generációja valójában idegenből betelepült jövevény volt. Beilleszkedésük, jötményből törzsökös nagykun tudatú polgárrá válásuk folyamata, a saját hagyományaiból táplálkozó helyi közösség megtartó, megkötő erejét példázza. A Varró család a 18. század első évtizedeiben bukkan fel a Nagykunságban, beilleszkedésük anyagi és szellemi gyarapodásuk eredményességét bizonyítja, hogy az 1745-ben lezajlott jászkun redempcióban – a jászok és kunok szabadságának önerőből történt visszaváltásában – Varró István már irányító, szervező szerepet töltött be. Ettől kezdve ott találjuk a Varrókat szinte minden olyan közösségi eseménynél, döntési pozíciónál, amely a lakóhely gyarapodását fejlődését segíti. Részük van az egyházi élet fejlesztésében, a templomépítés ügyének előmozdításában, a település igazgatásában, az 1848-as szabadságharcban. Varró Sámuel 1848-ban a nagykun nemzetőrök lovasszázadának parancsnoka volt.

A Varrók irányító, példaadó szerepét a helyi közösségekben – írástudó, jogtudó voltak mellett – saját gazdaságuk eredményes vezetése is megalapozta. Örsi Julianna bemutatja a családi gazdaság, gazdaságok felépülését, növekedését, közvetlen lakóköznyezetük esztétikai, tárgyi kultúráját. Mindez nagy jelentőséggel bírt a vezető szerep elfogadtatásában, hiszen jegyzőt, prókátort, főbíró és országgyűlési képviselőt is adott a Varró család a Nagykunságnak. Az anyagi gyarapodás módszeres bemutatásánál talán még jelentősebb a szellemi gyarapodás, a megszerzett műveltség kisugárzó hatása, kapcsolatépítő, közösségszervező ereje. A nagykunsági jegyzőgenerációkban és a többi írástudó mezővárosi értelmiségi családban nagy hangsúlyt helyeztek a gyermekek megfelelő taníttatására. A kötetben bemutatott protestáns családok gyermekei számára a műveltség megszerzésére Debreceni Kollégium jogi, tanári, teológiai fakultásain nyílt lehetőség. A könyv átfogó képet ad a kollégiumi élet öntudatot, erkölcsöt és tudást formáló hatásáról. A kollégisták között egész életükre kiható kapcsolatok szövődtek az ország különböző településeiről érkezett diákokkal, a vidéki Magyarország leendő értelmiségével. Sokrétű tudást kaptak, kitekintést szereztek a magyar irodalom és szellemi élet produktumaira. A 18. században Varró István – midőn a redempció ügyét előmozdítandó Bécsben járt – Mária Terézia királynő keleti nyelveket ismerő udvari könyvtárnokának, Kollár Ádámnak hírt adott a kun nyelv még ismert szavairól: a Kun Miatyánkról és más nyelvemlékekről. Varró János karcagi házában kedves vendég volt Csokonai Vitéz Mihály, akinek látogatásairól több hiteles forrás olvasható a kötetben, de szerzőnk nem hagyja ki a szájhagyományból gyűjtött kapcsolódó legendák, történetek ismertetését sem. Amellett, hogy mindezek érdekes olvasmányok, az irodalomtörténeti kutatás számára is forrásértékű, hasznos ismereteket adnak, amint Varró Sándor irodalomtörténeti és folklórgyűjtő tevékenységének kötetbeli feltárása is. Varró Sándor már gimnazista korában végzett népköltészeti gyűjtést, kutatta a magyar közmondások eredettörténetét, érdekelte a magyar nyelvújítás, melyben különösen nagyra értékelte Csokonai Vitéz Mihály

tevékenységét. Örsi Julianna könyvében több olyan szemelvényt közöl Varró Sándor írásából, amelyek napjaink tudományos könyvtáraiban is alig hozzáférhető ritkaságok. Különösen figyelemre méltó az országgyűlési ifúság történetéről közölt írása.

A kötet utolsó harmadát az Illéssy, a Kálmán és a Laczka család tevékenységének bemutatása tölti meg. Mindhárom családnak nagy szerepe volt a Nagykunság politikai irányításában. Nagykunkapitányok, országgyűlési képviselők, településük tisztségviselői, szellemi vezetői kerültek ki körükből. Közülük legalaposabban a 18. században Zemplén megyéből a Nagykunságba származott Laczka családot ismerheti meg az olvasó. A Nagykun kerületben jelentős hivatali karriert elért Laczkák értelmiségivé válása szintén a Debreceni Kollégiumhoz kapcsolható, melynek belső rendjét éppen Laczka János kollégiumi diákságának példáján keresztül ismerhetjük meg. A tanulóévek után befutott hivatali karrier során szinte minden jelentősebb kunsági tisztséget betöltött a nótáriusságtól egészen a kapitányi és a nádori táblabírói tisztségig. Laczka János eredményes munkásságának a Nagykun kerületen túlnyúló kapcsolatrendszerének áttekintése megismerteti az olvasót a mezővárosi elit karrierépítési módszerével, életmódjával, politikai szemléletével. Figyelemre méltó a keresztKOMASÁG szerepének vizsgálata, melyből elsősorban a lokális kapcsolatokra nyerhet adatokat a kutató. A rokonsági és műrokonsági kapcsolatok bemutatása mellett szerzőnk jelentős teret szentel a Laczka család s kiemelten a Laczka János által a korszak szellemi elitjével kialakított kapcsolatok bemutatásának. Nem véletlenül, hiszen talán az ő szemléletének alakulására volt legnagyobb hatással a francia felvilágosodás. Haladás melletti elkötelezettségére – írja Örsi Julianna – nagy hatással voltak a felvilágosodás eszméit magukénak valló magyar írók, költők: Besenyei György, Kazinczy Ferenc.

A kötet záró tanulmányában a szerző mintegy összefoglalja azokat az ismereteket, amelyeket a vidéki értelmiség szerepéről a család-történetek közvetítenek az olvasó számára. A tudományos feldolgozás jegyzetapparátusa precíz, valamennyi forrása visszakereshető. Jól dokumentált, olvasmányos stílusban megírt tudományos munkát vehet kézbe az olvasó. Mellékletként dokumentumok, családfák, családi fényképek, festmények segítenek elmélyíteni, élményszerűbbé tenni az olvasottakat. Sajnálatos, hogy a szerző nem közöl egy átfogó jegyzéket a felhasznált irodalomról – a jegyzetben mindenkor feltünteteti –, hiszen az útmutatást adna a további kutatáshoz. Az idegen nyelvű érdeklődő figyelmét rövid angol nyelvű összefoglalás irányítja a rendkívül széleskörű kutatásra támaszkodó, példaértékű társadalomtörténeti-társadalomnéprajzi munkára.

Bánkiné Molnár Erzsébet

Források a magyarországi cigányság történetéből, 1758-1999. Szerk., vál., és a bevezetést írta Nagy Pál. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány. Gödöllő, 2011. 484 p. (ISBN 978-963-8319-12-8)

Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy régi adósságot törlesztett a szerző ezzel a kétségkívül eddig egyedülálló kötettel. Több önálló forráskiadvány jelent már meg e témakörben és számos forrásközlés is napvilágot látott, de olyan, amely országos szinten közöl dokumentumokat a tárgykörben, eddig még nem jelent meg. Teljesen egyértelmű, hogy a romológiai kutatások nem nélkülözhetik a minél

több eredeti forrást feltáró kiadványokat, azok típusaitól függetlenül. Jelen kötet a szerző több éves levéltári kutatásait reprezentálja – tegyük hozzá – a teljesség igénye nélkül. A reprezentatív forrásválogatás célja (a szerző szerint is) elsősorban az, hogy erre a gazdag, s néhol egyedi forrásanyagra felhívja a kutatók, a történészek figyelmét. Ezt a célt a kötet el is éri, főként, hogy a válogatás országos szintű dokumentumokra alapoz, ám a recenzensnek mégis van valami hiányérzete. Ennek oka, hogy a forráskötet elsősorban a szerző saját kutatási eredményeit rögzíti, ami így is óriási, évekig tartó rendszerező és gyűjtőmunkát jelent. Teljesebb, s talán összetettebb képet kaphattunk volna, ha ezt a feltáró munkát egy kutatócsoport végezte volna, előre kidolgozott koncepció alapján. A kiadvány ettől függetlenül értékes és támogathatja az érintett korszakkal, s a cigánysággal foglalkozó szakembereket, de – szintén a szerzőt idézve – egy majdani adattár céljainak jobban megfelelne a válogatás. Bár a közölt források a forrásközlés írott és íratlan szabályainak többnyire megfelelnek, mégis számos helyen érzékelhetünk olyan hiányosságokat, amelyeket egy klasszikus értelemben vett forráskiadványban nem illene észlelni. A szerző igen helyesen a *Bevezetés* cím alatti szerkezeti egységben számos elméleti és módszertani aspektust vetett fel, ám ezek zöme a cigány történetírás kétségkívül meglévő és néhol ellentmondásos történeti és jelenbeli távlatait taglalja. Szellemi és ideológiai síkon ez a fejtegetés kétségkívül megállja a helyét, de ennek a kötetnek elsősorban a forrásokkal kapcsolatos elemzéseket és összegzéseket kellett volna inkább tartalmaznia. Fontos ez a kritikus és nagyon alapos történeti ideológiai megközelítés, amit Nagy Pál közvetít, de egy rövid, a cigányság magyarországi történetét összegző írás is hasznos lett volna. Érdemes lett volna továbbá a forrásfeltárás és a későbbi forrásválogatás, szelektálás módszertanáról, a kutatómunka összetettségéről is megemlékezni, mint ahogy a forráskötet összeállításának módszertani alapvetéseit közlő szintézist is fontos lett volna publikálni. Itt ugyanis egy nagyon összetett, forrásokon alapuló kötetről beszélünk, amely a 18. század közepétől a 20. század végéig tartalmaz értékes kordokumentumokat. Sok, a köztörténetben is jelentős korszakkal találkozunk tehát, amit itt ebben a válogatásban azonban nem érzékelhetünk, ugyanis a források korszakok szerinti tagolása hiányzik, s ez már a kiadvány szerkezeti összetételét, részekre bontottságát is érinti. Ha csak a köztörténeti korszakokat követi a szerző legalább öt, vagy hat korszakot tudott volna elkülöníteni, nem beszélve a források és a cigánysors sajátosságaiából fakadó kisebb korszakokról. Egy 18. század derekán keletkezett összeírásnak egészen más az üzenete, mint például egy száz év múlva létrejött hasonló dokumentumnak. Ez azonban már egy másik problémát vet fel: a forrástípusok és forráselemzések hiányát. Maga a szerző ugyan megemlíti azokat a forrástípusokat, amelyek a kötetet alkotják, de a pusztá felsorolás mellett mindegyik kiemelt típusnál a legfontosabb tartalmi jegyeket, forrásértéket, keletkezésének társadalmi-politikai hátterét, és a legfontosabb, az utókor számára közvetített értékeit elemezni kellett volna. (Egy leendő adattár számára ez szinte megkerülhetetlen szakmai feladat lenne.) E források óhatatlanul a cigányéletmód és az aktuális politikai-társadalmi miliő leképeződését adják. Értékes lehetett volna egy olyan elemzés is, amely a források keletkezése mellett földrajzi hovatartozásukat taglalja. (Hol keletkeztek, mely régióban, mely megyében, egészen talán a szűkebb mikrokörnyezetig.) Továbbá, bizonyos források gyakorisága, vagy éppen hiánya mennyire precedens értékű az adott korszakban, mi indokolja a dokumentumok

mennyiségének ingadozását? S végül a kétségkívül meglévő fehér foltok: bizonyos régiók és megyék miért maradtak ki? Van-e ennek valamilyen társadalmi, vagy akár kutatói-módszertani magyarázata? Vagy, ha nem az volt a cél, hogy lefedje a korabeli magyar cigányság vonulási és élőhelyeinek helyszíneit, mit reprezentált a forrásválogatás? Ezt érdemes lett volna bővebben kifejteni. Egy térképen például mindezt akár százalékos arányban is lehetett volna érzékeltetni. Az is egyértelmű, hogy a források zöme nem a történelmi Magyarország területén keletkezett, s ha mégis akadnak ilyen jellegű források, azok zömében más megyékhez eljuttatott körözési iratok, vagy éppen tükröződő iratok. A kötetben az eligazodást, igen helyesen idegen szavak jegyzéke (glosszárium), pénznm- és tartalomjegyzék, s egy rövidítésjegyzék segíti. A források közlésénél talán éppen ezért nem láthatunk lábjegyzeteket, viszont az egyes dokumentumok keletkezésére és a helyi adottságokra vonatkozó eligazító ismereteket ott lett volna ildomos megtenni. A szerző, bár érinti, de nem fejt ki teljesen a cigánysággal kapcsolatos források keletkezésének adott körülményeit, s adós marad az egyes (fel nem vázolt) korszakok aktuálpolitikai, gazdasági és társadalmi hátterének ismertetésével is. Ennek ellenére e források valóban közelebb hozzák az adott korszakok cigánysorsait, még ha azok a hatalom oldaláról keletkeztek is, de csupán bepillantást adhatnak a témával foglalkozók számára. A forráskötet (itt említett kisebb hiányosságai ellenére is) kiindulási alap lehet, segítheti a kutatást, a tájékozódást. Akkor lesz teljesebb a cigányforrás-közlési irodalom, ha az ezt követő, s a kifogásolt tartalmi részekkel kiegészített újabb forráskötetek napvilágot láthatnak. Mindezek az észrevételek nem csökkentik a kötet vitathatatlan értékét és a szerző szívós munkájának elismerését. Remélhetőleg e feltáró munka folytatódik, akár forráskötet, akár adattár formájában, s ezek az észrevételek talán teljesebbé tehetik e mai napig egyedülálló vállalkozást.

Márfi Attila

Konferencia a középkori címereslevelekről Opavában

Wappenbriefe und Standeserhöhungsurkunden als Ausdruck europäischen Kulturtransfers? Beiträge zur diplomatischen Norm und sozialen Praxis im späten Mittelalter

Grants of Arms and Patents of Nobility as Expressions of a European Cultural Transfer?
Studies on Diplomatic Norms and Social Practice in the Late Middle Ages

Az Osztrák Tudományos Akadémia Középkortörténeti Kutatóintézete (Institut für Mittelalterforschung ÖAW) és a Sziléziai Egyetem (Opava) Történettudományi Intézete kétnapos konferenciát rendezett a középkori címereslevelek és nemeslevelek történeti és művészettörténeti aspektusairól Opavában. A konferencia helyszíne az opavai városi múzeum egyik épülete volt, maga a rendezvény pedig egy szigorú fókuszú, két nyelven zajló tudományos műhelybeszélgetés, nem egy nagy nyilvánosságú konferencia. A konferencia résztvevőin kívül a szekciókon leginkább csak a helyi egyetem hallgatói és a házigazda múzeum munkatársai vettek részt, és az előadások után rendre hosszas viták és beszélgetések alakultak ki. Mind-ebben vezető szerepet játszottak a konferencia szervezői: Andreas Zajic (Bécs) és Petr Elbel (Brünn-Bécs).

A célkitűzést a konferencia programjának bevezetője is tartalmazza: a szervezők olyan európai összehasonlító vizsgálatokat kezdeményeztek, amelyek a középkori társadalmi mobilitás, a nemesítések és címeradományok témáját elemzik, mégpedig elsősorban a diplomatika szemszögéből: vagyis, hogy konkrétan milyen tartalmú és formájú oklevelek jelezték a nemesítés lépcsőit. Ha teljesebb európai kitekintést csak néhány előadás tudott is felvillantani, a műhelybeszélgetés a kitűzött célt Közép-Európa vonatkozásában nagyrészt teljesítette. A résztvevők összetételének megfelelően a tematikai hangsúly a Német-Római Birodalom (benne kiemelten a Cseh Királyság és az osztrák hercegi tartományok) és a Magyar Királyság területére esett, a kronológiai súlypont pedig a címereslevelek első virágkorára, Luxemburgi Zsigmond király és császár uralkodásának idejére.

Az előadások tematikája a viszonylag szűk témakörön belül eléggé széles volt. Elhangzottak prezentációk a nemeslevelek történeti szociológiai hátteréről (elsősorban az első két szekcióban), egy teljes szekció foglalkozott a címereslevelek és egyéb illusztrált oklevelek művészettörténeti jelentőségéről, és volt néhány előadás, amely speciális esettanulmányokat prezentált. Több előadás foglalkozott a testületeknek – elsősorban szabad királyi városoknak – juttatott címeradományokkal, az utolsó (VI.) szekció pedig a címeradományok szokásának koraújkori továbbéléséről szólt.

A konferencián összesen három előadás szólt kimondottan magyar vonatkozású témáról: a Stiborici Stiborról írott könyvének köszönhetően a szélesebb magyar szakmai közönség számára is jól ismert pozsonyi Daniela Dvořáková a későközépkori (elsősorban Zsigmond-kori) nemesítések és nemeslevelek elemzését nyújtotta, kiemelve, hogy a címeradományok jellemzően nem jelentettek nemesítést is (kivételt elsősorban Zsigmond néhány kedvelt udvari szolgálójának – így szabójának és borbélyának – nyújtott adománya jelent), hiszen a nemesítés többnyire birtokadománnyal járt

együtt, nem címeradománnyal. A címereslevelek többségét már eleve nemesi családok kapták, akik többnyire nem az arisztokráciához tartoztak, hanem inkább a középnemességhez. A jelenleg Bécsben kutatóként dolgozó Anna Jagošová pedig a magyar városi címeradományokról beszélt, Nagy Lajos 1369-es kassai címeradománytól kezdve egészen a kora újkori példákig.

A konferencián szó esett a legkorábbi, 14. századi címeradományokról – amelyek Bajor Lajos ill. IV. Károly császári udvarához köthetők – és több előadás foglalkozott a cseh ill. birodalmi címereslevelek áttekintésével. Számunkra ennek legfontosabb tanulsága, hogy a fennmaradt, és nagyrészt az Országos Levéltárban őrzött címereslevél-anyag nemzetközi összehasonlításban is igen kiemelkedő együttest alkot. Hiába van ugyanis az *Regesta Imperii* Altmann-féle Zsigmond-kori köteteiben összesen 443 címereslevél regisztrálva, ezekből ma a kutatás eredetiben mindössze húszat ismert (pontosabban, amint Petr Elbel előadásából kiderült, ma 20 eredeti Zsigmond-kori címereslevél ismert, amelyekből öt a *Regesta Imperii* korábbi kiadásában is szerepel). A különféle családi, városi levéltárakban őrzött anyag feltárása persze gyarapíthatja még ezt az anyagot – de a Zsigmond-kori magyar címereslevelek 80 (a csak másolatból vagy publikációból ismert darabokat is számítva 90) fölötti számát egyelőre nem lesz könnyű túlszárnyalni. Ráadásul az Országos Levéltár digitalizálási programjának köszönhetően ez az anyag a kutatás számára is sokkal könnyebben hozzáférhető, mint a cseh vagy birodalmi címereslevelek.

Jelen sorok szerzőjének konferencia-előadása éppen ennek a gazdag anyagnak a művészettörténeti elemzésével foglalkozott, nagyrészt a 2006-ban rendezett Luxemburgi Zsigmond kiállítás és katalógusának előkészítése során gyűjtött tapasztalatok alapján. Az előadásban egyetlen magyarországi résztvevőként bemutattam a fennmaradt emléktárgy eloszlását – amelyből egyértelműen kiemelkedik a konstanzi zsinat és Zsigmond nagy nyugat-európai körútjának időszaka, valamint a művészileg legkiemelkedőbb címerfestő műhelyek tevékenységét. Nem kis öröm volt látni, hogy ez az anyag az osztrák, cseh és német kutatók számára is egyre ismertebb, hiszen a legszebb hazai címereslevelek több előadásban is szerepeltek, így például Martin Roland áttekintő művészettörténeti referátumában.

A konferencia előadásait a szervezők kötetben tervezik megjelentetni az Osztrák Tudományos Akadémia kiadásában, a *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* sorozatban, és tervezik a konferencián kialakult együttműködésre épülő további munkát is. A résztvevők számára nyilvánvaló volt, hogy a címereslevelekkel kapcsolatos történeti, diplomatikai és művészettörténeti kutatások területén az összehasonlító vizsgálatok, és az ezeket elősegítő közös projektek eredményezhetnek érdemi előrelépést. A konferencia eredményei a tervezett kiadványon túl számos egyéb formában is hasznosulhatnak majd – legközelebb pl. a konstanzi zsinat 600. évfordulójára a karlsruhei Badisches Landesmuseum által Konstanzban megrendezendő nagy kiállításon. Itt komolyabb válogatást terveznek bemutatni a Zsigmond király konstanzi tartózkodása alatt kiállított címereslevelekből (<http://www.konstanzer-konzil.de>).

Jékely Zsombor